

проб

ПРОБЛЕМИ

ФІЛОСОФІЇ

ВИПУСК 6

ПРОБЛЕМИ ФІЛОСОФІЇ

МІЖВІД'ОМЧИЙ
НАУКОВИЙ
ЗБІРНИК

ВИПУСК 6

ВИДАВНИЦТВО КИЇВСЬКОГО УНІВЕРСИТЕТУ
1967

Випуск збірника присвячено аналізу значення Великої Жовтневої соціалістичної революції для суспільного прогресу. В ньому висвітлюються зміни в економіці і духовному житті нашої країни за роки Радянської влади, показується значення Великого Жовтня для долі всіх народів світу, його вплив на світовий революційний прогрес, на комуністичний та національно-визвольний рух.

Розрахований на студентів, аспірантів, викладачів, пропагандистів та агітаторів, а також на тих, хто цікавиться питаннями філософії.

Збірник видається Київським ордену Леніна державним університетом ім. Т. Г. Шевченка Міністерства вищої та середньої спеціальної освіти УРСР.

Редакційна колегія:
чл.-кор. АН УРСР Д. Х. Острянин (відповідальний редактор), канд. філос. наук І. В. Бичко (відповідальний секретар), канд. філос. наук Ю. О. Богданов, канд. філос. наук Ю. Ф. Бухалов, доктор філос. наук В. І. Войтко, канд. філос. наук Г. Г. Ємельяненко, канд. філос. наук А. І. Клевцов, канд. філос. наук І. Ф. Надольний (заст. відпов. редактора), доктор філос. наук В. І. Шинкарук.

Відповідальний за випуск І. Ф. Надольний

КОРІННИЙ ПОВОРОТ В ІСТОРІЇ ЛЮДСТВА

Велика Жовтнева соціалістична революція, здійснена під керівництвом героїчної Комуністичної партії на чолі з великим Леніним, ознаменувала корінний поворот в історії народів нашої країни і в історії всього людства. Її перемога стала початком переходу людства від старого, капіталістичного, до нового, соціалістичного світу, від передісторії до справжньої історії людства. Це була «найглибша революція в історії людства, перший в світі перехід влади від меншості експлуататорів до більшості експлуатованих...» [1, 427] Прорвавши фронт світового капіталізму, скинувши поміщиків і буржуазію і поставивши при владі соціалістичний пролетаріат, Жовтнева революція відкрила нову еру в історії людства, еру краху капіталізму і утвердження комунізму. Тому день народження першої в світі Радянської держави — не тільки національне свято народів нашої багатонаціональної країни, але й велике інтернаціональне свято, свято трудящих усього світу.

Велика Жовтнева соціалістична революція — революція нового, вищого типу, яка докорінно відрізняється від усіх попередніх революцій, що закінчувалися змінами форм експлуатації, зміною влади однієї групи експлуататорів іншою. Велика Жовтнева соціалістична революція знищила в нашій країні будь-яку експлуатацію людини людиною, всі і всякі експлуаторські групи.

Радянська держава робітників і селян, народжена Великою Жовтневою соціалістичною революцією, є новим небаченим раніше в історії типом держави. Керована славною Комуністичною партією, вона забезпечила трудящим нашої Батьківщини найбільше щастя — щастя соціалістичного життя. Радянська держава забезпечила всім громадянам нашої країни такі права, яких нема і не може бути у жодній капіталістичній країні. Радянська влада є справді народною, найдемократичнішою і найавторитетнішою на земній кулі.

Величезне значення Великої Жовтневої соціалістичної революції для долі народів нашої країни. Вона врятувала нашу

Батьківщину від національної катастрофи — не допустила поділу її між імперіалістичними хижаками, забезпечила самостійний державний розвиток на соціалістичних засадах. Разом з тим революція заклала основи для ліквідації вікової технічної, військової та культурної відсталості нашої країни і перетворила її на найпередовішу країну світу.

Царська Росія відставала від передових капіталістичних країн на 50—100 років. За характеристикою В. І. Леніна, Росія напередодні першої світової війни була неймовірно, небачено відсталою країною, злиденною і напівдикою, обладнаною сучасними знаряддями виробництва вчетверо гірше від Англії, вп'ятеро — від Німеччини, вдсятеро — від Америки. Це відставання Росії зростало з кожним роком. Якщо в 1900 р. у Росії на душу населення вироблялось чавуну у 8 разів менше ніж у США, в 6 разів менше ніж у Німеччині й в 3 рази менше ніж у Франції, то у 1913 р. його вироблялось в 11 разів менше ніж у США, у 8 разів менше ніж в Німеччині і в 4 рази менше ніж у Франції. Таке ж становище існувало і в інших видах промислової продукції.

В ще жалюгіднішому становищі було сільське господарство. Навіть поміщицькі господарства мали лише примітивні машини, а тисячі дрібних селянських господарств обробляли мізерні земельні наділи сохами, косулями, дерев'яними боронами.

Більшість населення Росії була неписьменною. Правлячі класи вважали, що народові письменність не потрібна, бо керувати темними масами, обманювати їх легше.

Іноземні імперіалісти широко використовували відсталість Росії, нездатність царизму і російської буржуазії подолати її. Росію вони розглядали як джерело дешевої сировини, робочих рук, як ринок збуту своїх товарів і як військову силу для боротьби за здійснення імперіалістичних цілей. При сприятливих умовах Росії іноземні капіталісти захопили найважливіші галузі промисловості. В руках іноземного капіталу було близько трьох чвертей металургійної, кам'яновугільної, нафтової, машинобудівної промисловостей.

Поміщики і буржуазія неспроможні були розв'язати питання про ліквідацію відсталості країни. Вони не змогли навіть поставити це завдання в скільки-небудь задовільній формі. Лише пролетаріат в союзі з трудящим селянством міг успішно розв'язати і розв'язав це завдання. Тільки Комуністична партія змогла правильно й вміло спрямувати діяльність робітничого класу і селянства на ліквідацію відсталості нашої країни.

Керований великою партією Леніна, радянський народ ліквідував відсталість нашої Батьківщини. За короткий час вона перетворилась на передову і непереможну країну. За роки п'ятирічок було створено першокласну соціалістичну індустрію, яка забезпечила повну економічну незалежність країни. Були

створені нові галузі промисловості, нові індустріальні центри; на фабрики, заводи, в шахти прийшла передова техніка.

За роки Радянської влади промислова продукція зросла порівняно з 1913 роком у 66 раз, а продукція машинобудування і металообробки — в 538 раз, хімічної промисловості — в 294 рази, виробництво електроенергії — в 267 раз [6, 30]. Це було не звичайне зростання промисловості, а стрибок, за допомогою якого наша Батьківщина перетворилась з відсталої країни на передову, з аграрної на індустріальну.

Неухильно підвищується питома вага Радянського Союзу у світовому промисловому виробництві. Якщо напередодні другої світової війни промислова продукція Радянського Союзу становила лише $\frac{1}{10}$, то в 1965 р. він виробив майже $\frac{1}{5}$ частину всієї світової промислової продукції. Все більше скорочується розрив у рівнях промислового виробництва Радянського Союзу і США.

Значне місце у виробництві промислових товарів займає Українська Радянська Соціалістична Республіка. Промислове виробництво на Україні за роки Радянської влади зросло в 40 раз. Україна є однією із найбільш індустріально розвинених країн світу.

Новий п'ятирічний план розвитку народного господарства нашої країни на 1966—1970 рр. буде новим важливим етапом у боротьбі радянського народу за утворення матеріально-технічної бази комунізму і далі зміцнення економічної і оборонної могутності нашої Батьківщини. Головне економічне завдання нашої Вітчизни полягає в тому, щоб на основі всебічного використання досягнень науки і техніки, розвитку всього суспільного виробництва, підвищення його ефективності і продуктивності праці забезпечити значне зростання промислового виробництва, високі і сталі темпи розвитку сільського господарства і таким шляхом домогтись суттєвого піднесення життєвого рівня народу, більш повного задоволення матеріальних і культурних потреб радянських людей.

Директиви XXIII з'їзду передбачають у новій п'ятирічці високі темпи зростання суспільного виробництва і національного прибутку. Обсяг промислової продукції намічено збільшити за 5 років приблизно в 1,5 раза, а сільськогосподарської продукції в 1,25 раза.

XXIII з'їзд Комуністичної партії Радянського Союзу озброїв наш народ науково обґрунтованою економічною і соціальною програмою будівництва комуністичного суспільства на найближчу п'ятирічку. Ця програма успішно перетворюється в життя.

Перемога Великого Жовтня перетворила і обличчя села, відкрила шлях для переходу селянства від індивідуального господарства, що породжує капіталізм, до великого, механізованого соціалістичного господарства — колгоспів і радгоспів.

За короткий час Радянська держава під керівництвом партії, при прямій підтримці основних мас селянства, здійснила справжній революційний переворот на селі. Цим самим вона розв'язала найважче, після завоювання влади, завдання пролетарської революції — завдання переведення мільйонів дрібних селянських господарств на шлях соціалізму.

Колективізація сільського господарства посилила економічну і військову могутність нашої Батьківщини, врятувала десятки мільйонів селян від злиднів та експлуатації з боку куркулів. Колгоспний лад відкрив широкі можливості для заможного і культурного життя селянина.

Жовтнева революція докорінно змінила суспільно-політичне обличчя нашої країни, змінила класову структуру радянського суспільства. В ході соціалістичного будівництва повністю ліквідовано експлуаторські класи. Залишились два дружніх класи — робітники і селяни, грані між якими стираються. Так само стираються грані між цими класами та інтелігенцією.

За роки Радянської влади у нашій країні відбулась велика культурна революція. Радянський народ досяг грандіозних успіхів у розвитку культури. Кількість початкових шкіл збільшилась порівняно з 1913 р. майже в два рази, неповних середніх шкіл — в 27,7 раза, а середніх — в 9,6 раза. Величезного розмаху набула вища освіта. В 1914 р. у вищих навчальних закладах Росії вчилось 112 тис. чол., а у 1966 р. — 4,1 млн. Особливо розвинулась народна освіта на Україні. Якщо на початок першої світової війни на Україні було тільки 27 вузів, то в 1967 р. їх стало 137, а кількість технікумів зросла в республіці з 88 у 1913 р. до 717 у 1966 р. У 1967/68 навчальному році у вузах України вчиться 757 тис. студентів, 726 тис. юнаків і дівчат здобувають освіту в технікумах.

Ніякий суспільний лад не зробив стільки для розвитку освіти і культури народу, скільки зробив соціалістичний лад, народжений Великою Жовтневою соціалістичною революцією. В знаннях широких мас трудящих, в їх високій культурі Радянська влада черпає сили для успішного будівництва нового суспільства.

За роки Радянської влади виросли і розквітли нова література і мистецтво. Визначне місце в них. займає українська радянська література і мистецтво, що розвивались в співдружності з культурою братніх народів і насамперед російського народу. За радянський час у нашій республіці опубліковано понад 3 млрд. книг, видається 2685 газет і журналів. В містах і селах України працюють 26 тис. клубів, 69 тис. бібліотек, 27 тис. кіноустановок, та інші культурні заклади.

В результаті перемоги соціалістичної системи в усьому народному господарстві, ліквідації експлуаторських класів і знищення експлуатації людини людиною в Радянському Союзі сталися корінні зміни в свідомості: в політичних поглядах, моралі,

мистецтві, в світогляді радянських людей. Більшовицька партія виховала у радянських людей такі високі моральні якості, як відданість великій справі комунізму, беззавітну любов до Радянської Вітчизни, свідомість свого обов'язку перед державою, перед народом, високий героїзм у праці, незнання страху в боротьбі. Наші люди сформувались і виросли разом з тими великими перетвореннями, які в корені змінили обличчя країни. К. Маркс писав, що люди «обновляють самих себе в такій же мірі, в якій вони обновляють той світ багатства, який вони творять». [5, 65].

Глибокі зміни у всьому духовному житті радянського суспільства пов'язані з культурною революцією як складовою частиною соціалістичного перетворення країни. Культурна революція, сказано в Програмі КПРС, — «вивела трудові маси з духовного рабства і темряви, прилучила їх до багатств культури, нагромаджених людством» [3, 35]

Жовтнева революція вперше в історії єдино правильно розв'язала національне питання. Проведення ленінської національної політики забезпечило створення багатонаціональної держави, основаної на рівності і дружбі народів. Усі раніш пригноблені народи Росії досягли всесвітньо історичних успіхів у ліквідації своєї господарської і культурної відсталості. В національних республіках і областях виросла першокласна промисловість, величезні зрушення відбулися у соціалістичному землеробстві, створені свої кваліфіковані кадри, розквітла національна формаю і соціалістична за змістом культура. До Жовтневої революції понад 40 народностей СРСР не мали навіть своєї письменності. Тепер мовами цих народів видаються підручники, наукова, політична і художня література.

Великих успіхів досяг радянський народ у розвитку науки, зокрема, у дослідженні космічного простору, у ядерній фізиці, в математиці, електроніці, радіотехніці, металургії. Опубліковано багато глибоких наукових досліджень в галузі суспільних наук.

В процесі революційного перетворення країни ще більше зміцнилися союз робітничого класу і колгоспного селянства, дружба і братерство народів нашої Соціалістичної Батьківщини, ідейно-політична єдність і згуртованість всіх трудящих навколо Комуністичної партії.

Радянський народ виховав велику армію нової, радянської інтелігенції, інтереси якої невіддільні від інтересів робітників і селян, відданої великим ідеалам комунізму.

Соціалізм, план побудови якого накреслив В. І. Ленін, став в нашій країні реальною дійсністю. Соціалістичний лад переміг повністю і остаточно. Нині радянський народ під керівництвом Комуністичної партії успішно будує комуністичне суспільство. З кожним роком підвищується матеріальний добробут народу, багатшим і змістовнішим стає його духовне життя.

Перемога Великої Жовтневої революції поставила нашу країну в авангарді всього людства. Радянський Союз своїм прикладом, успіхами в політичному, господарському та культурному розвитку, своєю послідовною боротьбою за мир і свободу народів вказує людству шлях до соціалізму і комунізму. З повагою і надією дивляться на нашу країну всі передові люди світу. В Радянському Союзі вони бачать світоч цивілізації, прогресу, оплот миру і справжньої демократії.

В нинішніх умовах, коли на міжнародній арені точиться запекла боротьба між силами реакції і демократії, коли реакція намагається позбавити народи свобод, завойованих у боротьбі з фашизмом, повернути людство назад до старих порядків, — значення Жовтневої революції особливо велике.

В боротьбі проти планів міжнародної реакції Радянський Союз іде на чолі демократичних сил. В його зовнішній політиці втілюється єдність і наполегливість національних завдань країни та інтернаціональних інтересів трудящих усіх країн, що прагнуть до миру.

Жовтнева революція піднесла на вищий щабель національну самосвідомість, почуття національної гордості нашого народу. Радянські люди законно пишаються тим, що їх країна йде в авангарді людства, що в ній побудовано найпередовіше в світі соціалістичне суспільство, утверджено справжню демократію, створено передову в світі культуру, викувано міцну дружбу народів.

В особі Радянської держави Жовтнева революція створила могутню базу світового революційного руху. З кожним роком зростає і шириться вплив великих її ідей на долю людства, на хід боротьби всіх революційних і прогресивних сил сучасності. Досвід Жовтневої революції надихає їх на боротьбу за свободу і щастя народів.

З перших днів свого існування соціалістична держава стала авангардом міжнародного комуністичного і демократичного руху, міцним оплотом прогресивних сил, що борються проти імперіалізму.

Коли розпочалася друга світова війна і над світом нависла смертельна небезпека фашизму, Радянський Союз очолив народи на боротьбу проти нього. Ніякі труднощі і жертви не перешкодили СРСР виконати свою благородну місію визволителя європейських народів. Радянський Союз врятував європейську культуру, цивілізацію, народи Європи від фашистського рабства.

Перемога радянського народу у Великій Вітчизняній війні була перемогою соціалістичного суспільного і державного ладу над капіталістичним, перемогою ідеології інтернаціоналізму і дружби народів над націоналізмом і шовінізмом. Це була перемога радянської науки і техніки, мужності радянських людей. Велика Вітчизняна війна була суворим випробуванням міцності соціалістичного ладу.

В результаті другої світової війни розстановка сил на міжнародній арені змінилась на користь соціалізму. Соціалізм вийшов за межі однієї країни, перетворився в світову соціалістичну систему і став вирішальною силою суспільного розвитку.

Зараз шляхом будівництва соціалізму йдуть 14 держав трьох континентів. Вони займають 26% території земної кулі, 35% населення планети і концентрують близько 40% світового промислового виробництва. З кожним роком світова соціалістична система зміцнюється, підвищується її міжнародний авторитет, її вплив на долю людства.

Важливе значення має зростання економічних зв'язків між соціалістичними країнами, розширення координації народногосподарських планів, спеціалізація і кооперування виробництва країн світової соціалістичної системи.

Жовтнева революція зумовила могутнє піднесення революційного руху в усіх країнах світу. Сам факт перемоги Жовтневої революції запалює робітничий клас усіх країн на штурм капіталізму.

Велика Жовтнева соціалістична революція розхитала капіталізм не тільки в метрополіях, вона підірвала підвалини капіталізму в колоніях і залежних країнах. Вона дала могутній поштовх національно-визвольному руху в Азії, Африці та Латинській Америці.

Боротьба колоніальних народів за своє визволення особливо загострилась після другої світової війни. Нині всі або майже всі колонії і залежні країни повстали на боротьбу за свою національну незалежність. Могутня хвиля національно-визвольного руху, що виник завдяки перемозі Великого Жовтня, змітає колоніальну систему. Все нові й нові молоді незалежні держави звільнюються від колоніального гніту. На руїнах колоніальної системи виникло майже 80 молодих незалежних держав. Успіхи національно-визвольного руху пов'язані з існуванням і успіхами світової соціалістичної системи і робітничого класу капіталістичних країн.

З перших днів свого існування Радянська країна розглядала всебічну підтримку національно-визвольного руху як свій революційний обов'язок. Ця позиція Радянської держави лишалась непохитною протягом всіх 50 років. Радянський Союз всіляко допомагає народам, які ведуть національно-визвольну боротьбу, розширюючи дружні стосунки з державами Азії, Африки і Латинської Америки, які звільнились від колоніалізму.

XXIII з'їзд КПРС заявив, що наша партія і радянський народ і надалі підтримуватимуть тих, хто бореться проти колоніального гноблення і неокolonіалізму за національну незалежність, розвиватиме співробітництво з країнами, які завоювали національну незалежність, сприятиме зміцненню антиімперіалістичного фронту всіх народів світу, будуть поширювати зв'язки

з комуністичними і революційно-демократичними партіями молодих національних держав.

Радянський Союз став справжнім оплотом миру і безпеки народів. Гасло Жовтневої революції, гасло Комуністичної партії «Мир народам!» стало зовнішньою політикою Радянської держави. Радянська влада з перших днів свого існування проголосила своєю метою боротьбу проти імперіалістичних війн за мир у всьому світі.

СРСР йде на чолі сил, що борються проти загрози війни і імперіалістичної експансії, за демократію і викорінення залишків фашизму, виступає як міцний оплот миру, свободи і соціального прогресу. Радянська держава повсякчасно бореться проти паліїв війни, згуртовуючи навколо себе всі миролюбні народи. У зовнішній політиці СРСР втілюється єдність національних завдань Радянської країни з інтернаціональними інтересами трудящих всіх країн. У своїй зовнішній політиці Радянська держава відбиває сподівання всього передового людства.

Сила ідей Жовтневої революції саме в тому й полягає, що вони вказують народам шлях до миру і дружби між народами, шлях до визволення від усіх форм експлуатації і гніту, відповідають корінним інтересам трудящих усіх країн.

Комуністична партія, Радянська держава, весь радянський народ з гнівом і обуренням засудили агресію США у В'єтнамі.

Виступаючи проти агресивних дій імперіалістичних держав, агресивної політики імперіалізму, СРСР в той же час послідовно й неухильно здійснює курс на мирне співіснування держав з різним суспільним ладом, на вирішення спірних міждержавних питань не шляхом війни, а шляхом переговорів. Комуністична партія і Радянська держава приділяють велику увагу створенню найбільш сприятливих зовнішніх умов для успішного будівництва комуністичного суспільства в нашій країні, роблячи все необхідне для того, щоб забезпечити мирну працю радянських людей, безпеку країн соціалістичної системи.

Велика Жовтнева соціалістична революція здійснювалася під прапором марксизму-ленінізму. Комуністична партія, натхненник і організатор Жовтневої революції, привела народи нашої країни до перемоги соціалізму завдяки тому, що вона керується вченням Маркса — Енгельса — Леніна.

Поширення марксистсько-ленінської революційної теорії і викриття буржуазної і дрібнобуржуазної ідеології було необхідною передумовою Великого Жовтня. Без цього його перемога була б неможливою. Досвід Жовтневої революції, соціалістичного і комуністичного будівництва в СРСР з усією наочністю показав правильність, силу, могутність і глибоку життєвість вчення марксизму-ленінізму.

«Найважливішою умовою дальшого просування вперед світового комунізму,— сказано в резолюції XXIII з'їзду КПРС на

Звітну доповідь ЦК КПРС,— є творча розробка на основі марксистсько-ленінської теорії нових проблем, що їх висувають хід світових подій і практика революційного руху» [4, 172].

Нині марксистсько-ленінська теорія стала ідеологією радянського народу, надбанням широких мас трудящих. Керуючись цією теорією наша партія веде нині радянський народ до вершин комунізму.

Успіхи комуністичного будівництва в нашій країні і соціалістичного будівництва в країнах народної демократії показують пролетаріату і всьому прогресивному людству, що єдиний шлях до комунізму — це шлях марксизму-ленінізму. Цим самим Жовтнева революція завдала нищівного удару буржуазним і дрібнобуржуазним теоріям, а також по ревізіонізму і догматизму.

Ідеї марксизму-ленінізму завойовують уми і серця трудящих всіх континентів, в той же час буржуазна ідеологія переживає глибоку кризу. Найдалекоглядніші буржуазні ідеологи змушені визнати падіння престижу капіталізму і його ідеології в очах народних мас і зростання впливу на маси ідей комунізму. Так, наприклад, співробітник американського журналу «Лайф» У. Міллер, директор Російського інституту Колумбійського університету Р. Робертс та співробітник Російського дослідного центру Гарвардського університету М. Шумман, в опублікованій ними у 1963 р. в Нью-Йорку книзі «Значення комунізму», з тривогою відзначають, що комуністичні ідеї сильно приваблюють до себе народні маси, що «привід комунізму бродить тепер по всьому світу».

Жовтнева революція викрила і викриває ревізіоністів всіх мастей, які називаючи себе марксистами виступають проти здійснення марксизму-ленінізму на практиці. Наклепи кліки Мао Цзе-дуна на нашу партію і державу, їх намагання спалювати всі досягнення нашого народу свідчать про повний розрив їх з марксизмом-ленінізмом.

Справжні марксисты-ленінці всіх країн знають, що запорука їх успішної боротьби за соціалізм, проти імперіалізму — у тісній співдружності з Радянським Союзом. Вони твердо переконані, що всі країни прийдуть до соціалізму і, незважаючи на те, що шлях кожної з них може бути дещо своєрідним, більшовизм, як говорив В. І. Ленін, лишатиметься зразком тактики для всіх.

Розвиток соціалізму в інших країнах може дати дещо нове в формах і темпах будівництва. Кожна з країн на шляху до соціалізму вносить деяку своєрідність, але загальні закономірності, основні закономірності будівництва соціалізму є обов'язковими і неминучими для всіх країн.

Досвід будівництва соціалізму і комунізму в СРСР має велике міжнародне значення. На досвіді героїчного радянського народу вчаться сьогодні трудящі усіх країн. Тому Комуністична партія,

радянський народ розглядають комуністичне будівництво в СРСР як свій священний обов'язок, «як велике інтернаціональне завдання, яке відповідає інтересам усієї світової соціалістичної системи, інтересам міжнародного пролетаріату, всього людства» [3, 15].

ЦК КПРС і Радянський уряд приділяють велику увагу дальшому зміцненню світової соціалістичної системи і зміцненню єдності міжнародного комуністичного руху, зростанню демократичних визвольних революційних сил у всьому світі. СРСР є незламним оплотом демократії і соціалізму, авангардом всіх прогресивних сил світу в боротьбі проти імперіалізму.

В той час, як капіталістичний світ роздирає гостра класова боротьба, і суперечності капіталістичної системи господарства у післявоєнний період все більш поглиблюються, у Радянському Союзі дедалі міцнішає морально-політична єдність всіх народів.

Існування Радянського Союзу все яскравіше демонструє облудність буржуазних «теорій» про те, що народ — це темна, інертна, нерухома маса, що він не може бути творцем історії і нездатний до самостійної творчості. В умовах радянського суспільства повністю розкрились гігантські творчі сили, здібності трудящих мас, їх талант і творча ініціатива. Радянський народ, згуртований навколо більшовицької партії, натхненний ідеями Маркса — Енгельса — Леніна, всім досвідом переможної боротьби за соціалізм наочно довів, що саме трудящі маси є справжніми творцями і будівниками суспільства, показує, якою великою силою стає народ, коли його очолює загартована в боях, озброєна марксистсько-ленінською теорією, партія.

Радянські люди пишаються соціалістичним ладом, всім тим, що завойовано старшим поколінням народу. «Ми вправі пишатися,— писав Ленін,— і ми пишаємося тим, що нам припало щастя *почати* побудову радянської держави, *почати* цим нову епоху всесвітньої історії, епоху панування нового класу, який пригноблюється в усіх капіталістичних країнах і йде всюди до нового життя, до перемоги над буржуазією, до диктатури пролетаріату, до визволення людства від ярма капіталу, від імперіалістських воєн» [2, 31]. З гордістю оглядаючи пройдений шлях радянські люди самовіддано борються за дострокове виконання нової п'ятирічки, яка є важливим кроком по шляху до комунізму.

Сповнений почуттям законної гордості за свій суспільний і державний лад, за свою культуру, за свою Батьківщину, за свою історичну місію радянський народ ще вище піднімає прапор Жовтневої революції, прапор марксизму-ленінізму. Під цим всеперемагаючим прапором, надихані, найбагатшими в історії ідеалами комунізму, під керівництвом ленінської партії радянські люди впевнено йдуть до нових перемог у комуністичному будівництві.

Характеризуючи шлях, пройдений радянським народом за півстоліття, ЦК КПРС у Тезах «50 років Великої Жовтневої соціалістичної революції» відзначає: «Від жовтневих днів 1917 року через суворі воєнні випробування і роки творчої праці проходить славний шлях боротьби за комунізм, який з'єднав воедино наше минуле, сучасне і майбутнє. Нові покоління будівників комунізму свято бережуть революційні традиції і роблять все для того, щоб здійснити великі ідеали марксизму-ленінізму» [6, 46].

Краткое содержание

В статье показывается, что Великая Октябрьская социалистическая революция ознаменовала коренной поворот не только в истории народов нашей страны и, в частности, украинского народа, но и в истории всего человечества, открыла новую эру,—эру крушения капитализма и утверждения коммунизма.

ЛІТЕРАТУРА

1. В. І. Ленін, Твори, т. 28.
2. В. І. Ленін, Твори, т. 33.
3. Програма Комуністичної партії Радянського Союзу, К., Держполітвидав УРСР, 1962.
4. Матеріали ХХІІІ з'їзду КПРС, К., Політвидав України, 1966.
5. «Большевик», 1939, № 11—12.
6. «50 років Великої Жовтневої соціалістичної революції. Тези ЦК КПРС., Політвидав України, К., 1967.
7. П. Е. Шелест, Чувство семьи единой. «Литературная газета», 5 июля 1967 г.

ВЕЛИКИЙ ЖОВТЕНЬ І СТАНОВЛЕННЯ ТЕХНІЧНОГО БАЗИСУ НОВОГО СУСПІЛЬСТВА

Незабаром після встановлення Радянської влади В. І. Ленін висунув як найважливіше народногосподарське завдання електрифікацію усєї країни, сформулювавши її основні завдання і напрямки. Вважаючи електрифікацію основою сучасного технічного прогресу, без якої не може обійтись не лише промисловість, але й землеробство, В. І. Ленін вимагав *більш високих темпів розвитку енергетики* порівняно з іншими галузями господарства. Лише за цієї умови, на його думку, могли бути створені передумови для безперервного і успішного зростання усіх галузей господарства і, особливо, важкої індустрії.

Друге завдання в галузі електрифікації, поставлене Леніним, полягало у створенні великих енергетичних систем, що мають в майбутньому перетворитися у *єдину енергетичну систему країни*. Це необхідно для *суцільної* електрифікації країни, яка здатна забезпечити остаточну перемогу комунізму.

Поставлені Леніним завдання — не лише завдання періоду побудови соціалістичного суспільства. Вони мають більш широке соціальне значення. В сучасних умовах, коли радянський народ практично створює матеріально-технічну базу комунізму, ленінська ідея електрифікації всієї країни не втратила своєї актуальності.

Визначаючи основні завдання будівництва комуністичного суспільства, партія керується геніальною формулою В. І. Леніна: «Комунізм — це є Радянська влада плюс електрифікація всієї країни» [1, 65].

З *технічної* точки зору електрифікація означає створення засобів, що виробляють електричну енергію, а також пристроїв, які перетворюють і передають цю енергію до різних механізмів.

З *соціальної* точки зору під електрифікацією країни ми розуміємо поступове переведення промисловості і сільського господарства на нову технічну базу сучасного великого виробництва, зв'язаного з застосуванням електроенергії, значним підвищенням енергоозброєності праці, її оптимальності.

Розвиткові енергетики наша країна приділяла і приділяє ве-

личезну увагу. Про це свідчать такі дані. У 1913 р. в Росії вироблялося лише 1,9 млрд. *квт·год* електроенергії, у 1940 р.— 48,3, 1961 — 327, а у 1965 р. ця цифра збільшилася до 507 млрд. *квт·год*. Якщо у 1913 р. на душу населення вироблялося лише 14 *квт·год*, то у 1965 р.— вже 2400 *квт·год*.

За семирічку виробництво електроенергії в країні зросло у 2,2 рази при загальному зростанні промисловості в 1,8 рази. У 1970 р. виробництво електроенергії передбачається довести до 830—850 млрд. *квт·год*.

В СРСР основну частку електроенергії і практично майже все централізоване теплопостачання виробляють *теплові* електричні станції. (На долю гідроелектростанцій припадає нині 20% всієї електроенергії).

Великий обсяг робіт по електрифікації всієї країни ставить перед радянською наукою і технікою ряд важливих завдань, пов'язаних із створенням більш досконалого енергетичного обладнання електростанцій та його експлуатацією.

Теоретично для виробництва одної кіловат-години електроенергії потрібно 800—860 *ккал* тепла. Фактично ж витрачається 3300—3500 *ккал*. Енергетики мають підвищити коефіцієнт корисної дії теплових електростанцій, зменшити витрати палива на виробництво однієї кіловат-години і довести к.к.д. хоча б до 40%. Саме тому одним з провідних напрямків технічного прогресу в енергетиці є *використання пари високих і надвисоких параметрів*. Переваги такої пари в тому, що з підвищенням її тиску і температури різко зростає економічність установки. Так, електростанції, що працюють на парі з тиском в 30 *атм*, дають економію палива на 25—30% більшу, ніж електростанції, які використовують пару в 15 атмосфер. Якщо використовувати пару тиском в 170—200 *атм*, то економія палива зростає ще на 25—30%. Цей шлях прогресу енергетики має великі перспективи. В Радянському Союзі провадяться великі науково-дослідні роботи, зокрема на дослідних установках з тиском пари в 300 *атм* і температурою 600° С. У Київському політехнічному інституті освоєно експериментальний котел з параметрами 400 *атм* і 700° С.

Важливим завданням радянської теплоенергетики є різке зниження вартості однієї кіловат-години енергії. Це завдання може бути розв'язане як завдяки економії палива, так і завдяки здешевленню будівництва електростанцій, встановлення потужних машин, зменшення числа обслуговуючого персоналу. В СРСР успішно працюють турбіни з потужністю одного агрегату 200—300 тис. *квт*, вступають в дію турбіни на 500 тис. *квт*, проектується агрегати на 800—1200 тис. *квт*. Відповідно створюються котельні агрегати продуктивністю в 400, 600 і 900 т пари на годину. На черзі дня проектування котлоагрегатів продуктивністю до 1600 т пари на годину. Зрозуміло, що подача

палива, води, керування роботою таких великих і потужних агрегатів фізично не під силу людині.

Сучасні теплові електростанції — це автоматизовані підприємства з великою кількістю різноманітних автоматичних приладів. Відповідно змінилися і умови праці. Сучасний машиніст котла (по-старому кочегар) — це не той кочегар, який подавав вугілля в топку, викидав шлак тощо. Нині машиніст котлоагрегата — це інженер, який здійснює контроль за роботою автоматичних приладів.

В СРСР взято курс на широке будівництво теплових електростанцій. Це пов'язано з тим, що нам необхідно максимально виграти час в економічному змаганні з розвиненими капіталістичними країнами. Відомо, що на будівництво гідроелектростанції витрачається 6—8 років і кожен кіловат проектної потужності коштує приблизно 300—500 крб. На теплових станціях вартість одного кіловата потужності становить 100—130 крб., а при будівництві досить потужних ТЕС (понад 2 млн. кВт) вартість одного кіловата знижується до 70—80 крб. Строки спорудження таких великих теплових електростанцій можна довести до 4—5 років, тобто порівняно з ГЕС скоротити майже вдвічі. Звичайно, на гідроелектростанціях електроенергія завжди дешевша, ніж на ТЕС. Та при спорудженні великих ТЕС і використанні агрегатів у 600 тис. кВт, а також при застосуванні індустриальних методів будівництва можна значно знизити вартість вироблюваної енергії.

Серйозною проблемою технічного прогресу в теплоенергетиці є підвищення коефіцієнта корисної дії установок. Новий шлях в цьому напрямку відкриває створення магнітогідродинамічних генераторів (скорочено МГД-генераторів). Вони працюють за принципом використання температури плазми. В таких установках немає парового котла, турбінного пристрою. К.к.д. в МГД-генераторах може бути доведений до 55%. Це дуже важливо. Однак на шляхах технічної реалізації ідеї МГД-генераторів є немало труднощів (високі до 2500°С температури, відсутність термостійких матеріалів тощо).

Поряд з будівництвом теплових станцій в СРСР створюються і ГЕС. Серед них такі потужні, як Братська—4,5 млн. кВт, Красноярська — 5 млн. кВт та ін.

На Дніпрі збудовані Київська, Дніпродзержинська, а в нижній п'ятиріччі передбачено спорудження Канівської і реконструкція Дніпрогесу ім. Леніна. В перспективі буде повністю завершено спорудження гідроелектростанцій Дніпровського каскаду. На гідроелектростанціях вартість однієї кіловат-години в п'ять і більше разів нижча, ніж на теплових. Ось чому питома вага ГЕС в енергосистемах Радянського Союзу неперервно зростає, про що свідчать такі дані: у 1940 р. потужність ГЕС становила

10,5% всієї потужності електростанцій, у 1955 р. — вона зросла до 13,6%, а в 1965 р. — до 20%.

Радянський Союз має колосальні гідроенергетичні ресурси. На нашу країну припадає понад 11% всього світового гідроенергетичного потенціалу, що становить близько 3700 млрд. *квт. год.* Це дає змогу і далі будувати в СРСР гідроелектростанції. Лише Братська і Красноярська ГЕС даватимуть близько 50 млрд. *квт. год* на рік. Порівняно з загальним енергетичним потенціалом країни це небагато, але цікаво, що цей показник перевищує виробництво електроенергії в СРСР за весь 1940 р. Наймогутніший «силач» із усіх рік Радянського Союзу — Єнісей. Його потенціальна потужність — 20 млн. *квт.* Ангара слабкіша від Єнісея на 6 млн. *квт.* Потужність Волги — 12, Іртиша — 3,2, Дніпра — 1,7 млн. *квт.*

Красноярська ГЕС очолює список світових електричних гігантів. Її потужність 5 млн. *квт.* Братська ГЕС займає друге місце (4,5 млн. *квт.*), далі йдуть Волзька ГЕС імені XXII з'їзду КПРС (2,5 млн. *квт.*), Волзька імені Леніна (2,3 млн. *квт.*), Гренд-Кулі на ріці Колумбія у США (1,97 млн. *квт.*).

Потужність кожного з агрегатів радянських гідроелектростанцій така: Красноярської — 500, Братської — 225, Волзької ім. XXII з'їзду — 115, Дніпровської ім. Леніна — 75, Волховської — 8 тис. *квт.*

Якщо порівняти першу і останню цифру цього списку, то стане зрозуміло, який величезний стрибок зробила гідроенергетика нашої країни за роки Радянської влади.

Економічні затрати на один кіловат встановленої потужності на Красноярській ГЕС найменші по країні (100 крб.). На Братській ГЕС цей показник дорівнює 160 крб., на Волзькій ім. XXII з'їзду — 305, на Волзькій ім. Леніна — 395.

Собівартість кіловат-години гідроенергії в середньому по СРСР дорівнює 0,2 коп. Електрична енергія Красноярської ГЕС найдешевша — 0,03 коп. за одну кіловат-годину.

Проілюструємо технічний прогрес в галузі гідроенергетики систем Донбасу і Придніпров'я. Спорудження первістка радянської гідроенергетики Дніпрогесу ім. Леніна (1932 р.) значною мірою визначило промисловий розвиток Придніпров'я. На базі дешевої енергії розвинулися алюмінієва промисловість, металургія, хімія, електрохімія тощо. Німецькі фашисти зруйнували Дніпрогес. Але після Великої Вітчизняної війни зусиллями радянських людей він був повністю відбудований, що сприяло успішному постачанню енергією Донбасу і Придніпров'я. Відбудовувались старі енергетичні підприємства, були збудовані Слов'янська, Миронівська, Луганська, Придніпровська ГРЕС, до системи включилися Цимлянська і Каховська ГЕС.

Об'єднання електростанцій в єдину енергосистему стало великим кроком на шляху технічного прогресу. Об'єднана енерго-

система вимагає меншої потужності агрегатів електростанцій для покриття енергонавантаження, гарантує надійність постачання споживачів електроенергією, робить економічнішою експлуатацію електростанцій. З пуском Волзької ГЕС ім. XXII з'їзду КПРС енергосистеми Донбасу і Дніпра об'єдналися через Волгоград з Москвою і Уралом, поклавши початок єдиній енергосистемі Європейської частини СРСР. Саме про таку енергосистему країни мріяв у 1920 р. В. І. Ленін, розробляючи знаменитий план ГОЕЛРО.

В чому технічна і соціальна прогресивність єдиної енергетичної системи? Чому саме єдина енергетична система країни, а потім для групи соціалістичних країн, є технічно і економічно найбільш доцільною і оптимальною?

Єдина енергосистема забезпечує високу надійність і маневреність енергопостачання і дає дешеву енергію для всіх галузей народного господарства, побутового і культурного обслуговування.

Створення енергетичних систем має велике народногосподарське значення, оскільки дозволяє найбільш повно і економічно, завантажувати електростанції. Наприклад, нерівномірності завантаження в енергосистемі вирівнюють гідроелектростанції. Під час весняної повені ГЕС працюють на повну потужність, а теплові — з меншим навантаженням. Завдяки цьому повністю використовується енергія річок і одночасно досягається економія палива. Єдині енергосистеми дозволяють вирівнювати графік завантаження, особливо, коли енергія передається на великі відстані. Так, на Уралі максимальний попит на електроенергію увечері припадає на 2 год раніше, ніж у Москві. Внаслідок цього відпадає потреба в роботі на повну потужність усіх електростанцій.

Єдина енергетична система зв'язує продуктивні сили країни в єдиний вузол, поступово створює технологічну єдність основних галузей господарства на базі планового їх постачання електроенергією і теплом, дає можливість успішно проводити спеціалізацію, кооперування і комбінування виробництва. Електроозброєність промисловості зумовлює необхідність конструювання нових машин, більш прогресивне планування виробничих площ, застосування нових електротехнологічних процесів, автоматизацію виробництва.

Єдина енергосистема ніби «підштовхує» промисловість на шляху технічного прогресу. Більше того, створюються передумови для виникнення нових промислових і сільськогосподарських районів.

Під впливом енергосистеми перетворюється сільське господарство, транспорт.

Прогрес техніки в енергетичній промисловості дозволяє дедалі більше автоматизувати виробництво. Досить високий рі-

вень автоматизації досягнуто на гідроелектростанціях. Наприклад, при відключенні однієї з великих електростанцій на Дніпрогесі і Каховській ГЕС відбудеться автоматичний пуск додаткових генераторів, і за 40—60 сек без участі людини потужність системи стає нормальною. Обслуговуючий персонал лише слідкує за додержанням оптимального режиму роботи станції. Але і ця функція поступово передається автоматам.

Високий рівень автоматизації сприяє значному скороченню чисельності персоналу на одну тисячу кіловат встановленої потужності: з 5,6 одиниць у 1950 р. до 2,1 одиниць у 1963 р.

Зростання технічної оснащеності енергосистеми вимагає від обслуговуючого персоналу підвищення кваліфікації і культури праці, сприяє зростанню інтересу до виробничого навчання, заочної і вечірньої освіти. Значна кількість робітників (на деяких енергопідприємствах близько половини всього складу) вчиться у вечірніх школах, технікумах, інститутах. Після закінчення технікумів частина з них продовжує виконувати ту ж роботу, але з більшим розумінням справи, більш ефективно і творчо.

Одним з істотних напрямків технічного прогресу в галузі виробництва і розподілу електроенергії є спеціалізація і кооперування. Виробництво електроенергії дрібними електростанціями зумовлює низьку економічну ефективність, стримує використання засобів автоматики і зберігає умови праці обслуговуючого персоналу при низькій надійності енергопостачання. Зауважимо, що собівартість електроенергії на дрібних електростанціях України становить в середньому 10—20 коп. за кіловат-годину. В той же час середня собівартість виробництва електричної енергії на великих електростанціях України становить 0,8 коп. за кіловат-годину. Показовими є такі дані: у 1958 р. на Україні на 100 великих електростанціях, які виробляли 95% всієї кількості електроенергії, було зайнято всього 35 тис. чол., а на 17 тис. малих електростанцій, які виробляли всього 5% електричної енергії, було зайнято 80 тисяч чол. Автоматизація дозволяє весь час зменшувати обслуговуючий персонал електростанцій. За 1940—1960 рр. питома чисельність персоналу на районних електростанціях зменшилася відповідно з 13,3 чол. до 5,5 чол., тобто в 2,6 раза.

У сучасних умовах зростання виробництва електричної енергії відбувається головним чином за рахунок будівництва великих і надвеликих теплових і гідроелектростанцій, які забезпечують виробництво дешевої електроенергії з мінімальними затратами матеріальних засобів і людських зусиль. (Закон економічної і технічної оптимальності). Це будівництво ведеться, як правило, поблизу місць видобутку палива і основних мас споживачів електроенергії, що зрештою дає великий економічний ефект.

Невід'ємною рисою технічного прогресу є кооперування.

Ця тенденція в галузі виробництва і розподілу електричної енергії знаходить практичний вираз у все більшому об'єднанні великих електростанцій і підстанцій на паралельну роботу через високовольні лінії електропередач. Нині взагалі немислимий прогрес енергетики без об'єднання електричних станцій в енергетичні системи.

Протягом семирічки закладено основи єдиних енергетичних систем Європейської частини СРСР, Центрального Сибіру, а також енергосистем Закавказзя, Казахстану і Середньої Азії. Надійна і економічна робота електростанцій в енергосистемах стала можливою лише після створення і впровадження ряду автоматичних пристроїв, які дістали назву *пристроїв системної автоматики і релейного захисту*. Основним призначенням приладів автоматики в енергосистемах є відвернення і усунення аварій у системах. Застосовуються також прилади, які сприяють відновленню нормальної схеми електропостачання споживачів після аварій. Велике значення для надійної роботи енергетичних систем мають також прилади релейного захисту — специфічний вид автоматики. При роботі будь-якої енергетичної системи доводиться рахуватися з можливістю виникнення у ній пошкодження і ненормальних режимів роботи. Найбільш поширенішими і в той же час найбільш небезпечними видами пошкоджень є різного роду короткі замикання. Наслідком їх можуть бути як системні аварії, так і зниження якості електроенергії, що відпускається споживачам.

Відвернення появи аварій в енергосистемі може бути здійснене через швидкісне відключення пошкоджених елементів. Щоб забезпечити безперебійну роботу непошкодженої частини системи, час відключення пошкодженого елемента має бути досить малим, порядку долей секунди. Зрозуміло, що людина не в змозі за такий короткий час навіть помітити пошкодження, а не те, щоб усунути їх. Ось чому електричні установки оснащуються спеціальними автоматами — реле, які й здійснюють їх захист.

Доцільність пристроїв релейного захисту зумовлюється не лише вартістю електроенергії, недовідпущеної споживачам внаслідок аварії, але й рядом інших факторів, наприклад, вимушеним простоюванням обладнання і робочої сили на підприємствах, браком продукції, тощо. Нині в енергосистемах СРСР експлуатується понад 140 тис. різних пристроїв електроавтоматики і релейного захисту.

Велике значення для технічного прогресу в енергетиці має використання новітніх досягнень науки і техніки. Слід зокрема відзначити успіхи вчених — електриків Київського ордена Леніна політехнічного інституту. У співдружності з працівниками Дніпровського алюмінієвого заводу вони розробили і впровадили у виробництво компенсаційні ртутновипрямні агрегати. Це від-

криття розв'язало проблему передачі на відстань реактивної потужності. Народне господарство СРСР одержало економічний ефект в декілька мільйонів карбованців. Нове технічне відкриття знайшло застосування також за кордоном, зокрема, в Чехословацькій Соціалістичній Республіці. Колективу науковців і інженерів, очолюваних І. М. Чиженком, за це відкриття присуджена Ленінська премія за 1962 рік.

Вирішальна роль у розвитку енергетики належить людям, спеціалістам своєї справи, науковій організації їхньої праці. Як уже відзначалось, процеси, що відбуваються в енергосистемах, характеризуються величезними швидкостями і складністю.

Специфіка експлуатації електротехнічних установок полягає також у тому, що найменша помилка персоналу може привести до аварії, а це, в свою чергу, до відключення споживачів і пошкодження цінного електрообладнання. При цьому не слід забувати і про небезпечність високих напруг, які можуть загрожувати здоров'ю і навіть життю людей. Крім того, пристрої системної автоматики і релейного захисту є досить складними пристроями і щоб використати їх переваги, треба добре знати їх. Ці особливості електротехнічних установок вимагають від обслуговуючого персоналу високої кваліфікації, виробничої вправності, витримки і тверезості при розв'язанні технічних завдань.

В нашій країні форсованими темпами здійснюється розвиток атомної енергетики. Атомні електростанції вигідні тим, що вони споживають невелику кількість «палива» і можуть бути споруджені далеко від джерела палива. Атомна електростанція потужністю в 100 тис. кВт споживає на рік 150 кг урану, а теплова електростанція такої ж потужності — 500 тис. т вугілля.

Запаси атомного пального дуже великі. Якщо вивільнити внутрішньоядерну енергію, що її несе в собі 1 кг будь-якої речовини, то одержимо близько 25 млрд. кВт·год електроенергії. Це рівнозначно спалюванню 2,7 млн. т вугілля.

Світові запаси ядерного пального визначаються в $519 \cdot 10^{15}$ кВт·год. Якщо вважати, що світові потреби в енергії складають $3 \cdot 10^{12}$ кВт·год на рік, то запасів урану і торію при коефіцієнті корисної дії 25% вистачить приблизно на 43 тисячі років [3, 140]. Ці розрахунки зроблені при досить низькому коефіцієнті корисної дії. Адже на Білоярській атомній електростанції, яка вже дає промисловий струм підприємствам Уралу, к. к. д. складає 33%. Будуть також збудовані атомні електростанції, які мають значно вищий к. к. д. Поки що собівартість атомної енергії висока, але існують можливості для її зниження.

Використання атомної енергії стає технічною необхідністю сучасного виробництва. Воно диктується рядом технічних і соціальних факторів:

1) зростанням чисельності населення в більшості країн і в світі в цілому. До 2000 року населення земної кулі досягне 6 млрд. чоловік, тобто збільшиться вдвічі. Потрібно буде набагато збільшити енергетичні потужності. На кожну людину повинно припадати набагато більше енергії, ніж тепер. А головне, технічний прогрес у виробництві викликає безперервне підвищення рівня споживання електроенергії;

2) швидкою індустріалізацією нових районів і цілих країн, особливо тих, які визволяються від колоніалізму. Щоб забезпечити кожного жителя планети необхідною кількістю електроенергії, слід збільшити її виробництво до 2000 року в 6—8 разів. Далі попит на електроенергію весь час зростатиме. У зв'язку з цим постає завдання інтенсивно використовувати відомі джерела і відшукувати нові.

Оскільки основою технічного прогресу в сучасних умовах є електрика, в планах розвитку народного господарства СРСР важлива роль відводиться дальшому енергетичному оснащенню всіх галузей народного господарства. Виробництво електроенергії в 1965 р. становило 507 *квт·год* на рік. Це означає, що ми за семирічку збільшили енергетичну потужність країни приблизно до 100 Дніпрогесів. Ще грандіозніші завдання стоять по виробництву електроенергії на найближчі 10 років. Як же буде розподілятися електроенергія по галузях народного господарства та споживачах? Наведемо деякі дані про структуру споживання електроенергії в СРСР.

Згідно з перспективним планом розвитку енергетики на двадцятиріччя передбачається підвищити енергоозброєння господарства країни приблизно в 6 разів.

У 1975 р. споживання електроенергії, на нашу думку, повинно розподілятися так: промисловість — 59%, транспорт — 4%, сільське господарство — 5%, комунально-побутові послуги — 20%, реклама — 2%, інші потреби — 10%.

Найбільшим споживачем електрики є і буде промисловість. Розвиток автоматики і телемеханіки, заміна всіх видів механічного приводу електроприводом, комплексна механізація та автоматизація виробничих процесів, хімізація народного господарства нероздільно пов'язані з виробництвом і споживанням електроенергії.

Іншим великим споживачем електроенергії після промисловості є транспорт. У 1960 р. питома вага тепловозної та електровозної тяги на залізницях СРСР становила 40%, вона зростає і далі. До кінця семирічки переведено на електровозну та тепловозну тягу 100 тис. *км* залізниць, в тому числі найдовша в світі магістраль — Москва—Владивосток. Відзначимо, що тепловози витрачають пального в кілька разів менше, ніж паровози. А у електровозів коефіцієнт корисної дії втричі вищий, ніж у паровозів. Якщо паровозу потрібно більше 250 тонн ву-

гілля для того, щоб провезти поїзд Москва—Владивосток, то електровозові потрібно буде втричі менше, а поїзд в пункт призначення приїде на 3 дні раніше.

Особливу увагу партія приділяє електрифікації сільського господарства. Тепер на 100 га посівів припадає близько 70 к. с. потужності, яку одержують за рахунок електроенергії. До початку семирічки в СРСР електрифіковано 93% радгоспів та 40% колгоспів. До кінця семирічки завершено електрифікацію всіх радгоспів. За рахунок державних енергосистем, а також шляхом будівництва колгоспних та міжколгоспних електростанцій досягнуто значних успіхів і в електрифікації колгоспів. При цьому споживання електроенергії загалом зросло в три рази: Витрати праці на тваринницьких фермах скоротились на 35—40%. На базі електрифікації в сільському господарстві став можливим перехід від механізації окремих робіт до комплексної механізації всього сільськогосподарського виробництва. Тепер технічний прогрес у сільському господарстві характеризують трактори з підвищеними швидкостями. Так, в передових колгоспах ставиться завдання підвищити робочу швидкість сільськогосподарських машин з таким розрахунком, щоб оранка проходила при швидкості 8—10 км на годину, а сівка — 10—12 км на годину, обробіток ґрунту — 10 і більше км на годину. На порядку денному створення і застосування трактора-автомата, що можливо лише при високій електрооснащеності сільського господарства.

Електрика використовується в сільському господарстві не лише на польових роботах, а й у тваринництві. Досвід передових колгоспів України показує, що кормоприготування, доїння корів, стрижка овець за допомогою електрики збільшує продуктивність праці у 2—3 рази. На Україні тепер сотні колгоспів, які споживають понад 1 млн. квт·год електроенергії на рік. Це дозволяє їм використовувати електродвигуни на молотбї, очищці зерна, зрошенні полів, первинній обробці тваринницької продукції.

Широке впровадження електрики в сільське господарство поступово перетворить сільськогосподарську працю в різновидність індустріальної праці, сприятиме розв'язанню історичного завдання — ліквідації соціально-економічних відмінностей між містом і селом.

Вище говорилося, головним чином, про застосування електрики як *рушійної сили*. Проте її роль не обмежується цим. Електрика все більше входить у побут людини, перетворюючи його на засадах комунізму. Холодильники і пылесоси, пральні машини і електрополотери, електроплити та вентилятори — все це міцно входить в побут радянських людей, полегшує працю жінок, вивільняючи більше часу для відпочинку, спорту, занять літературою, мистецтвом.

Ми зараз вступаємо у вирішальну стадію здійснення ленінської ідеї про суцільну електрифікацію країни.

Як радів В. І. Ленін, коли бачив перші електричні вогні радянських електростанцій. В них він вбачав велике майбутнє Радянської держави. У 1920 році Ленін пророче говорив: «Якщо Росія вкриється густою сіткою електричних станцій і потужних технічних устаткувань, то наше комуністичне господарське будівництво стане зразком для грядущої соціалістичної Європи і Азії» [4, 464].

Зараз ми з гордістю відзначаємо, що електрифікація, про яку так багато говорив В. І. Ленін, у поєднанні з радянським політичним ладом докорінно переродили стару Росію.

На основі електрифікації і неухильного технічного прогресу в СРСР збудований соціалізм і створюються основи комуністичного суспільства. Суцільна електрифікація країни ознаменує якісний стрибок у технічному прогресі народного господарства, сприятиме будівництву матеріально-технічної бази комуністичного суспільства.

Краткое содержание

В статье анализируются социальные проблемы электрификации народного хозяйства СССР, начиная от плана ГОЭЛРО и до создания единой энергетической системы внутри страны и в пределах мировой социалистической системы, а также влияние электрификации на становление технического базиса нового общества.

ЛІТЕРАТУРА

1. Програма Комуністичної партії Радянського Союзу, К., 1961, стор. 65.
2. В. А. Кириллин, Электричество без посредников, «Известия», 26 марта 1964 г.
3. В. И. Кузнецов, Основные направления технического прогресса в СССР в 1959—65 гг., М., 1960, стр. 140.
4. В. І. Ленін, Твори, т. 31, стор. 464.

СОЦІАЛІСТИЧНА РЕВОЛЮЦІЯ І ЗМІНА СТРУКТУРИ РОБІТНИЧОГО КЛАСУ

Велика Жовтнева соціалістична революція на відміну від усіх інших революцій докорінно змінила структурну основу і взаємовідносини основних соціальних сил, створила відповідний соціалістичний базис, надбудову і нові форми суспільної свідомості. Докорінно змінюється становище трудящих, зокрема робітничого класу. Ці зміни охоплюють усі без винятку сторони діяльності і життя робітників. До них належать:

1) *політичні зміни*. Із найманих рабів капіталу робітничий клас стає повновладним вождем суспільства, законодавцем для інших класів і верств населення;

2) *економічні зміни*. Із експлуатованої капіталістами маси робітники стають власниками (поряд із селянством і народною інтелігенцією) найбільшої частини національного багатства;

3) *зміни у суспільній свідомості*. Світогляд робітничого класу, його етичні норми стають панівними в ідеології суспільства. Він стає нащадком усіх культурних надбань минулих поколінь, організатором культурної революції;

4) як клас, що здійснює диктатуру, робітники несуть історичну відповідальність перед суспільством за соціальний розвиток останнього на наукових засадах. Це зумовлює постійне зростання ролі суб'єктивних факторів у розвитку нового суспільства і в першу чергу комуністичної партії, яка володіє науковою теорією суспільного прогресу — марксизмом-ленінізмом.

Соціалістична революція, побудова соціалізму вносять корінні якісні і кількісні зміни в структуру робітничого класу. Зростає його питома вага серед населення країни, збільшується роль у виробництві національного доходу. Так, в умовах дореволюційної Росії в 1913 р. робітники і службовці становили лише 17% населення. За переписом 1959 р. робітничий клас СРСР налічував 46 147 тис. чол., в той час як загальна кількість населення, що працює, становила 99 130 тис. чол. [4, 104]. За останню семирічку питома вага робітничого класу ще більше зросла.

Незмірно зросло економічне значення робітничого класу у виробництві національного доходу. У дореволюційній Росії част-

ка промисловості в національному доході значно поступалася сільському господарству та ремісництву. В наш час промисловість займає більш як чотири п'ятих національного доходу країни.

Практичні завдання комуністичного будівництва вимагають від дослідників простежити якісні й кількісні зміни, що відбувалися в структурі робітничого класу в період поступового переходу від соціалізму до комунізму. Не випадково, що в повоєнний час в радянській філософській літературі з'явилося багато праць, присвячених дослідженню верств, груп, різних прошарків робітничого класу. Нещодавно (січень 1966 р.) в Мінську відбулася Всесоюзна соціологічна конференція з питань змін соціальної структури радянського суспільства. Вона викликала інтерес серед філософів, соціологів, істориків, економістів.

У філософській літературі існують різні визначення поняття «структури». На думку одних дослідників [11, 11] структура — це спосіб зв'язку елементів. Інші вважають, що «структура — це «єдність елементів, їх зв'язків та цілості», що вона є «інваріантний аспект системи» [9, 12]. Найбільш поширеним, на наш погляд є визначення, що структура робітничого класу — це єдність груп і верств, їх взаємозв'язки, які визначаються умовами праці робітників.

Якщо погодитись із цим визначенням, то дослідження структури робітничого класу, очевидно, пов'язане із вивченням природи груп і верств робітників, їх тотожності і відмінності, а також із аналізом функціональних особливостей останніх у безпосередньому процесі виробництва. На наш погляд, у визначенні слід виділяти опис і аналіз функціональної ролі робітників у виробництві і системний розгляд груп і верств робітничого класу, що є відносно відособленою системою, в якій вони певним чином функціонують як окремі елементи системи. Розглянемо особливості структури робітничого класу Радянського Союзу, виходячи із зазначеного методологічного підходу.

Робітничий клас не являє собою чогось єдиного. До нього входять промислові робітники, робітники транспорту та зв'язку, будівельники, працівники торгівлі, комунального та господарського обслуговування і робітники сільськогосподарських підприємств. Склад робітничого класу Росії відображав загальну економічну відсталість країни. У 1913 р. на території колишньої царської Росії у великій та дрібній промисловості було зайнято близько 8,6 млн. робітників та кустарів (включаючи сезонних). Середньорічна чисельність робітників і кустарів у 1913 р. становила 5,4 млн. чол., в тому числі найманих робітників близько 3,5 млн. чол. [7, 138]. Всього ж за підрахунками А. Г. Рашина загальна чисельність осіб найманої праці

в Росії становила близько 17,8 млн. чол. (включаючи домашню прислугу). Сюди входили будівельні робітники — 1,5 млн., сільські пролетарі-наймити — 4,5 млн. чол. [10, 171].

Таким чином, власне промислові робітники (за висловом В. І. Леніна, фабрично-заводський пролетаріат) становили незначну частину осіб найманої праці.

В період соціалістичного будівництва відбулися корінні зміни в розподілі робітників по галузях народного господарства. У 1959 р. 44,5% всього робітничого класу становили робітники промисловості, 14,1% — робітники транспорту та зв'язку, 11,7% — будівельні робітники, 18,9% — робітники комунального та господарського обслуговування і торгівлі, 10,8% — робітники радгоспів та інших сільськогосподарських підприємств [13, 62].

Ці зміни сталися в основному завдяки різкому збільшенню питомої ваги робітників промисловості, транспорту і будівництва, тобто за рахунок провідних галузей народного господарства, в яких зараз зайняті дві третини робітничого класу. Цікаві також структурні зміни робітників зайнятих власне у промисловості. Найважливішим результатом політики індустріалізації країни були зміни в структурі робітничого класу у найбільш швидко зростаючих галузях. Якщо у 1913 р. питома вага робітників, зайнятих в машинобудуванні та металообробці становила лише 14%, то у 1963 р. в ній було зайнято 34% усіх робітників. Змінилась і питома вага робітників чорної металургії (відповідно 8 і 17%), з'явився новий загін робітничого класу — робітники промисловості будівельних матеріалів, які становлять 7% всіх робітників [12, 16].

Найважливішими якісними змінами у робітничому класі є зростання їх кваліфікаційного рівня. В науковій літературі робітників, як правило, поділяють на такі категорії: висококваліфіковані, кваліфіковані, малокваліфіковані і некваліфіковані. До Жовтневої революції кваліфікаційний рівень робітників був низький. Переважна більшість була зайнята малокваліфікованою і некваліфікованою працею. За роки соціалістичного будівництва відбулося стрімке зростання кваліфікаційного рівня робітників в промисловості, про що свідчать дані табл. 1 [14].

Таблиця 1

Категорії робітників (в %)	Роки			
	1925	1937	1950	1959
Кваліфіковані і висококваліфіковані	18,5	40,5	49,6	51,7
Малокваліфіковані	41,3	34,1	47,9	46,4
Некваліфіковані	40,2	25,4	2,5	1,9

Отже, кількість кваліфікованих і висококваліфікованих робітників зросла майже втричі, а некваліфіковані робітники в промисловості практично зникають. За іншими даними, в основу яких покладено кваліфікаційний поділ робітників за тарифною сіткою (при 6-розрядній сітці, наприклад, I та II розряди — низька кваліфікація, III та IV — середня, V та VI — висока) у промисловості СРСР в 1962 р. налічувалось 30—40% робітників низької, 40—50% — середньої і 10—20% — високої кваліфікації [3, 142]. Трохи повільніше спостерігається зростання кваліфікаційного рівня серед робітників транспорту, зв'язку і будівництва. Тут ще значна частина робітників зайнята мало-кваліфікованою і некваліфікованою працею. Особливо повільно кваліфікаційні зрушення відбуваються серед робітників торгівлі, комунального і господарського обслуговування, а також робітників радгоспів і інших сільськогосподарських підприємств. Переважна більшість цих робітників зайнята важкою ручною працею, яка не вимагає спеціальної підготовки. Серед сільськогосподарських робітників, наприклад, кількість тих, що мають низьку кваліфікацію, становить близько $\frac{4}{5}$ [13, 75].

Кваліфіковані і висококваліфіковані робітники, як правило, зв'язані з механізованою і автоматизованою працею, хоча частина з них може бути інколи зайнята і складною ручною працею. Робітники низької кваліфікації і без кваліфікації зайняті переважно важкою ручною фізичною працею. Тому, крім поділу робітників за рівнем кваліфікації, критерієм структурного розподілу може виступати ручна і механізована праця.

Відомо, що в царській Росії праця робітників була переважно немеханізована. Лише незначна частина робітників виконувала складну працю, яка вимагала спеціальної підготовки. В наш час усі основні виробничі процеси в промисловості, будівництві і на транспорті механізовані. Досить сказати, що енергоозброєність праці у 1964 р. зросла порівняно з 1913 р. у 18, а електроозброєність — в 31 раз. [8, 150]. Проте частка ручної немеханізованої праці залишається, поки що досить значною. На 1 січня 1959 р. робітники зайняті ручною працею в промисловості становили 47%, в будівництві — 60%, в радгоспах, приблизно 80%. За останні роки становище безумовно поліпшилось, але, як відзначалося на XXIII з'їзді КПРС, процес скорочення питомої ваги ручної праці відбувається ще не досить швидко. Тому одне із найважливіших завдань п'ятирічки партія вбачає в індустріальному розвитку всього суспільного виробництва [6, 114].

Це означає, що механізація в найближчі роки охопить не тільки промисловість і будівництво, але й сферу обслуговування. Значно зросте механізація сільськогосподарського виробництва, а також допоміжних процесів у інших галузях на-

родного господарства. На базі цього прискореними темпами ліквідуватиметься ручна праця.

В зв'язку з проблемою автоматизації ручної праці необхідно зупинитися ще на одній структурній зміні робітничого класу нашої країни. Робітників типового для сучасної промисловості механізованого підприємства можна поділити на три великі групи: основний робітник (робітники, зайняті на автоматичних верстатах, лініях, агрегатах, у пультів і щитів управління електростанцій і хімічних апаратів і т. д.); допоміжний робітник (вантажники, такелажники, сортувальники, пакувальники і т. д.); робітники, зайняті обслуговуванням обладнання і його ремонтом (чергові слюсарі, електромонтери, наладчики автоматів і т. д.).

Говорячи про останню групу, К. Маркс писав: «Поряд... з головними категоріями виступає кількісно незначний персонал, який займається наглядом за всіма машинами і постійним їх ремонтом, наприклад, інженери, механіки, столяри і т. д. Це — вища, почасти науково освічена, почасти ремісничого характеру верства робітників, які стоять поза колом фабричних робітників, просто додана до них» [1, 421].

В наш час це — наладчики автоматичних ліній, інструментальники, робітники ремонтних бригад тощо. В процесі розвитку виробництва співвідношення між цими категоріями робітників змінюється. Дослідження показують, що найбільш кваліфікованою групою є третя, потім ідуть верстатники, праця яких менш складна і кваліфікована. Що ж до допоміжних робітників, то це, як правило, виконавчі немеханізованої праці низької кваліфікації. В ході побудови матеріально-технічної бази соціалізму і комунізму співвідношення між цими групами безперервно змінюється: швидко зростає група обслуговуючих і ремонтних робітників, поступово скорочується кількість допоміжних. Нині співвідношення основних і допоміжних робітників у промисловості становить 1:1. Механізація допоміжних робіт дозволить в майбутньому різко скоротити число робітників, зайнятих на цій операції.

Соціалістична революція супроводжується швидким зростанням загальноосвітнього і культурного рівня робітничого класу. Це зростання зумовлюється як потребами розвитку виробництва, так і прагненням соціалістичного суспільства залучити широкі трудящі маси до духовної культури. Загальноосвітній рівень робітників у царській Росії був надзвичайно низький. Багато з них були взагалі неписьменні і лише невелика частина кваліфікованих робітників мала освіту вище початкової. Середня освіта була по суті недоступна пролетаріату. В результаті проведення культурної революції вже у 1939 р. 8,2% робітників мали неповну середню й середню освіту, у 1959 р. — 38,6%, а у 1963 р. — 44%. Освітній рівень робітників неоднаковий в

різних галузях народного господарства. Вище всього він в промисловості, декілька нижчий — серед будівельних робітників і робітників сільськогосподарських підприємств. Як відзначалось у доповіді О. М. Косигіна на XXIII з'їзді КПРС, число робітників промисловості, що мають неповну і повну середню освіту, збільшилось за останні сім років з 45 до 58% [6, 111].

Слід відзначити, що поряд з тими, хто має високий загальноосвітній рівень, деякі групи робітників, особливо в сфері обслуговування і сільського господарства, мають низький освітній рівень. Це, як правило, малокваліфіковані і некваліфіковані робітники, зв'язані з різними видами важкої ручної праці. Конкретні соціологічні дослідження свідчать, що, чим вищий загальноосвітній рівень робітника, тим більше вільного часу він витрачає на подальше підвищення своєї освіти. Робітник з низьким освітнім рівнем (до 4 класів) витрачає на навчання і освіту в 2—5 разів часу менше, ніж робітник з високою освітою і кваліфікацією [2, 93].

При такому стані поряд з швидким зростанням освітнього рівня частини робітничого класу окремі групи робітників начебто закріплюються на низькому рівні освіти і кваліфікації. Інтереси розвитку продуктивних сил і науково-технічного прогресу, навпаки, вимагають, щоб поряд із зростанням освітнього рівня всієї маси робітників, випереджаючими темпами підвищували свій загальний рівень робітники з низьким та середнім загальноосвітнім і кваліфікаційним рівнем.

Важливим показником зростання культурного рівня робітничого класу є зростання раціоналізації та винахідництва. Раціоналізатори і винахідники, об'єднані профспілками, серед яких переважну більшість становлять робітники, впровадили за минулу семирічку винаходи і рацпропозиції, що дали економічний ефект понад 10 млрд. крб. Бурхливе збільшення раціоналізаторства і винахідництва серед робітників також залежить від кваліфікації, характеру виконуваної роботи робітника. Так, процент участі в раціоналізації робітників нижчих кваліфікаційних розділів в 5 разів менший, ніж у робітників високої кваліфікації. Автоматники вносять в 4,3 раза більше раціоналізаторських пропозицій, ніж верстатники, а слюсарі-наладчики — майже в три рази більше, ніж автоматники.

Робітничий клас набагато виріс кількісно, змінилась його структура внаслідок розвитку суспільного розподілу праці і тенденцій сучасної науково-технічної революції. Різко зріс кваліфікаційний і освітній рівень робітників. Радянський робітничий клас — передовий загін трудящих Радянського Союзу. «Виконання своєї ролі керівника суспільства робітничий клас завершить з побудовою комунізму, коли зникнуть класи» — записано в Програмі КПРС [5, 374].

Сучасна науково-технічна революція вимагає дальшого кіль-

кісного і якісного зростання робітничого класу СРСР, зумовлює далішні структурні удосконалення різних верств і груп всередині його. Одночасно вона сприяє його соціальній однорідності, зумовлює підвищення науково-технічного і культурно-освітнього рівня робітників, збільшує питому вагу робітників, зв'язаних з найбільш передовими галузями промисловості і всього народного господарства.

Краткое содержание

В статье рассматривается роль Великой Октябрьской социалистической революции в преобразовании структуры советского рабочего класса. Дается определение понятия структуры рабочего класса, излагаются методологические предпосылки ее изучения, а также определяются пути эволюционирования отдельных групп и слоев рабочего класса в связи с современной научно-технической революцией.

ЛІТЕРАТУРА

1. К. Маркс, Капітал, т. I, К., Держполітвидав УРСР, 1952.
2. В. Г. Байкова, А. С. Дугал, А. А. Земцов, Свободное время и всестороннее развитие личности, изд. ВПШ и АОН, М., 1965.
3. «Вопросы философии», 1965, № 9.
4. Итоги Всесоюзной переписи населения 1959 года СССР, (сводный том), М., 1962.
5. Матеріали XXII з'їзду, К., Держполітвидав УРСР, 1962.
6. Матеріали XXIII з'їзду КПРС, К., Політвидав України, 1966.
7. Народное хозяйство СССР в 1959 году, М., 1960.
8. Народное хозяйство СССР в 1964 году, М., 1965.
9. Проблемы исследования систем и структур. Материалы конференции, М., 1965.
10. А. Г. Рашин, Формирование рабочего класса в России. Историко-экономические очерки, М., 1958.
11. В. И. Свидерский, О диалектике элементов и структуры, М., 1962.
12. Социология в СССР, т. II, М., изд-во «Наука», 1965.
13. Строительство коммунизма и развитие общественных отношений, М., 1966.
14. «Экономическая газета», 23 октября 1961 г.

ЛЮДИНА НОВОГО СУСПІЛЬСТВА

Великий Жовтень звільнив людей від відносин панування і підкорення, зробив їх господарями свого суспільного буття, відкрив широкі можливості для розвитку і розквіту особи, пробудив енергію і ініціативу мас, змінив характер діяльності народу, який став активним творцем історії.

Соціалістична революція і соціалістичне будівництво вносять новий зміст в суспільно-історичну практику трудящих. Підкреслюючи вирішальну роль народних мас в історії, марксизм-ленізм вчить, що їх роль стає якісно новою в епоху створення нового суспільства. Ця нова якість характеризується, насамперед, *свідомою діяльністю* широких народних мас в революційному перетворенні суспільства. Якщо до перемоги соціалістичної революції роль мас мала, так би мовити, руйнівний негативний характер, коли за висловом Леніна, маси виконували роль «ломонової сили» історії і діяли зрештою в інтересах меншості, то соціалістична революція є рухом більшості; після її перемоги на перший план висувається відтворювальна сторона революційної творчості, оскільки поряд із зламом старих суспільних відносин в усе зростаючій мірі відбувається творення нових. Розкриваючи корінні особливості соціалістичної революції, Ленін писав: «В буржуазних революціях головне завдання трудящих мас полягало у виконанні негативної або руйнівної роботи знищення феодалізму, монархії, середньовіччя. Позитивну або творчу роботу організації нового суспільства виконувала імуща, буржуазна меншість населення...

Навпаки, головним завданням пролетаріату і керованого ним біднішого селянства в усякій соціалістичній революції,— а, значить, і в початій нами 25 жовтня 1917 р. соціалістичній революції в Росії,— є позитивна або творча робота...».

Діяльність народних мас в ході соціалістичної революції характеризується далі *творчим характером*. Лише з перемогою соціалістичної революції, підкреслював Ленін, можуть розгорнутися і набути широкого простору невичерпні джерела творчості найширших шарів населення, оскільки капіталізм ламав,

душив, розбивав масу талантів з народу злиднями, неписьменністю, знущанням над людською особою. Соціалізм не тільки дає простір для творчості мас; сама ця творчість є передумовою побудови нового суспільства. Соціалізм,— писав В. І. Ленін,— не створюється за указками згори. Його духові чужий казенно-бюрократичний автоматизм; соціалізм живий, творчий, він — витвір самих народних мас.

І, нарешті, важливою характерною рисою діяльності мас в ході революції і соціалістичних перетворень є *розвиток демократії*. «Диктатура пролетаріату,— говорив Ленін,— неминуче повинна принести з собою не тільки зміну форм і установ демократії, кажучи взагалі, але саме таку їх зміну, яка дає невидане ще в світі розширення фактичного використання демократизму... для трудящих класів, тобто для величезної більшості населення, таку фактичну можливість користуватися демократичними правами і свободами, якої ніколи не було, навіть приблизно, в найкращих і найдемократичніших буржуазних республіках».

Здійснення цих ленінських вказівок, залучення до активної участі найширших трудящих мас сприяло бурхливому розвитку ініціативи і творчості десятків мільйонів трудящих.

Величезну роль у формуванні нової людини відіграли соціалістичні перетворення, зокрема, здійснення ленінського плану будівництва соціалізму.

Величезне значення для розвитку особи має *індустріалізація країни*. Разом із зростанням гігантів соціалістичної індустрії зростала і нова людина, яка не тільки плавила руду, конструювала верстати або видобувала вугілля, але і розширювала свої знання і кругозір, загартовувала свій дух, формувала свій характер.

Індустріалізація сприяла зростанню питомої ваги і впливу найпередовішої частини радянського суспільства — робітничого класу, підвищила його загальноосвітній і культурно-технічний рівень, зумовила загальне трудове і політичне піднесення в країні.

Глибоко змінився і характер промислової праці. Набагато скоротився обсяг ручної праці на користь механізованої, з'явилася і швидко розвивається автоматизована праця, виникли нові прогресивні професії і зникли старі, незмірно підвищився загальноосвітній і кваліфікаційний рівень робітничого класу.

Значною подією для становлення особи радянського суспільства була *колективізація сільського господарства*.

Дрібнотоварне виробництво і «вільний» обмін підтримували капіталізм економічно, становили основне джерело тієї духовної «сухарежки», яка, як відзначав Ленін, «живе в душі і вчинках кожного дрібного хазяїна... Ця «сухарежка» є основа капіталізму».

Існування дрібної приватної власності глибоко відбивалося на свідомості і психології селянина. Його працелюбність і вільнолюбність під впливом дрібного виробництва розвивалася в бік користолюбства, скнарості, торгашества, індивідуалізму. Відносини між дрібними виробниками отруювалися «атмосферою гризні, недовір'я, ворожнечі, роздробленості, взаємопідсиджування, яка неминуче породжується — і постійно відроджується знов — дрібним відособленим господарством, господарством власників при «вільному» обміні між ними».

Тому усуспільнення дрібної приватної власності мало далекосяжні соціальні наслідки: воно ліквідувало основи, що породжували духовну «сухарежку», привело до розширення суспільних зв'язків, до виховання колективізму і подолання індивідуалізму, до переробки приватновласницької психології.

Але колективізація — це не просто усуспільнення дрібної приватної власності. Вона включає в себе якісні перетворення матеріально-технічної бази сільського господарства і дрібного виробництва взагалі, глибокі зміни в характері праці, кваліфікаційному і загальноосвітньому рівні, в ідеології і культурі селянина.

Так, за переписом 1910 р. у сільському господарстві налічувалось 7,8 млн. сох і кіс, 22 млн. дерев'яних плугів, 4,2 млн. залізних плугів, 17,7 млн. дерев'яних борон. До кінця 1964 р. в сільському господарстві СРСР працювало 1539 тис. тракторів, 513 тис. зернозбиральних комбайнів, в тому числі 435 тис. самохідних, близько 1 млн. автомобілів і сотні тисяч інших машин. Якщо у 1916 р. вся енергетична потужність в сільському господарстві становила 23,9 тис. к. с. (в тому числі механічні двигуни — тільки 0,2 млн. к. с.), то в 1964 р. вона зросла майже в 10 раз і становила 218,6 млн. к. с. (в тому числі механічні двигуни — 214,8 млн. к. с.). Відповідно енергоозброєність в розрахунку на одного працівника зросла більше ніж у 14 раз (з 0,5 к. с. у 1913—1917 рр. до 7,2 к. с. в 1964 р.).

Значно підвищився загальноосвітній і культурний рівень селянства. Досить сказати, що зараз 31% колгоспників мають неповну середню, середню і вищу освіту.

Складовою частиною будівництва соціалізму є *культурна революція*, яка знаменує корінний перелом в розвитку свідомості людей. В ході її була ліквідована неписьменність населення, різко підвищився загальноосвітній і технічний рівень радянських людей. Для того, щоб побачити величезні зрушення у галузі народної освіти, досить співставити такі факти. Напередодні Жовтневої революції в царській Росії три чверті населення було взагалі неписьменним. Зараз же більше половини трудівників соціалістичного народного господарства має неповну середню, середню і вищу освіту. В результаті величезної ідеологічної роботи партії радянські люди оволоділи марксист-

сько-ленінським світоглядом, комуністичною мораллю, культурою, національною за формою і соціалістичною за змістом. Уже в ході будівництва соціалізму було створене справжнє духовне багатство радянської людини.

Важливою умовою розвитку особи за соціалізму є становлення *соціалістичної праці*. У суспільному виробництві людина стає творцем, господарем життя. Соціалізм — це простір, поле для розвитку особи, а процес участі в соціалістичному будівництві — джерело формування нової людини.

Становище людини в нашому суспільстві визначається не походженням, не грішми, не національністю, а особистими здібностями. Незалежно від того, з якого класу або соціальної групи походить людина, вона одержує всі можливості для участі в суспільному виробництві, для одержання від суспільства матеріальних і духовних благ за принципом: «від кожного по здібностях, кожному по праці».

Праця, — перша умова, основа всього життя людського суспільства. Вона не тільки дає людям необхідні їм засоби до життя, завдяки праці людина вийшла з тваринного царства і стала володарем світу. Але в усіх антагоністичних суспільно-економічних формаціях праця була підневільним і важким тягарем, засобом гноблення, придушення здібностей і таланту особи. Лише Велика Жовтнева соціалістична революція поклала початок звільненню праці від багатовічного гніту. Соціалізм вперше утвердив у житті суспільства великий принцип: «Хто не працює, той не їсть». З перемогою соціалізму скінчився той період у розвитку суспільства, коли одні працювали, а інші, ведучи паразитичний спосіб життя, привласнювали плоди чужої праці. За соціалізму виникають зовсім нові стимули і рушії розвитку трудової діяльності: суспільний інтерес до праці, усвідомлення працівником суспільної значимості своєї праці. Це породжує творче ставлення до праці, яке виявляється, наприклад, у зростанні раціоналізаторських пропозицій і винаходів. В СРСР протягом одного тільки 1964 р. близько 3 млн. винахідників і раціоналізаторів внесли понад 4 млн. винаходів і раціоналізаторських пропозицій.

Таким чином, праця при соціалізмі — це нова вільна праця, загальна і обов'язкова, суспільна і творча. В соціалістичному суспільстві виникає нове ставлення до праці, яке породжує нові стимули трудової діяльності і є джерелом бурхливого розквіту особи.

Велике значення для розквіту особи при соціалізмі мають такі матеріальні передумови, як *зростання добробуту і поліпшення побутових умов, збільшення вільного часу*.

Голод, злидні, безробіття, погані побутові умови, що породжуються капіталізмом, самі по собі є великою перешкодою для розвитку людини як особи, для формування і застосування

здібностей, талантів. Зрозуміло, просте збільшення реальних доходів людини не веде автоматично до розквіту її особи: воно повинно доповнюватись відповідними соціальними умовами, культурним розвитком, засвоєнням наукової ідеології, але з другого боку, без зростання матеріального добробуту розвиток особи неможливий. Для аналізу впливу зростання добробуту, необхідно проаналізувати як збільшення реальних доходів трудящих, так і зміну структури доходів і витрат.

Соціалістичний лад характеризується неухильним зростанням добробуту трудящих. За роки соціалістичного будівництва в нашій країні реальні доходи робітників, службовців і колгоспників багаторазово збільшилися. Так, у 1964 р. порівняно з 1940 р. реальні доходи робітників і службовців з розрахунку на одного працюючого збільшилися в 2,24 раза, реальні доходи колгоспників — в 3 раза. Значно поліпшилось харчування і постачання одягом. У 1963 р., наприклад, виробництво м'яса на душу населення порівняно з 1913 р. зросло майже наполовину, риби — в 3,5 раза, молока — в 1,6 раза, цукру — майже в 4 рази. Виробництво тканин всіх видів зросло на цей час в 2,3 раза, взуття — більше ніж в 5 раз і т. д.

Соціалістичний принцип розподілу по праці, а також розподіл з суспільних фондів відіграють велику роль у формуванні особи, оскільки вони добре сполучають суспільні і особисті інтереси, стимулюють трудову активність, зміцнюють свідомість спільності інтересів кожної людини і всього суспільства. Одночасно суспільні фонди споживання, які є прообразом майбутнього комуністичного розподілу, виховують уміння розумно використовувати сукупне суспільне багатство, прищеплюють усвідомлення соціальної рівності.

Не менш важливе значення для розвитку особи має зміна структури витрат трудящих. Порівняння витрат робітничих сімей до революції і нині показує, що в бюджеті радянської сім'ї різко скоротилися витрати на житло (при поліпшенні житлових умов), зменшилися витрати на харчування (при поліпшенні якості його), але істотно збільшилися витрати на одяг і взуття та на культурно-побутові потреби, з'явилися нові статті витрат (на санаторії, дитячі установи тощо), хоча переважну частину останніх бере на себе суспільство.

Докорінно змінилися житлові умови трудящих. Житловий фонд в містах і селищах міського типу зріс за роки Радянської влади в 6,5 раза, головним чином, за рахунок нових упорядкованих будинків з усіма комунальними послугами.

Лише за останні 10 років житловий фонд міст і робітничих селищ збільшився майже вдвічі, а всього за ці роки відсвяткували новосілля або поліпшили житлові умови майже половина населення нашої країни. Створення нормальних житлових умов, що сприяють відновленню працездатності людей, відпочинку,

освіті, вихованню дітей, є серйозним стимулом для всебічного розвитку всіх членів суспільства.

Велике значення для розвитку особи має *збільшення вільного часу*. Відомо, що робочий день в царській Росії тривав 10—12 год. Враховуючи, що на задоволення фізіологічних потреб людини (сон, їжа, догляд за собою тощо) потрібно приблизно 10—12 год., можна сказати, що у трудящих практично не залишалося вільного часу для свого всебічного розвитку. Соціалізм скоротив робочий час спочатку до 8, а потім і до 7 год., а в багатьох галузях і до 6 год. Збільшення вільного часу дозволило поєднати працю з освітою, заняттям спортом, розширило загальний кругозір трудівників. К. Маркс називав вільний час мірилом багатства суспільства, простором для розвитку особи, найбільшою продуктивною силою. Збереження робочого часу, писав він, рівнозначне збільшенню вільного часу, тобто часу для того повного розвитку індивіда, який, в свою чергу, як найзначніша продуктивна сила зворотно впливає на продуктивну силу праці. З точки зору безпосереднього процесу виробництва, це збереження можна розглядати як виробництво основного капіталу; цим основним капіталом є сама людина.

І, нарешті, при соціалізмі в результаті зростання добробуту, поліпшення умов праці, медичного обслуговування і побутових умов різко збільшується тривалість життя людини, тобто збільшується час розвитку і пристосування всіх здібностей і обдарувань людини. Тривалість життя — це зрештою показник всіх успіхів соціалізму, в якому, як у фокусі, збираються результати всіх економічних, соціальних, політичних і культурних досягнень суспільства.

Середня тривалість життя в царській Росії становила лише 34 роки. У СРСР в 1926—1927 рр. вона збільшилась уже до 44 років, у 1955—1956 рр. — до 67 років, а в 1965 — тривалість життя радянської людини становила вже 70 років, тобто збільшилась більше ніж у 2 рази.

Такі соціальні і матеріальні фактори розвитку особи, які вперше в історії забезпечив соціалізм.

Складовою частиною умов формування соціалістичної особи є корінні соціально-політичні зрушення у суспільному житті, ліквідація соціальних антагонізмів, створення ідейно-політичної єдності суспільства.

Важливим результатом соціалістичного будівництва є *знищення експлуататорських класів і класових антагонізмів, а також ліквідація протилежності між містом і селом, між фізичною і розумовою працею*.

В антагоністичному суспільстві належність до того чи іншого класу завжди визначала різні можливості для розвитку особи. Трагедією класового суспільства завжди був конфлікт між пригнобленим становищем особи раба, кріпака, робітника і її

великою творчою роллю. По суті розвиток особи представників експлуататорських класів досягався за рахунок пригноблення особи трудящого.

Соціалізм знімає питання про два принципово протилежних напрями можливого розвитку особи. Хоча за соціалізму зберігаються класи і соціально-класові відмінності, людині, незалежно від її соціально-класової належності, надані рівні можливості для розвитку особи, для розвитку і прояву своєї індивідуальності, своїх сил, здібностей і талантів.

Становище в суспільстві, рівень доходів, можливість одержання освіти не пов'язані більше з класовою належністю. Окремі групи робітників (гірники, металурги тощо) одержують більші доходи, ніж середні доходи інтелігенції, в передових колгоспах доходи кращих колгоспників вищі за середні заробітки робітників або службовців. Доступ до керівних постів у державних, партійних і суспільних організаціях також не залежить від соціального становища або походження, а визначається особистими якостями і підготовкою людини. Вища і середня спеціальна освіта позбавились характеру соціального привілею.

Межі між класами і соціальними прошарками при соціалізмі поступово стираються, а перехід з одного класу або прошарку в інший — спрощується.

Важливою умовою розвитку особи при соціалізмі є *соціалістична демократія*.

Буржуазія пишається створенням нею буржуазним демократизмом, формальним проголошенням буржуазних свобод, але зрештою буржуазна демократія є демократією для іміщого меншості і виражає її інтереси. Трудящі відчують, що навіть там, де формально визнаються їх політичні права, вони фактично зводяться до голосування раз у 4—5 років. Особа трудящого придушена політично, фактично відлучена від участі в політичному житті, позбавлена стимулу розвитку по цій лінії.

Перемога соціалістичної революції і будівництво соціалізму означають розвиток справжньої демократії для трудящих. Вся система політичної організації суспільства в період переходу від капіталізму до соціалізму спрямована на систематичне і повсякденне залучення мас до управління державними і суспільними справами. Соціалізм ліквідує розрив між правами і обов'язками, який існує в буржуазному суспільстві, створює єдність і рівність прав і обов'язків. «Рівні обов'язки є для нас особливо важливим доповненням до буржуазно-демократичних *рівних прав*, яке позбавляє останні їх специфічно буржуазного смислу».

І, нарешті, соціалістична демократія забезпечує гарантію прав особи. Права на працю, на відпочинок, на освіту, свобода слова, друку, зборів, установ і їх забезпечення законодавчо за-

кріплені в Конституції, завдяки чому стає можливим їх реальне здійснення.

Тому соціалістична демократія стимулює високу політичну і суспільну активність трудящих. Понад 2 млн. чоловік є депутатами Рад, близько 23 млн. становлять актив Рад, 4,5 млн. працюють в групах народного контролю. В нашій країні нараховується понад 6 млн. народних дружинників, 38 млн. членів спортивних організацій, 1,4 млн. членів товариства «Знання», 3 млн. чоловік є членами Всесоюзного товариства раціоналізаторів і винахідників, понад 2 млн. працюють в науково-технічних товариствах. Понад 100 млн. чоловік, тобто практично все доросле населення країни, об'єднане в профспілках, кооперації, ВЛКСМ і інших громадських організаціях.

Все це є важливим стимулом для розвитку особи, зокрема для розвитку організаторських здібностей, вміння працювати з людьми, розширювати «багатство дійсних суспільних відносин» людей.

Важливим стимулом розвитку особи при соціалізмі є ліквідація національного гноблення і встановлення дружби народів.

Капіталізм неминуче породжує відносини панування і гноблення між націями, прирікає цілі народи на злидні, неписьменність і навіть на вимирання. Такі відносини гальмують економічний, суспільно-політичний і культурний розвиток цих народів, а отже і розвиток особи представників даної нації, насамперед розвиток особи трудящих цих народів.

Соціалізм знищує дискримінацію за національністю і расовою належністю, забезпечує всім народам рівні можливості швидкого і всебічного розвитку. Кожна нація і народність одержує свою національну державність, розвиває економіку і культуру, підвищує добробут трудящих.

За роки Радянської влади відсталі раніше народи зробили гігантський стрибок у своєму розвитку, досягнувши, а в деяких галузях і випередивши найрозвиненіші капіталістичні країни. Економіка відсталих в минулому народів зростає швидше, тобто відбувається вирівнювання рівня економічного розвитку.

Розвиток кожної нації і народності створює умови для розвитку кожної людини даної нації або народності. Це дуже важливо, оскільки, наприклад, до революції царизм пригноблював приблизно половину населення країни, яку становили неросійські національності.

Ліквідація національних антагонізмів ліквідує колишню відчуженість, недовір'я, і навіть відверту ворожнечу між націями, зближення націй і народностей посилює обмін між ними, створює спільність економічного і культурного життя, ламає вузькі рамки національної обмеженості, виховує інтернаціоналізм, що також стимулює розвиток особи.

Важливим завоюванням соціалізму, що має безпосереднє

відношення до розвитку особи, є розкріпачення жінки. Експлуататорський лад неминує прирікає жінку на економічну, політичну і соціальну дискримінацію, стримує її культурний розвиток, штучно ізолює її від суспільного життя, звужує коло її відносин.

У царській Росії більшість жінок була приречена на безпросвітний труд в хатньому господарстві. З жінок же, зайнятих найманою працею, тільки 13% працювало у промисловості і будівництві, лише 4% — в освіті і охороні здоров'я, зате більше половини — 55% працювали хатніми служницями і 25% батрачили у поміщиків і куркулів.

Велика Жовтнева соціалістична революція ліквідувала цю нерівноправність. В світі соціалізму немає місця дискримінації за ознакою статі. Жінці надані рівні права з чоловіком для свого розвитку в усіх галузях господарської, культурної і суспільно-політичної діяльності. Серед робітників і службовців жінки становлять 49%, більше половини трудівників села — жінки. В народному господарстві СРСР зайнято понад 6,6 млн. жінок — спеціалістів з вищою і середньою спеціальною освітою — більше половини всіх осіб, що мають таку освіту.

Майже половина всіх учнів вищих і середніх спеціальних учбових закладів нашої країни — жінки. В той же час у США кількість жінок серед учнів не перевищує 36%, в Італії — 29%, в Японії — 13%.

Таким чином, в усіх галузях життя суспільства соціалізм створює умови для всебічного розвитку людини. В цьому відношенні соціалізм зробив безмежно більше, ніж всі попередні суспільно-економічні формації, разом узяті. Збулося передбачення В. І. Леніна про те, що «*тільки з соціалізму почнеться широкий, справжній, дійсно масовий рух вперед в усіх галузях суспільного і особистого життя, рух, який відбуватиметься при участі більшості населення, а далі всього населення*».

Об'єктивні умови розвитку особи, створювані соціалізмом, не формують автоматично нової людини. Цей процес суперечливий, він здійснюється через боротьбу нового з старим, через подолання суперечностей. Тому для формування соціалістичної особи необхідна система виховання, організуюче і спрямовуюче начало. Такою організуючою силою є Комуністична партія, озброєна марксистсько-ленінською ідеологією. Партія вважає комуністичне виховання трудящих одним з найважливіших завдань своєї діяльності.

На цій основі при соціалізмі ліквідується колишній антагонізм між особою і суспільством, створюється спільність суспільних і особистих інтересів, формується нова людина. В умовах нового суспільства народжується новий тип особи, багатий за своїм змістом, вільний від тієї обмеженості, яка характерна для «класових осіб». Основні риси цієї нової особи можна звести

до такого: ідейна переконаність, змістовні інтереси, любов до праці, усвідомлення свого суспільного обов'язку, широкий розвиток здібностей, розвинена самосвідомість, заснована на науковій ідеології, вольовий ініціативний характер.

Підсумовуючи наші досягнення в галузі виховання нової людини, на XXIII з'їзді КПРС Л. І. Брежнєв говорив: «Величезним результатом багаторічних зусиль партії в галузі ідеологічної роботи є виховання нової радянської людини. Продовжуючи революційні традиції покоління борців, які створили першу в світі робітничо-селянську державу, радянська людина побудувала соціалізм, вистояла і перемогла в смертельній сутичці з фашизмом, відстояла великі завоювання нашої революції і нині першою в історії буде комунізм. Робітничий клас, колгоспне селянство, радянська інтелігенція показують приклад високої соціалістичної свідомості, героїчної праці. З перемогою соціалізму в свідомості радянських людей стався найглибший переворот».

Але соціалізм, створивши нову людину, не може ще розв'язати всіх проблем всебічного і гармонійного розвитку особи, створення гармонії суспільних і особистих інтересів. Соціалізм заклав лише міцну основу для розв'язання цих проблем.

Будівництво комунізму є новим вищим етапом в розвитку особи. Складовою частиною комуністичного будівництва є даліше виховання нової людини, всебічний і гармонійний розвиток особи.

Краткое содержание

В статье анализируется влияние Великой Октябрьской социалистической революции на формирование личности и воспитание нового человека. Рассматривается новый характер революционного творчества масс, влияние социалистического строительства на создание экономических, социально-политических и культурно-идеологических условий развития личности, которые в сочетании с воспитательной деятельностью Коммунистической партии приводят к коренному перевороту в сознании советских людей, к формированию нового человека социалистического общества.

ЯКІСНО НОВА РОЛЬ НАРОДНИХ МАС В УМОВАХ КОМУНІСТИЧНОГО ПРОГРЕСУ

XX століття — це століття велетенського суспільного прогресу, небачених за своїми масштабами та історичною значимістю соціально-економічних перетворень. В результаті революційних бур, що пронеслися над нашою планетою, понад третина людства назавжди покінула з капіталістичним ладом і успішно будує нове соціалістичне суспільство. Більшість народів Азії, Африки та Латинської Америки звільнились від колоніального гноблення і йдуть шляхом незалежного розвитку. Розвалюються останні залишки колоніалізму. Все більше загострюються класові бої в імперіалістичних країнах, постійно зростає кількість людей, які беруть у них участь. Класова боротьба трудящих все частіше набуває політичного змісту.

Мабуть ніколи ще за життя одного покоління не відбувалось стільки подій, у яких би брала участь така маса людей на всіх континентах і майже в усіх країнах світу. Саме в сучасну епоху, небувалу за своїм динамізмом і темпами історичного розвитку, за широтою охоплення людей, які беруть участь в боротьбі за суспільний прогрес, виключно важливого значення та актуальності набуває проблема ролі народних мас. Адже від того, як розв'язується ця проблема теоретично, значною мірою залежить характер участі трудящих мас в історичній творчості, успіх їх боротьби за соціальний прогрес.

У розв'язанні проблеми про роль народних мас в історії здавна протистоять одна одній дві антагоністичні лінії — матеріалістична та ідеалістична. Вороже ставлення до трудящих з боку експлуататорських класів античного, феодального та капіталістичного суспільств позначилось на ідеалістичних концепціях, згідно з якими «пасивна маса», або «руйнівний натовп» повинні лише підкорятися та експлуатуватися правлячою елітою. Розуміється такі концепції не лише позбавлені історичного підходу до ролі народних мас, але й спрямовані на доказ, що нібито лише представники панівних класів покликані керувати суспільством.

Викриваючи експлуататорську суть та наукову неспроможність теорій про те, що нібито керувати державою можуть лише

так звані «вищі класи», тільки багаті, або ті, що пройшли школу багатих класів, В. І. Ленін відзначав, що вони набули характеру старого, безглузлого, гнусного і мерзенного забобону.

Заперечуючи творчу роль народних мас і абсолютизуючи роль окремих осіб в історії, буржуазні соціологи приходять до ненаукового висновку про те, що історія є наслідком «свободної творчості» окремих осіб, а тому вони стверджують, що соціологам «необхідно в пошуках причин великих подій надавати більшого значення індивідуальним діям і особі великих людей» [1, 18]. Навіть тоді, коли сама дійсність примушує їх говорити про народні маси, вони роблять це у найбільш загальній формі, повністю відриваючись від конкретних історичних умов. Англійський соціолог Арнольд Тойнбі стверджує, що маса людства, яка завжди залишається позаду «творчої» меншості майже не змінюється. «Сьогодні ця велика маса людства ще залишається фактично на тому ж самому інтелектуальному і моральному рівні, на якому вона знаходилась століття, чи півтора століття тому назад, тобто до того, як нові титанічні сили почали з'являтися» [2, 241]. Отже всесвітньоісторичний характер сучасних революційних подій, небачене зростання активності і свідомості мас, які беруть участь у цих подіях, змушують буржуазних соціологів все частіше звертатися до проблеми народних мас та їх впливу на хід суспільного розвитку. Так американський соціолог Корбот відзначає, що в сучасних соціальних і політичних теоріях триває велика дискусія відносно соціальної природи «мас», їх причин, результатів та участі у політичному і соціальному житті [3, XI]. Інтерес до народних мас, соціологів імперіалізму зовсім не має на меті з'ясувати місце та роль народних мас у забезпеченні руху сучасного суспільства шляхом прогресу. Навпаки, буржуазні соціологи всіляко перекидують справжню роль мас, зводять наклепи на трудящих. Тому у своїх концепціях вони позбавляють маси свідомості, розуму, наділяють їх інстинктами і несвідомими потягами. Взагалі вони прагнуть зобразити народні маси якоюсь темною, демонічною силою, яка не творить історію, а ніби лише порушує її нормальний хід. Революційне пробудження та зростаючу активність мас прислужники імперіалізму проголошують «лихом», «загрозою» для цивілізації.

Всі ці «теорії» використовуються для обґрунтування реакційної політики імперіалістичних держав, спрямованої на придушення революційного руху, національно-визвольної боротьби народів та класової боротьби трудящих капіталістичних країн, тобто для гальмування поступального руху сучасного суспільства. При цьому ідеологи імперіалістичної буржуазії, виконуючи її соціальне замовлення, зводять наклеп на соціальний прогрес і його рушійні сили — народні маси. Багато сучасних буржуазних соціологів (Огборн, Райт, Макайвер, Пейдж та інші)

свої концепції, в яких принижують або ігнорують активну роль народних мас як єдиних творців історії, поєднують з прямим запереченням суспільного прогресу як об'єктивної закономірності розвитку всесвітньої історії. Але ніякі зусилля імперіалістичних сил реакції неспроможні протидіяти об'єктивним історичним закономірностям, не можуть позбавити народні маси їх права на активну історичну творчість, перешкодити виконанню їх історичної місії.

Весь хід людської історії, незаперечні життєві факти повністю спростовують реакційні теорії, в яких перекручується визначальна роль народних мас в історичному прогресі людства і доводить, що вони завжди були, є і залишаються головною рушійною силою історії, її справжніми творцями. При цьому їх роль в історії не можна вважати незмінною. В міру просування суспільства по шляху соціального прогресу роль народних мас постійно зростає. В цьому — одна з загальносоціологічних закономірностей, об'єктивною основою якої є постійний висхідний розвиток способів виробництва.

На основі узагальнення величезного досвіду розвитку всесвітньої історії марксистська соціологія науково обгрунтувала, що саме рівень продуктивних сил і характер виробничих відносин визначає можливості творчої діяльності трудящих мас в усіх головних сферах суспільного життя: економічній, соціально-політичній і культурній. Тому на різних історичних ступенях розвитку матеріального виробництва існують неоднакові умови для історичної творчості широких верств населення. Більш того, жодна з передуючих комунізму суспільно-економічних формацій не спроможна була забезпечити хоча б скільки-небудь сприятливі умови для активної участі мас у суспільному житті.

Історичний прогрес — це колективна творчість народу, який своїми зусиллями в матеріальній та духовній сфері забезпечує висхідний рух суспільства від нижчих суспільно-економічних формацій до вищих. Але слід зважати на те, що творча діяльність народних мас, спрямована на забезпечення розвитку суспільства по шляху соціального прогресу, по-різному проявляється на різних ступенях історичного розвитку. Тому їй необхідно розглядати не абстрактно, не відірвано від особливостей тієї чи іншої суспільної формації, а конкретно-історично, згідно з тією роллю, яку вони відігравали на певному етапі суспільного прогресу. Одна справа — роль народних мас в умовах рабовласницької та феодальної формації, коли їх переважну більшість становили раби і кріпаки, і зовсім інша справа, коли мова йде про роль народу в умовах капіталізму, де більшість становить пролетаріат і кероване ним селянство.

Аналізуючи повстання рабів, В. І. Ленін писав: «Раби», як ми знаємо, повставали, учиняли бунти, відкривали громадянські війни, але ніколи не могли створити свідомої більшості, партій, що керують боротьбою, не могли ясно зрозуміти, до якої мети

йдуть, і навіть у найбільш революційні моменти історії завжди ставали пішаками в руках пануючих класів» [4, 443].

Історії відомі також численні селянські повстання, але вони, як і повстання рабів, лише розхитували існуючий суспільний лад і тим самим сприяли його падінню. Ні раби, ні кріпаки не були носіями нових виробничих відносин, вони не знали ясної цілі своєї боротьби, а тому їх вплив на поступальний розвиток людства був обмеженим. Вони боролись проти гноблення, але не могли його позбутися. Вони боролись проти гнобителів і в той же час ставили своєю метою замінити поганого царя хорошим, мужицьким царем. Взагалі особливість умов виробництва і життя селян не лише не сприяла, а навіть суттєво заважала організованості їхньої боротьби.

Лише пролетаріат є найбільш революційним, організованим, згуртованим і свідомим класом, спроможним знищити будь-яку експлуатацію людини людиною. Він має свою партію і чітку наукову програму дій, знає за що бореться і згуртовує навколо себе всіх трудящих для досягнення загальної мети. Пролетаріат — це клас, покликаний самою історією бути вождем усіх пригнічених і експлуатованих мас, клас, під керівництвом якого вони в процесі революційної боротьби досягають свого звільнення від експлуатації.

Отже, незважаючи на те, що трудящі маси завжди виступали творцями історичного прогресу, вони не завжди відігравали однакову роль в історії. Наше завдання полягає не в тому, щоб проаналізувати роль народних мас в досоціалістичних формаціях, а показати її якісну відмінність в умовах комуністичного будівництва.

Наукове розв'язання проблеми місця і ролі народних мас в прогресивному розвитку суспільства немислиме без урахування конкретно-історичних умов, характеру епохи. Крім того, необхідно зважити на те, що дії людей детерміновані об'єктивними історичними закономірностями, які на відміну від законів природи реалізуються через діяльність людей — свідомих істот. Разом з тим, об'єктивні суспільні закономірності по-різному проявляються в антагоністичних і комуністичній формаціях.

Хоч суспільство на всіх історичних ступенях розвивалося на основі об'єктивних закономірностей, але вони мають специфіку свого прояву і дії в різних історичних умовах. Так, усі попередні суспільно-економічні формації розвивались в результаті стихійного прояву суспільних закономірностей, і лише з виникненням комуністичної формації вступила в дію нова закономірність, яка поклала кінець стихійному рухові історії і обумовила свідому революційну творчість мільйонних мас по створенню нового суспільства.

Взагалі стихійний або свідомий характер розвитку суспільства, а отже і діяльності людей зумовлюється відповідними

соціально-економічними умовами в яких люди творять історію. Стихійність проявляється тоді, коли історичний прогрес здійснюється на основі приватної власності на засоби виробництва. Стихійний характер суспільного розвитку — це закономірність, властива всім антагоністичним формаціям, де об'єктивні історичні закони проявляються в діяльності людей несвідомо, а люди, підкорені сліпій грі неконтрольованих сил, є рабами своїх суспільних відносин. Безумовно помилковим було б уявляти собі стихійний характер суспільного розвитку у попередні епохи в тому розумінні, що ніби-то люди там діяли несвідомо. Люди завжди, протягом усієї історії, свідомо організовували свою діяльність, бо кожний з них відповідно до своїх виробничих інтересів ставив перед собою певну мету, мобілізуючи зусилля на її досягнення. Але об'єктивне становище людей у суспільстві, заснованому на приватній власності, не давало їм змоги враховувати інтереси і цілі всього суспільства. Вони керувалися виключно особистими, суто індивідуалістичними мотивами своєї діяльності.

Стихійність суспільного розвитку в тому і проявляється, що кожний виробник по-своєму планував власну діяльність, але оскільки прагнення і мета людей розходилися, вони не могли ні планувати своєї діяльності в масштабах суспільства, ні свідомо використовувати суспільні закономірності. Природно, що люди не могли і передбачати далеких суспільних наслідків своєї діяльності, результати якої дуже часто не відповідали поставленій меті.

Лише в революційній класовій боротьбі, у визвольних війнах та національних рухах трудящі маси тією чи іншою мірою піднімалися до свідомої історичної творчості. Взагалі епохи соціальних революцій є такими епохами в історії людства, коли відбуваються корінні якісні перетворення в житті суспільства, які здійснюються не стихійно, а в результаті свідомої боротьби передових революційних класів за повалення старих, що віджили свій вік, і встановлення нових, прогресивних соціальних порядків. Головною рушійною силою соціальних революцій завжди були народні маси. Але свідомо історична творчість трудящих в усіх антагоністичних суспільствах обмежувалася лише періодами їх революційних виступів. Дальший розвиток тієї чи іншої антагоністичної формації знову відбувався стихійно, бо трудящі, які своїми зусиллями у виробництві сприяли просуванню суспільства по шляху соціального прогресу, не бачили історичних перспектив, оскільки не усвідомлювали майбутніх наслідків своєї діяльності.

Зовсім інші умови складаються в комуністичній формації, яка відрізняється від усіх попередніх формацій не лише тим, що є порівняно з ними вищим ступенем суспільного прогресу, але й якісно новим характером свого розвитку. Адже будівни-

цтво комунізму здійснюється не стихійно, не самопливом, а планомірно, на основі свідомої, цілеспрямованої діяльності мас, які спираються на пізнання об'єктивних законів суспільного розвитку і організують свою практичну діяльність у відповідності з їх вимогами.

Таким чином, докорінна відмінність історичної творчості людей в умовах комуністичного типу суспільного прогресу полягає не в тому, що тут люди нібито незалежні від дії об'єктивних суспільних закономірностей і можуть свавільно творити історію, а в докорінній зміні співвідношення стихійності і свідомості у розвитку суспільства, у якісно новому змісті, характері діяння і використання суспільством пізнаних історичних закономірностей.

З виникненням комуністичної суспільної формації і утвердженням нового, комуністичного типу соціального прогресу природно-історичний процес розвитку суспільства перестає бути стихійним і здійснюється шляхом свідомої діяльності людей у масштабах всього суспільства, а об'єктивні суспільні закономірності із неконтрольованих демонічних сил, що тяжіли раніше над людьми, стають закономірностями, що свідомо використовуються суспільством. Це й дало підставу Марксові зробити висновок, що комуністична формація кладе край передісторії і означає початок справжньої історії людства.

Новий характер діяльності народних мас, який насамперед полягає у свідомому використанні людьми пізнаних суспільних закономірностей як і свідомий характер розвитку всього суспільного життя в умовах комуністичної формації обумовлюється зміною самих об'єктивних умов діяльності людей на основі встановлення суспільної власності на засоби виробництва. З утвердженням соціалістичних виробничих відносин вступають у дію специфічні суспільні закономірності розвитку комуністичної формації з принципово відмінним від специфічних закономірностей розвитку антагоністичних суспільних формацій змістом і характером дії.

Так, економічні закономірності розвитку комуністичної формації, відображаючи у своєму змісті всю сукупність якісно нових об'єктивних умов суспільного буття, насамперед, відносин співробітництва та товариської взаємодопомоги вільних від експлуатації людей, знаходять своє відбиття у свідомій діяльності людей, діють з найбільшою повнотою і ефективністю. Крім того, нові соціально-економічні умови, що виникають на основі суспільної власності на засоби виробництва, є тим матеріальним фундаментом, на якому базується єдність корінних інтересів і цілей усіх людей суспільства. З такою ж об'єктивною необхідністю як приватна власність роз'єднує людей, змушує їх у виробничій діяльності зважати лише на свої корисливі інтереси, суспільна власність на засоби виробництва обумовлює злиття

індивідуальних прагнень людей у єдиний суспільний інтерес, вимагаючи об'єднання їх зусиль і колективних дій для здійснення загального завдання — побудови комуністичного суспільства. Прагнучи до єдиної загальної для всіх людей мети, трудящі в умовах комуністичного прогресу вперше за всю історію свідомо координують свої дії в масштабах усього суспільства. В цьому полягає одне з головних джерел свідомої діяльності мільйонних мас трудящих по створенню нового суспільства.

Отже, на відміну від усіх попередніх формацій, в умовах комуністичної формації якісно нова роль народних мас проявляється в тому, що вперше за всю історію в своїй діяльності вони керуються не виключно особистим, суто індивідуалістичними мотивами, які виробились протягом тисячоліть, а колективістичними, суспільними мотивами, що складаються — у відповідності з новим змістом суспільного прогресу на стадії комуністичної формації. Для досягнення певної мети вони виходять не лише з особистих інтересів, але й з інтересів і цілей всього суспільства в цілому. Якщо приватна власність роз'єднує людей, породжує у них індивідуалізм та егоїзм, спрямовує їх зусилля на досягнення суто індивідуалістичних цілей, то суспільна власність, навпаки, згуртовує їх у єдиний колектив, об'єднує їх індивідуальні волі і прагнення в єдиний суспільний інтерес, породжує спільну мету, спрямовуючи їх загальні зусилля на максимальне сприяння прискоренню комуністичного прогресу.

Суспільні інтереси обумовлюються як безпосередніми потребами способу виробництва, так і потребами поступального розвитку суспільства в цілому. Звідси ясно, чому в класово антагоністичному суспільстві не може бути спільності суспільних інтересів усіх людей. Адже протилежність класових інтересів зумовлює й протилежність ставлення цих класів до потреб прогресивного розвитку людства. Якщо прогресивні класи зацікавлені в прогресивному розвитку суспільства, бо їх інтереси, в основному, співпадають з суспільними, то реакційні класи гальмують суспільний розвиток. Так, класові інтереси сучасної монополістичної буржуазії не лише не збігаються з інтересами і потребами прогресивного розвитку суспільства, але й в корені протилежні їм. Імперіалістичні сили з метою зберегти своє панування зацікавлені в тому, щоб затримати поступальний розвиток суспільства до комунізму.

Прогресивні сили на чолі з робітничим класом і марксистсько-ленінськими партіями в інтересах усього людства і соціального прогресу сприяють прискоренню загибелі капіталізму і заміні його соціалізмом.

Нерозв'язна для всіх антагоністичних формацій проблема поєднання інтересів особи і суспільства вперше успішно вирішується в умовах комуністичної суспільної формації, де сама природа суспільних відносин створює сприятливі об'єктивні

умови для поступового злиття суспільних і особистих інтересів у єдине ціле. Уже на стадії соціалістичного розвитку особисті і суспільні інтереси доповнюють один одного, відбувається процес їх поступового зближення, який зрештою приведе їх до повного злиття за комунізму. Взагалі діалектика суспільного і особистого в процесі становлення комуністичного суспільства полягає в тому, що дедалі більше збігаються суспільні і особисті інтереси при подоланні тимчасових і часткових, несуттєвих суперечностей.

Об'єктивною основою повного злиття суспільних і особистих інтересів є основний економічний закон комуністичної формації. Найбільш повне задоволення постійно зростаючих потреб трудящих — така мета соціалістичного виробництва. Зростання суспільної власності є основним і головним джерелом добробуту усього суспільства в цілому і кожного його члена зокрема. Так основний економічний закон комуністичної формації сприяє заінтересованості мас у прискоренні розвитку виробництва, забезпеченню високих темпів науково-технічного прогресу, постійному зростанню продуктивності суспільної праці, піднесенню культури суспільства, а це в свою чергу сприяє нагромадженню матеріальних багатств суспільства і дає змогу задовольняти дедалі зростаючі потреби трудящих. Ці об'єктивні передумови відповідно відбиваються на підвищенні ролі суб'єктивного фактору, його активності в забезпеченні прискореного комуністичного прогресу.

В міру просування нашого суспільства до комунізму все яснішими стають комуністичні риси у свідомості і безпосередніх діях радянських людей: комуністичне ставлення до праці, до суспільної власності, високе розуміння громадського обов'язку. Свідченням зростання свідомого ставлення до праці як першої життєвої потреби є масовий рух раціоналізаторів і винахідників — новаторів виробництва. Досить сказати, що тільки за 1965 рік понад три мільйони новаторів виробництва внесли більше чотирьох мільйонів пропозицій. З них близько трьох мільйонів впроваджені у виробництво. Економічний ефект від цього становить 1 000 700 000 крб., а за роки семирічки ця сума перевершує 10 млрд. крб. Винахідники і раціоналізатори України за роки семирічки впровадили в народне господарство 3 188 658 пропозицій, що дало 2287 млн. крб. економії народному господарству.

Про поступове формування комуністичного ставлення до праці свідчить патріотичний рух за надання допомоги товаришам і колективам, що відстають в роботі. Передові радянські люди борються не лише за свої високі виробничі показники, але й прагнуть передати набутий досвід іншим, сприяючи тим самим загальному піднесенню виробництва. Так, патріотичне починання Валентини Гаганової підхопили понад 50 тис. передових

виробничників, які перейшли на відстаючі ділянки і добилися поліпшення їх роботи. В цьому відображається правильне поєднання суспільних і особистих інтересів передовими радянськими людьми, які поступаються своїми особистими інтересами в ім'я загального успіху.

Велике суспільне значення цього руху полягає в тому, що він є важливим кроком по шляху перетворення праці в першу життєву потребу. В сучасний період боротьби нашого народу за комунізм все більше поширюється безплатна праця на суспільство. А саме це і є паростки комуністичної праці. На це в свій час звертав особливу увагу В. І. Ленін [6, 393]. Нині сотні тисяч представників радянської інтелігенції на громадських засадах читають лекції, виступають з концертами перед робітниками, колгоспниками, керують художньою самодіяльністю. Діячі медицини в позаробочий час безплатно консультують хворих. Широкі маси трудящих у вільний від роботи час своїми силами впорядковують подвір'я, вулиці, парки, шляхи тощо.

Комуністичне ставлення до праці проявляється у створенні на підприємствах тисяч громадських конструкторських бюро, груп економічного аналізу, громадських технічних рад, в яких на громадських засадах беруть участь десятки тисяч інженерів, техніків, новаторів виробництва. Своєю активною діяльністю вони сприяють дальшому підвищенню технічного рівня виробництва, впровадженню наукових методів керівництва виробничими процесами.

Велика мета породжує велику енергію людей, спрямовує їх зусилля на прискорення руху суспільства до комунізму. Все більша частина радянських людей прагне в усьому поступати так, як того вимагають інтереси будівництва комуністичного суспільства. Найрізноманітніші форми ініціативи свідчать про невпинне підвищення рівня свідомості радянських людей, дальше зростання їх активної історичної творчості, високе усвідомлення громадського обов'язку.

Новий суспільний лад з його високогуманними рисами побудив небачену ініціативу і енергію найширших верств трудящих, залучив їх до активної і свідомої історичної творчості. В цьому полягає якісно нова роль народних мас в умовах комуністичного типу суспільного прогресу.

Безумовно, виробництво є найважливішою галуззю життя, де яскраво проявляється нове свідоме ставлення людей до суспільних справ в умовах комуністичної формації. Але при з'ясуванні якісно нової ролі народних мас у забезпеченні комуністичного прогресу необхідно враховувати всі три головні сфери життя суспільства — економіку, політику і культуру.

Інтереси успішного комуністичного прогресу вимагають все більш активної участі найширших мас в комуністичному будівництві.

Основоположники наукового комунізму вказували, що разом з ґрунтовністю історичної дії зростатиме, таким чином, і обсяг маси, справою якої вона є [7, 86]. Це положення було спочатку висунуте як науковий прогноз, але в ньому відобразився об'єктивний процес поступального розвитку суспільства і тому воно має силу історичного закону. В. І. Ленін назвав це марксистське положення одним із найглибших і важливіших наукових висновків про хід історичного прогресу [8, 472].

З цього закону випливає, що успішне будівництво комунізму можливе лише при залученні найширших верств народу до свідомої участі у цьому процесі, пробудження ініціативи і творчої активності мас. Комуністична партія, здійснюючи політику побудови комуністичного суспільства і залучаючи до цієї справи усіх трудящих, постійно турбується про підвищення їх політичної активності. Уже в період соціалістичного будівництва трудящі широко залучалися до політичної діяльності через Ради, профспілки, жіночі та молодіжні організації, діяльність яких була цілком підпорядкована завданням прискорення побудови нового суспільства.

В період розгорнутого будівництва комунізму відбувається далі зростання свідомої творчості та політичної активності мас, яка проявляється перш за все у постійному підвищенні ролі трудящих в управлінні державними і громадськими справами, у суспільному самоврядуванні в цілому. У нашій країні Ради — це дійсно всенародна організація, яка стала справжньою школою багатомільйонних мас.

Крім Рад у нашій країні масовий характер мають громадські організації, що залучають маси до активної політичної діяльності. Перш за все Комуністична партія — керівна і спрямовуюча сила нашого суспільства, яка налічує у своїх лавах понад 12 млн. чол. Комсомол об'єднує понад 23 мільйони юнаків і дівчат, профспілки — 80 млн. чоловік. Сотні тисяч трудящих беруть участь у роботі народних дружин, товариських судів, добровільних спортивних товариств, товариств «Знання», науково-технічних товариств тощо. Уже самий перелік цих організацій свідчить про широке коло питань на які звертають увагу радянські люди, про багатогранність їх свідомих творчих устремлень, зростання політичної активності. Можна без перебільшення сказати, що до політичної та громадської діяльності нині залучена більшість населення нашої країни.

Хоча трудящі маси завжди були творцями суспільного прогресу, лише в умовах комуністичної формації вони безпосередньо і свідомо творять історію, беручи активну участь в усіх сферах суспільного життя: економічного, політичного і культурного.

Лише соціалізм широко розкрив межі справжньої історичної творчості народних мас в галузі культурного життя. Адже

в антагоністичних формаціях трудящі були позбавлені такої можливості, тому що всіма сферами суспільного життя, в тому числі і культурою, управляли експлуататори. Панівне становище незначної експлуаторської меншості значно обмежувало можливості трудящих брати будь-яку участь у культурному житті суспільства. Взагалі в експлуаторському суспільстві панівні класи намагаються привласнити собі всі здобутки культури, усунути в міру можливості від неї трудящих. Проблема культури і мас була і є нерозв'язаною в експлуаторських формаціях.

Соціалістична революція ознаменувала корінний поворот у залученні широких мас народу до культурних цінностей. Неухильне зростання культури всього народу — це закономірність комуністичного прогресу. В процесі розвитку комуністичної формації люди мають всі можливості для постійного підвищення свого культурного рівня.

Усувається протилежність між розумовою та фізичною працею, поступово долаються суттєві відмінності між ними. Все це незаперечно сприяє постійному культурному зростанню і моральному прогресу особи, зміцненню єдності моральних та ідейних переконань людини, її вчинків і поведінки, що відбивається на характері свідомої і активної участі трудящих мас у забезпеченні прискореного руху суспільства по шляху комуністичного прогресу.

Краткое содержание

Исторический прогресс есть результат коллективного творчества народных масс. Однако место, роль и характер их исторического творчества совершенно не одинаковы на разных этапах человеческой истории. Хотя объективная социологическая закономерность возрастания роли народных масс в процессе перехода общества на более высокие ступени действует на протяжении всей истории, в условиях коммунистического типа социального прогресса она приобретает совершенно новые качественные особенности.

В данной статье делается попытка раскрыть некоторые из этих особенностей, а именно: сознательный характер проявления и использования объективных общественных законов в историческом созидательном процессе масс; качественное изменение стихийности и сознательности в развитии коммунистической формации; преодоление исторически сложившихся на основе частной собственности индивидуалистических мотивов деятельности людей и утверждение коллективистических, общественных мотивов, которыми руководствуются трудящиеся в процессе создания коммунистического общества.

ЛІТЕРАТУРА

1. В. І. Ленін, Твори, т. 39.
2. В. І. Ленін, Твори, т. 29.
3. К. Маркс і Ф. Енгельс, Твори, т. 2.
4. В. І. Ленін, Твори, т. 2.
5. A. Solter, *Personality in Politics*, London, 1948, p. 18.
6. A. Corbeet, *People or Masses, A comparative study in political theory*, Washington, 1950, p. XI.
7. A. Тоунбее, *A Study of History second Edition*, vol. III, London, p. 241.

ВСЕНАРОДНА СОЦІАЛІСТИЧНА ІДЕОЛОГІЯ

Ідеологія як певна система ідей та поглядів, породжених економічними відносинами і відображаючих дійсність через призму класових інтересів, виникає з розподілом суспільства на антагоністичні класи. Вона служить справі зміцнення та розвитку, або перетворення та знищення існуючих суспільних відносин.

В антагоністичному суспільстві ідеологія завжди класова. Вона відображає суспільне буття з позицій певного класу. «В суспільстві, що його роздирають класові суперечності,— підкреслював В. І. Ленін,— не може бути ніколи позакласової або надкласової ідеології» [3, 344]. Але класовий характер ідеології в класовому суспільстві — це її історична форма, що має змінитися разом із зміною її змісту.

Класовий характер ідеології досоціалістичних формацій зумовлений соціалістичними антагонізмами, суперечностями приватної власності, відносинами панування та гноблення, боротьбою ворожих класів. Зміст її також визначається антагоністичними суперечностями суспільства. А відносини співробітництва та взаємодопомоги дружніх класів соціалістичного суспільства, єдність їх корінних інтересів зумовлює спільність ідеології цих класів.

В буржуазному суспільстві з його класовими антагонізмами марксистсько-ленінська ідеологія має яскраво виражений класовий характер. Це ідеологія пролетаріату, яка відображає корінні інтереси всіх трудящих. Класовий характер має марксистсько-ленінська ідеологія також в умовах класової боротьби в період переходу від капіталізму до соціалізму. У соціалістичному ж суспільстві марксистсько-ленінська ідеологія стає всенародною соціалістичною ідеологією.

Перш ніж стати всенародною, марксистсько-ленінська ідеологія проходить кілька етапів свого розвитку. Насамперед, вона створюється вченими ідеологами робітничого класу на основі узагальнення його класового становища в суспільстві та досвіду

класової боротьби. Після обґрунтування основних її принципів вона вноситься революційною партією в робітничий клас, поєднується з революційним рухом пролетаріату в його гострій непримиренній боротьбі з буржуазною ідеологією. Соціалістична ідеологія є ідеологією передового класу і тому, що вона відображає корінні інтереси цього класу, і тому, що тільки вона виступає ідейною зброєю пролетаріату в його революційній боротьбі.

В міру зміцнення союзу робітничого класу й селянства марксистсько-ленінська ідеологія поступово стає також ідеологією передової частини селянства та інтелігенції, яка усвідомлює, що корінні інтереси всіх трудящих єдині з інтересами робітничого класу.

В результаті переходу сільського господарства на соціалістичний шлях розвитку та здійснення в країні культурної революції марксистсько-ленінська ідеологія все глибше проникає в свідомість широких мас селянства, всіх трудящих. Так в соціалістичному суспільстві починається процес перетворення ідеології робітничого класу в загальнонародну ідеологію. В ході цього процесу марксизм-ленінізм поступово стає ідеологією всіх трудящих, які згуртовуються навколо робітничого класу, а ідеологія робітничого класу з повною та остаточною перемогою соціалізму стає всенародною соціалістичною ідеологією.

Матеріальною основою процесу перетворення ідеології робітничого класу у всенародну соціалістичну є глибокі економічні та соціальні перетворення нашого суспільства.

Корінні зміни економічного базису з повною й остаточною перемогою соціалізму в СРСР стали основою якісних змін соціалістичної надбудови, насамперед ідеології. Встановлення однотипних відносин робітників і селян до засобів виробництва, подолання суперечностей між ними та зміцнення їх союзу стали об'єктивною основою перетворення ідеології робітничого класу у всенародну соціалістичну ідеологію.

Історичною межею перетворення марксистсько-ленінської ідеології робітничого класу у всенародну радянську ідеологію є повна й остаточна перемога соціалізму в СРСР та вступ його в період будівництва комунізму.

Нині марксистсько-ленінська ідеологія творчо розвивається як ідеологія всього радянського народу. Вона відображає єдність основних інтересів робітничого класу, колгоспного селянства, а також радянської інтелігенції.

Всенародна соціалістична ідеологія є єдиною в світі справді науковою ідеологією, бо лише вона вірно відображає об'єктивні закони суспільного розвитку, зокрема закономірності будівництва соціалізму та комунізму. Справжнім штабом її творчого розвитку є Комуністична партія Радянського Союзу, а носієм цієї ідеології — весь радянський народ, насамперед робітничий

клас як найбільш передова й організована сила радянського суспільства.

Перетворення ідеології робітничого класу у всенародну соціалістичну ідеологію знаменує собою новий етап її творчого розвитку. На цьому етапі основний зміст її доповнюється конкретним, всебічно розробленим, науково обґрунтованим планом побудови першого в світі комуністичного суспільства.

Ідеологія робітничого класу розвивалась в непримиренній боротьбі з буржуазною ідеологією, з ідеологією приватного власника як системою поглядів певних класів та соціальних груп всередині країни. Тепер всенародна соціалістична ідеологія розвивається в непримиренній боротьбі з пережитками, залишками буржуазної ідеології всередині країни, що виявляються в різних антисуспільних та аморальних вчинках окремих людей — користолюбстві, розкраданні соціалістичної власності, пияцтві, хуліганстві і т. ін. Носіями цих пережитків в нашому суспільстві виступають тепер не класи, не соціальні групи, а окремі особи. А самі пережитки буржуазної ідеології у свідомості людей обумовлені тепер не економічним становищем класів та соціальних груп, а відставанням суспільної свідомості від розвитку суспільного буття, негативним впливом буржуазної ідеології, а також недоліками ідейно-виховної роботи в окремих колективах та іншими причинами.

На міжнародній арені соціалістична ідеологія веде гостру, безкомпромисну боротьбу з буржуазною ідеологією. Неухильне посилення цієї боротьби — одна з закономірностей розвитку соціалістичної ідеології.

Головним методом впливу соціалістичної ідеології на маси трудящих завжди був і залишається метод переконання, виховання. Але до завершення соціалістичного будівництва метод переконання поєднувався з методом придушення опору повалених, але не знищених експлуататорських класів. Нині останній застосовується лише до окремих осіб, що допускають антигромадські вчинки.

Перетворення ідеології робітничого класу у всенародну означає, що на основі соціальних перетворень суспільства, а також внаслідок широкої виховної роботи партії рівень свідомості всіх трудящих неухильно піднімається до рівня свідомості найбільш передового класу суспільства — робітничого класу. Ідеологія робітничого класу та передового загону суспільства — Комуністичної партії — стає ідеологією всього радянського народу, а принципи останньої та норми комуністичної моралі стають нормами поведінки та звичками всіх радянських людей.

Яскравим свідченням всенародного характеру соціалістичної ідеології виступає зростаюче прагнення трудящих до глибокого оволодіння науковими основами цієї ідеології. Це прагнення неухильно зростає тому, що марксистсько-ленінська ідеологія

в узагальненій формі виражає заповітні думи та сподівання кожної радянської людини, її прагнення та надії, озброює людину впевненістю та оптимізмом; допомагає їй вірно орієнтуватися в подіях нашого багатогранного життя.

Другим яскравим свідченням всенародного характеру соціалістичної ідеології — зростаюча активність трудящих у творчому розвитку найважливіших принципів цієї ідеології. Робітники, колгоспники та інтелігенти, сприймаючи ідеї партії як свої власні, вносять вагомий вклад в їх розвиток на основі узагальнення практики. Важливою формою активної участі трудящих в розробці принципів соціалістичної ідеології стають всенародні обговорення програмних документів партії та уряду. Так, у всенародному обговоренні Програми КПРС взяло участь понад 73 млн. трудящих. На зборах, конференціях виступило понад 4600 тис. чоловік. В центральні партійні та громадські органи надійшло понад 300 тис. листів і статей з конкретними пропозиціями трудящих. Думки трудящих, висловлені в листах та виступах, збагачують нашу ідеологію, свідчать про високу актуальність і життєвість її принципів. Робітники, колгоспники та представники радянської інтелігенції невтомно дбають про розвиток марксистсько-ленінської науки. Розвиткові змісту таких категорій марксистсько-ленінської етики, як честь, совість, громадський обов'язок, почуття відповідальності та колективізму значною мірою сприяло широке обговорення цих проблем, що розвернулося після виступів в пресі знатних людей нашої країни — колгоспниці Н. Г. Заглади, робітників І. Д. Леонова, В. В. Єрмілова та інших передовиків виробництва.

Перетворення ідеології робітничого класу у всенародну ідеологію нерозривно пов'язане із дальшим зростанням соціально-політичної та моральної єдності суспільства в період розгорнутого будівництва комунізму. Небачена раніше єдність класів та соціальних груп, націй і народностей нашої країни проявилась у виникненні в СРСР нової історичної спільності людей — радянського народу. «У радянських людей різних національностей склалися спільні риси духовного обличчя, які породжені новим типом суспільних відносин і які втілили в собі найкращі традиції народів СРСР.

Розгорнуте комуністичне будівництво означає новий етап у розвитку національних відносин в СРСР, що характеризується дальшим зближенням націй і досягненням їх повної єдності» [5, 98—99].

Всенародний характер соціалістичної ідеології зміцнюється разом із зміцненням єдності трудящих нашої країни у боротьбі за здійснення основних завдань комуністичного будівництва — створення матеріально-технічної бази комунізму, перетворення соціалістичних суспільних відносин в комуністичні та виховання

нової людини. Для більшості радянських людей все більш характерними стають високе почуття колективізму, почуття господаря своєї країни, свідомість високої відповідальності за доручену справу, піклування про вдосконалення та розвиток суспільних відносин. Зростання у свідомості трудящих почуття господаря своєї країни, гордості та патріотизму веде до підвищення трудової та політичної активності трудящих, активізації їх участі в управлінні країною, у виконанні функцій партійно-державного контролю, у зміцненні громадського порядку тощо.

Перетворення ідеології робітничого класу у всенародну означає також, що соціалістичною ідеологією успішно оволодівають і визнають її селянство і радянська інтелігенція. Але це не означає, що нею однаково глибоко оволоділи всі члени суспільства. В індивідуальній свідомості ще зустрічаються відсталі погляди та звички, які суперечать принципам всенародної соціалістичної ідеології. Тому червневий (1963 р.) Пленум ЦК КПРС визнав головним завданням ідейно-виховної роботи партії в сучасних умовах — ідеологічно забезпечити перетворення в життя Програми КПРС, підвищити політичну пильність трудящих та посилити розгорнутий наступ проти імперіалістичної ідеології, проти пережитків минулого в свідомості людей.

Перетворення соціалістичної ідеології в загальнонародну не означає корінного зламу її основних рис та особливостей. Всі вони зберігаються, продовжують розвиватися та зміцнюються.

Найважливішою особливістю всенародної соціалістичної ідеології є її критично-революційний характер. Це ідеологія новаторів. Вона непримиренна до всього старого, відживаючого. Це — логічно послідовна, цілісна і струнка, науково обгрунтована система поглядів.

Характерними рисами соціалістичної ідеології є інтернаціоналізм та соціалістичний патріотизм, гуманізм і оптимізм. Тому саме марксистсько-ленінська ідеологія до кінця послідовна в боротьбі за мир, демократію і соціалізм.

Важливою особливістю всенародної соціалістичної ідеології є її бойовнича партійність, непримиренність до будь-яких проявів буржуазної ідеології, безкомпромісна боротьба з останньою та її носіями. XXIII з'їзд КПРС рішуче засудив безпринципну ідею мирного співіснування соціалістичної та буржуазної ідеологій як зраду марксизму-ленізму, зраду справі робітників і селян, справі комуністичного будівництва.

В міру просування радянського суспільства до комунізму принципи партійності та народності соціалістичної ідеології неухильно зміцнююватимуться. Адже в нашій країні всі трудящі перейшли на ідеологічні позиції робітничого класу, усвідомили єдність своїх інтересів з інтересами робітничого класу, Комуністичної партії.

Внаслідок повної та остаточної перемоги соціалізму в СРСР

партія робітничого класу перетворилась в партію всього радянського народу, а держава диктатури пролетаріату — в загальнонародну соціалістичну державу, в орган вираження інтересів і волі всього народу. Ці висновки Програми КПРС зроблені на основі глибокого аналізу та творчого узагальнення практики комуністичного будівництва в нашій країні. Вони відображають важливі якісні зміни, що сталися в нашому суспільстві в зв'язку з вступом його в період розгорнутого будівництва комунізму: повну ліквідацію експлуататорських класів та відмирання державної функції придушення їх опору, перетворення пролетарської демократії у всенародну соціалістичну демократію, значне піднесення творчої активності широких мас трудящих, зростання керівної ролі Комуністичної партії в побудові комунізму.

Ідеї загальнонародної держави та партії всього народу відображають ту високу зрілість, якої досягли соціалістичні суспільні відносини в СРСР, насамперед непорушну соціально-політичну та ідейну єдність радянського народу, що склалася на основі єдності корінних інтересів робітників, селян та інтелігенції. Вони відображають ту важливу обставину, що марксистсько-ленінська ідеологія стала ідейною зброєю всіх трудящих нашої країни в боротьбі за перемогу комунізму, що світогляд десятків мільйонів робітників, селян та інтелігенції вперше в історії людства будується на науковій основі марксизму-ленінізму.

З початком нового періоду розвитку Комуністичної партії та Радянської держави почався також новий період розвитку марксистсько-ленінської ідеології.

Як диктатура робітничого класу виконала свої функції всередині країни, перестала бути необхідною з точки зору завдань внутрішнього розвитку СРСР і перетворилася в загальнонародну державу, так і ідеологія робітничого класу стала всенародною ідеологією всередині нашої країни на новому етапі її розвитку. На міжнародній арені носієм соціалістичної ідеології залишається робітничий клас, хоча вона й відображає інтереси всіх трудящих. Але народи все ясніше бачать і все більше переконуються, що соціалістична ідеологія є найпоспідовнішою у боротьбі за інтереси пригноблених, за мир, демократію і соціалізм.

Краткое содержание

Классовая природа идеологии вытекает из социальных антагонизмов эксплуататорского общества.

Отношения сотрудничества и взаимопомощи дружественных классов социалистического общества порождают единство идеологии этих классов.

Коренные изменения социалистического базиса с полной и окончательной победой социализма в СССР обусловили собой изменения надстройки, в частности, идеологии. В социалистическом обществе с вступлением его в период

строительства коммунизма марксистско-ленинская идеология рабочего класса становится всенародной социалистической идеологией.

Всенародный характер социалистической идеологии на современном этапе подтверждается неуклонным ростом социально-политического и морального единства советского общества, усилением стремления трудящихся к овладению научной основой марксистско-ленинской идеологии и другими факторами.

ЛІТЕРАТУРА

1. К. Маркс і Ф. Енгельс, Твори, т. 3.
2. К. Маркс і Ф. Енгельс, Твори, т. 4.
3. В. І. Ленін, Твори, т. 5.
4. В. І. Ленін, Твори, т. 19.
5. Програма Комуністичної партії Радянського Союзу, К., 1961.
6. Про чергові завдання ідеологічної роботи партії.— Постанова Пленуму ЦК КПРС від 21 червня 1963 року.
7. Про поліпшення управління промисловістю, удосконалення планування та посилення економічного стимулювання промислового виробництва.— Постанова Пленуму ЦК КПРС від 29 вересня 1965 року.

РИСИ КОМУНІСТИЧНОЇ МОРАЛІ В НАШІЙ ДІЙСНОСТІ

Формування нової людини в процесі будівництва соціалізму і комунізму набирає нині особливого значення. КПРС і Радянська держава поставили завдання виховати всебічно розвинену людину, яка б гармонійно поєднувала в собі духовне багатство, моральну чистоту і фізичну досконалість. Особливе значення має моральне виховання членів соціалістичного суспільства. Зростання морального фактору в житті нашого суспільства обумовлюється, по-перше, неухильним удосконаленням соціалістичних суспільних відносин, які на сучасному етапі вимагають активного і дійового формування комуністичних засад у сфері суспільно-виробничої діяльності, у побуті, і, по-друге, безперервним удосконаленням духовного життя особи і суспільства. Якщо соціалізм будувала людина, яка століттями пригнічувалась і експлуатувалася, то комунізм будує людина, яка пройшла велику школу трудового і політичного життя в процесі будівництва соціалістичного суспільства.

Побудова нового суспільства в нашій країні — це справа рук і розуму мільйонів трудящих нашої країни. Наш народ об'єднаний загальним завданням і метою побудувати суспільство, в якому існуватимуть реальні суспільно-економічні і духовні основи для гармонійного поєднання особистих і суспільних інтересів, для всебічного розвитку творців матеріальних і духовних благ нового суспільства.

Комунізм — це вищий ступінь розвитку людського суспільства. Він передбачає високий рівень розвитку продуктивних сил, небачений розквіт науки, культури, мистецтва, всебічний і гармонійний розвиток особи. Він позбавляє людину від соціальної нерівності, від страхів війни і утверджує на землі Мир, Працю, Свободу, Рівність, Братерство і Щастя всіх народів.

Ще в «Критиці Готської програми» К. Маркс змалював картину нового суспільства, яке ґрунтується на суспільній власності на засоби виробництва і науково передбачив історичні ступені, фази цього суспільства в міру його матеріального і духовного визрівання. Якщо за соціалізму всі рівні у здійсненні громадянських прав, у ставленні до праці, всі зобов'язані працювати, але

ця рівність ще не ліквідує нерівності у 'одержанні матеріальних і духовних благ, соціальних відмінностей між членами соціалістичного суспільства, то вища фаза комуністичного суспільства дасть людству повну економічну, соціальну і культурну рівність. «...Коли разом з всебічним розвитком індивідів,— писав К. Маркс,— виростуть і продуктивні сили, і всі джерела суспільного багатства поллються повним потоком, лише тоді можна буде цілком подолати вузький горизонт буржуазного права, і суспільство зможе написати на своєму прапорі: «Кожний по здібностям, кожному по потребах» [1, 15].

Комунізм характеризується єдиною загальнонародною власністю на засоби виробництва, відсутністю класів, комуністичним самоврядуванням, високим рівнем свідомості і моральної чистоти трудівників. Такий стан суспільства і сформованої комуністичної особи — плід розвитку суспільства з часу перемоги соціалістичної революції. Соціально-економічною основою цього закономірного розвитку є утвердження суспільної власності і якісно нового типу взаємовідносин між людьми.

З перемогою Великої Жовтневої соціалістичної революції стихійний процес суспільного розвитку поступово змінюється свідомою діяльністю людей і перетвореннями у виробничій, соціально-політичній, духовній, побутовій сферах суспільного життя. Зміна соціально-економічних умов, встановлення нових суспільних відносин, утвердження діалектико-матеріалістичного світогляду, розвиток культури з необхідністю ведуть до появи нових, більш високих норм моралі. Мораль соціалістичного суспільства вбирає в себе кращі моральні риси трудящих мас попередніх історичних епох, особливо принципи пролетарської моралі, які наповнюються новим змістом. Окремі принципи пролетарської моралі (наприклад, колективізм) поширювались в основному серед робітничого класу. З перемогою соціалістичної революції вони наповнюються новим змістом і стають надбанням більш широких кіл трудящих. З розвитком соціалістичних виробничих відносин, утвердженням соціалістичного суспільного буття поступово ліквіднуються корінні економічні причини, що породжують відособленість і індивідуалізм між людьми; робітники і селяни все глибше усвідомлюють, що вони господарі своєї країни, своєї долі і в них росте і зміцнюється почуття колективізму. Цьому об'єктивно сприяє суспільна власність на засоби виробництва. Почуття колективізму знаходить своє відображення в усіх сферах матеріального і духовного виробництва, в суспільно-політичній діяльності, в розвитку різноманітних форм соціалістичного змагання.

В. І. Ленін вказував, що в процесі соціалістичного перетворення суспільства необхідно «перевиховати... в тривалій боротьбі, на ґрунті диктатури пролетаріату і самих пролетарів, які від своїх власних дрібнобуржуазних передсудів звільняються

не відразу, не чудом, не з веління божої матері, не з веління лозунга, резолюції, декрету, а лише в довгій і трудній масовій боротьбі з масовими дрібнобуржуазними впливами» [5, 90]. Слова В. І. Леніна підтверджує життя нашого суспільства.

Мораль радянських людей змінюється і наповнюється новим змістом в прямій залежності від зміни всієї сукупності суспільних відносин, в першу чергу виробничих, які є матеріальною основою формування нових моральних якостей радянської людини.

Практика будівництва соціалізму і комунізму в нашій країні і в країнах народної демократії свідчить, що суспільна свідомість комуністичної соціально-економічної формації не народжується раптово, а формується і утверджується в процесі економічних, соціально-політичних змін, перетворень і в своєму розвитку проходить цілий ряд етапів, періодів. Вони зумовлюють поетапний розвиток моралі комуністичної суспільної формації.

Першим етапом розвитку комуністичної моралі є революційна мораль робітничого класу. Пролетарська мораль включає в себе сукупність прогресивних моральних відносин, поглядів пролетаріату, які в умовах капіталізму спрямовані на консолідацію сил трудящих мас для революційної зміни існуючих буржуазних порядків і ліквідації приватної власності, а з перемогою соціалістичної революції — на будівництво соціалістичного і комуністичного суспільства. Ф. Енгельс, характеризуючи моральні системи буржуазного суспільства, писав, що «пролетарська мораль... має найбільшу кількість елементів, що об'єднують їх довговічне існування», вона «в сучасному виступає за повалення теперішнього ладу, захищає майбутнє...» [2, 84—85]. В умовах капіталізму пролетарська мораль ще не досягає зрілості у своєму прогресивному розвитку і лише після перемоги соціалістичної революції в історично нових умовах розвивається і наповнюється новим змістом. Така діалектична закономірність розвитку революційної моралі пролетаріату обумовлена дією об'єктивних умов і суб'єктивного фактора.

Наступним етапом комуністичної моралі є соціалістична мораль, що являє собою сукупність ідей і поглядів робітничого класу, колгоспного селянства і трудової інтелігенції. Вона дедалі більше утверджується в свідомості і побуті кожного члена соціалістичного суспільства в боротьбі з пережитками минулого та буржуазною ідеологією.

На всіх етапах розвитку комуністичної моралі їй притаманна внутрішня єдність, спадкоємність норм і принципів. Але ця єдність не виключає специфічних відмінностей, особливостей кожного етапу моралі комунізму. Наявність загальних рис, характерних для моралі обох фаз комуністичного суспільства, не виключає відмінностей між мораллю соціалістичною і влас-

не комуністичною, що обумовлено самою різницею між соціалізмом і комунізмом.

З подоланням відмінностей між містом і селом, між розумовою і фізичною працею, із зникненням будь-яких слідів класового поділу суспільства мораль матиме безкласовий характер і утвердиться у свідомості багатонаціонального народу нашої країни.

Комуністична мораль — це узагальнення всієї сукупності моральних відносин трудящих мас, які борються за комуністичну перебудову суспільства під керівництвом марксистсько-ленінської партії. Об'єктивним критерієм комуністичної моралі є боротьба за зміцнення і завершення комунізму. Комуністична мораль робить поведінку людини і колективу більш цілеспрямованою і змістовнішою, піднімає на вищий ступінь інтелектуальне життя не тільки окремого індивіда, а й всього суспільства. Мораль детермінується соціально-економічними умовами життя суспільства, еволюцією конкретної суспільно-економічної формації, а тому вищий тип соціальної організації суспільства вимагає і вищої, більш справедливої моралі. Вищою формою суспільного прогресу є комунізм. Отже і комуністична мораль є вищим ступенем морального прогресу людства, мораллю істинно людською.

З розвитком суспільства змінюється зміст і функції моралі. Мораль пролетаріату на перший план висуває боротьбу з приватною власністю, капіталом, спрямовується на ліквідацію капіталістичних суспільних і моральних відносин. Мораль соціалізму на перший план висуває функцію створення нового суспільного ладу, нових суспільних і моральних відносин, виховання нового ставлення до праці, до колективу. Мораль комунізму поступово перетвориться в основний регулятор суспільної поведінки трудівників нового суспільства.

Формування політичних, правових, моральних ідей, теорій, поглядів можна науково обґрунтувати і зрозуміти, виходячи з конкретних соціально-економічних умов розвитку суспільства. Ф. Енгельс неодноразово наголошував на «*виведенні* політичних, правових і інших ідеологічних уявлень і обумовлених ними дій з економічних фактів, що лежать в їх основі» [2, 448].

Науковий підхід до розкриття взаємодії базису і надбудови має виключно важливе значення для заперечення ідеалістичних поглядів на природу і суспільство. Історичний ідеалізм розриває єдність між природою і суспільством, розглядає свідомість не як властивість високоорганізованої матерії, а як особливу духовну субстанцію. Природу і суспільство ідеалізм вважає породженням і результатом дії цієї духовної субстанції. Виходячи з цього, ідеалізм стверджує і зводить суспільний історичний розвиток до діяльності духовного начала, так званої «філіації» ідей прогресу, моралі, свободи тощо. Розрив між соціально-еко-

номічними умовами і надбудовними явищами веде до визнання незмінності надбудови, в даному випадку, до незмінності моралі, права, мистецтва тощо.

Зводячи суспільний історичний розвиток до духовної діяльності, до «філіації» ідей, домарксистські філософи не розуміли того, що корені ідейних мотивів залежать від соціально-економічних умов на даному етапі суспільного розвитку.

Найбільш глибоко впливає на формування і розвиток комуністичної моралі, як і інших форм суспільної свідомості, політика Комуністичної партії і Радянської держави. В різні історичні періоди цей вплив був різним.

В буржуазній етиці існує дві точки зору на співвідношення і зв'язок моралі і політики. Теорія ізольованості моралі від інших форм суспільної свідомості і соціально-економічних відносин людей поширюється серед ліберально-демократичної буржуазії і характеризується дрібнобуржуазним етичним вченням (анархізм, реформізм). Друга концепція повністю підпорядковує моральні погляди і принципи політичним, заперечує самостійну роль моралі у суспільному житті. Відповідно з цими напрямками у співвідношенні моралі і політики представники крупної монополістичної буржуазії розглядають всі моральні принципи. Така точка зору покладена в основу найреакційніших етичних теорій і поглядів (напр., Ніцше). Якщо підходити з класової оцінки цих напрямів буржуазної етики, то вони охороняють інтереси монополістичної буржуазії, захищають і «морально» освячують їх політику, існування приватної власності. Всі буржуазні етичні теорії співвідношення моралі і політики обумовлені тим, що їх творці невірно і поверхово розуміють природу політики і моралі, розглядають її у відриві від виробництва матеріальних благ і виробничих відносин суспільства на конкретному етапі історичного розвитку. Мораль, як відомо, виникла і розвивається одночасно із становленням людського суспільства і разом з ним розвивається у всіх історичних періодах. Вона має класовий характер в антагоністичних суспільствах і за комунізму перетвориться в безкласову, загальнолюдську мораль. Отже, взаємозв'язок моралі і політики необхідно розглядати під кутом зору розвитку класових відносин в конкретні історичні періоди.

В. І. Ленін писав, що політика як концентрований вираз економіки пануючого класу є одним із вирішальних засобів соціальних перетворень у суспільстві. Політика Комуністичної партії після перемоги соціалістичної революції спрямована на будівництво соціалістичного суспільства і закономірне його переростання в комуністичне. Політичний напрям розвитку нашого суспільства впливає і на мораль соціалізму, яка повністю спрямована на реалізацію політики КПРС і Радянської держави по успішному будівництву комуністичного суспільства. По-

літика радянського народу, керованого Комуністичною партією, спрямована на здійснення мрій і дум трудящих мас і тим самим є моральним ідеалом людства.

В той же час мораль активно впливає на свідому і активну діяльність трудящих мас і є рушійною силою перетворення суспільства на соціалістичній основі, що свідчить про взаємозв'язок політики і моралі соціалістичного суспільства.

Перемога соціалістичної революції і встановлення диктатури пролетаріату, по-перше, ліквідувала соціально-економічні та ідеологічні основи, які породжують і утримують наявність буржуазної моралі; по-друге, знищила політичний гніт і безправ'я трудящих і забезпечила їм політичні права, тобто справжню демократію, рівноправність і свободу.

Формування моральної свідомості трудящих мас соціалістичного суспільства відбувається нерівномірно. Зростання політичної свідомості в основному випереджує зростання моральної свідомості.

Принципи комуністичної моралі — відданість справі комунізму і ставлення трудящих до соціалістичних завоювань, соціалістичний патріотизм і інтернаціоналізм тощо — утверджуються швидше порівняно з іншими принципами комуністичної моралі паралельно із зростанням політичної свідомості. Нерівномірний розвиток принципів моралі соціалістичного суспільства характеризується існуванням різних соціальних груп, прошарків, залишками приватновласницької психології, буржуазної моралі та ідеології, релігійними пережитками, залишками дрібнобуржуазних елементів в місті і на селі та іншими причинами. Нерівномірність розвитку моралі в процесі соціалістичного будівництва і поступове оволодіння трудящими масами новими моральними принципами обумовлюється ще й тим, що мораль виступає як у формі, так званої «буденної» моралі (емпірична моральна свідомість), так і у формі теоретичної системи моральних поглядів, принципів. Між цими формами моралі існує тісний зв'язок, що постійно змінюється і удосконалюється. Успіхи соціалістичного будівництва, ліквідація істотних відмінностей між фізичною і розумовою працею, між містом і селом, піднесення науково-технічного рівня трудящих об'єктивно ведуть до звуження (особливо в період будівництва комунізму) так званої «буденної» моралі і все більшого розширення сфери дії та утвердження теоретичних моральних поглядів, принципів.

Політична ідеологія нині відіграє важливу роль в додержанні принципів морального кодексу будівника комунізму, який є не тільки моральним ідеалом, але і практичною програмою життя радянських людей. Політична ідеологія безпосередньо відображає економічний лад суспільства і є одним із могутніх факторів розвитку моральних норм. Політична ідеологія спря-

мове розвитку суспільства, накреслює шлях боротьби трудящих мас за здійснення комуністичних ідеалів.

З політичною ідеологією тісно зв'язана правова ідеологія, що відображає форми і засоби збереження політичного панування будівників соціалізму за допомогою правових норм, які регулюють сферу економічних, політичних та ідеологічних відносин між людьми. Правові і політичні погляди між собою відповідним чином пов'язані. Немає права без політики, бо право — це політика панівного класу суспільства, піднесена до рівня закону і регламентується обов'язковим додержанням правил поведінки людей, встановлених державою. Соціалістичне право, будучи регулятором суспільних процесів, стає могутнім засобом здійснення політики Радянської держави. Правові норми спрямовують своє вістря на свідому, цілеспрямовану діяльність радянських людей, сприяють підвищенню суспільно-політичної активності мас і перетворенню принципів комуністичної моралі в глибокі особисті переконання.

Політика Комуністичної партії відповідає інтересам трудящих мас і схвалюється народами всього світу.

Діалектичний і історичний матеріалізм є теоретичною основою політичної діяльності КПРС і Радянської держави. Саме через політику марксистсько-ленінська філософія стає могутнім фактором підвищення активності і свідомості радянського народу. В. І. Ленін писав: «...Політична лінія марксизму... нерозривно зв'язана з його філософськими основами» [4, 367]. Органічна єдність марксистсько-ленінської філософії і політики КПРС спрямовує теоретичну і практичну діяльність народу, формує моральне обличчя радянських людей.

З перемогою соціалізму форми суспільної свідомості звільняються з-під впливу ідеалізму, буржуазної ідеології і мають реальну можливість успішно розвиватися на діалектико-матеріалістичній основі. Наша партія ставить своїм завданням свій світогляд — марксизм-ленізм — зробити надбанням не тільки авангарду — передової частини робітників, селян і інтелігенції, але і всіх членів суспільства. Позитивне вирішення цього великого завдання полегшується тим, що марксизм-ленізм виражає корінні інтереси трудящих мас. У цьому запорука того, що по мірі завершення будівництва комунізму весь народ прийдє до діалектико-матеріалістичного світо розуміння.

Зміст комуністичної моралі відображений у моральному кодексі будівника комунізму. До нього увійшли головніші норми і принципи комуністичної моралі: про ставлення людини до суспільства, про взаємовідносини між людьми, про моральні принципи взаємовідносини різних націй і народів, моральні риси особи. В кодексі відображений моральний досвід людства попередніх історичних епох, норми і принципи, вироблені робітничим класом в революційній боротьбі з експлуататорами, а та-

кож норми і принципи, породжені соціалізмом. Комуністична мораль — це моральність вищого типу, моральність дійсно людських відносин.

Буржуазні соціологи і політики марно намагаються оголосити моральний кодекс будівника комунізму штучно створеним, в якому вимоги суспільства начебто видаються за дійсні моральні відносини. Реальна значимість морального кодексу в тому й полягає, що за його принципами і нормами живуть уже мільйони трудящих радянського суспільства. Його принципи існують в реальній дійсності, перевірені практичною участю радянських людей в будівництві нового суспільства.

З перемогою соціалістичної революції народжується і все ширше утверджується нове ставлення до праці, до суспільної власності, до колективу. Соціально-економічна природа праці визначається характером виробничих відносин суспільства. Характер праці специфічний для кожної суспільної формації. Так, в умовах капіталізму суспільний характер праці визначається буржуазними виробничими відносинами, існуванням приватної власності на засоби виробництва. За соціалізму характер праці визначається соціалістичними виробничими відносинами, суспільною власністю на засоби виробництва. В процесі будівництва соціалізму люди поступово усвідомлюють, що єдиним мірилом їх гідності і благородства є сумлінна праця в ім'я соціалізму і комунізму.

У ставленні до праці проявляються внутрішній зміст людини, і в процесі трудової діяльності вона розвивається в політичному, моральному, науковому, естетичному відношеннях, активно впливаючи на розвиток соціалістичного суспільного буття.

Класики марксизму-ленінізму всебічно обґрунтували в історії етичних вчень питання про працю як моральну проблему і розкрили її економічну, соціальну, психологічну і моральну суть. Економічна сутність визначається наявністю матеріального багатства, створюваного працею на відповідному етапі історичного розвитку. Соціальна сутність праці полягає в мобільності працюючої особи, у відповідному суспільно-економічному укладі життя. Психологічна сутність праці визначається наявністю емоціонального стану людини, що зумовлюється відповідним видом праці і його роллю в розумовому розвитку особи. Моральна сутність праці полягає в тому, наскільки в даній соціально-економічній системі праця сприяє розвитку особи.

Розвиток соціалістичного суспільного буття і суспільної власності, як передбачав К. Маркс, веде до того, що наймана праця як нижча форма суспільної праці поступиться місцем асоційованій праці, що виконується добровільно з натхненням і радістю.

Яскравим прикладом нового ставлення до праці і суспільної власності були комуністичні суботники. Всесвітньо-історичне зна-

чення їх В. І. Ленін вбачав у тому, що вони були проявом свідомого і добровільного бажання робітників підвищувати продуктивність праці, перейти до нової трудової дисципліни і будівництва нового життя.

Трудящі нашої країни пройшли шлях від перших комуністичних суботників до масового всенародного змагання, яке удосконалюється в міру розвитку науки, техніки, підвищення культурно-технічного рівня, поліпшення матеріального становища і зростання свідомості мас.

Удосконалення форм соціалістичного змагання відповідає досягнутому рівню розвитку продуктивних сил. В процесі соціалістичного змагання ліквідуються соціально-економічні і духовні корені індивідуалізму, егоїзму, приватновласницьких настроїв, що гальмують моральний розвиток особи. Комуністичне ставлення до праці є вищою формою розвитку соціалістичного змагання.

В моралі соціалістичного суспільства відображаються підвищені суспільні вимоги до особи з боку суспільства. А. С. Макаренко писав, що наша мораль уже нині повинна бути комуністичною мораллю.

Моральний розвиток людини взаємозв'язаний з розвитком матеріального виробництва. В процесі розвитку змінюється не тільки його характер, а й характер виробників матеріальних і духовних благ.

Марксизм-ленінізм відкидає вигадки буржуазних теоретиків, ніби комунізм не зможе змінити моральної природи людини. Але ж зміна моральної природи людини залежить від об'єктивних і суб'єктивних факторів. І не природа людини, а соціально-економічні умови визначають їх мораль.

Будівництво комунізму створює соціально-економічні і духовні передумови для формування нової людини. Визначні успіхи у її формуванні в нашій країні визнає весь світ. Відвідавши неодноразово Радянський Союз, прогресивний американський публіцист Альберт Кан писав, що «сьогодні питання про те, чи можна змінити природу людини, вже не викликає більше дискусій. Саме життя дало незаперечну відповідь на нього. Бо ті, у кого є очі, щоб бачити, виразно і ясно бачать: те, що протягом тривалого часу називалося «природою людини», змінилося в Радянському Союзі..

Переважає більшість радянських людей, з якими я зустрічався,— це представники нового суспільства. Які риси переважають у цих людей? Радянські люди — добрі, але й сильні. Вони впевнені, але й скромні. Їм властивий глибокий патріотизм, і в той же час вони пройняті духом братнього ставлення до людей. Вони жадібно тягнуться до знань, глибоко поважають науку і вважають працю благородною справою» [6].

Отже, моральна свідомість виконує організаційну функцію

у практичній діяльності і відносинах між людьми в процесі суспільного виробництва. Засобами реалізації моральної свідомості в суспільстві виступають: поняття про добро і зло, справедливе і несправедливе; уявлення людей про ідеальне суспільство і ідеальних людей, тобто ідеали, що виражають істинний стан дійсності тільки в русі і розвитку; уявлення про певні норми, правила поведінки, моральні критерії і оцінки, моральні почуття і якості; традиції, звичаї, норми, принципи, що мають властивість стати практичною поведінкою і відносинами людей в суспільстві.

Розвиток особи в нашій країні — це не тільки багатогранний і гармонійний, але й безкінечний процес духовного оновлення людини, яка ставить мету побудувати комуністичне суспільство.

Краткое содержание

В статье исследуется вопрос о формировании и утверждении коммунистической морали в процессе социалистического и коммунистического строительства. С победой Великой Октябрьской социалистической революции стихийный процесс общественного развития постепенно сменяется сознательной деятельностью людей и преобразованиями во всех сферах общественной жизни — социально-экономической, духовной, нравственной, бытовой. Развитие коммунистической морали проходит три этапа — пролетарский, социалистический и коммунистический, — для которых характерны свои специфические особенности и закономерности становления. На формирование коммунистической морали большое влияние оказывают другие формы общественного сознания, особенно политика КПСС и Советского государства. С развитием коммунистической формации формируется и утверждается нравственная личность коммунистического типа.

ЛІТЕРАТУРА

1. К. Маркс і Ф. Енгельс, Вибрані твори в двох томах, т. 2, К., Держполітвидав УРСР, 1955.
2. К. Маркс і Ф. Енгельс, Вибрані листи, К., Держполітвидав УРСР, 1949.
3. Ф. Енгельс, Анти-Дюрінг, К., Держполітвидав УРСР, 1955.
4. В. І. Ленін, Твори, т. 15.
5. В. І. Ленін, Твори, т. 31.
6. «Правда». 22 марта 1960 г.

ВПЛИВ ВЕЛИКОЇ ЖОВТНЕВОЇ СОЦІАЛІСТИЧНОЇ РЕВОЛЮЦІЇ НА РОЗВИТОК СВІТОВОГО РОБІТНИЧОГО І КОМУНІСТИЧНОГО РУХУ

Велику Жовтневу соціалістичну революцію з повним правом можна порівняти з грандіозним соціальним землетрусом, який не тільки щент зруйнував у нашій країні розхитану і одряхлілу будову капіталізму, а й викликав велетенську сейсмічну хвилю революційних зрушень в усьому світі.

Ця велетенська хвиля докотилася до всіх країн, незалежно від того, як далеко вони знаходились від революційної Росії і зупинити її не здатні були ніякі сили імперіалістичної реакції.

Справді, народна ленінська політика більшовицької партії і Радянської влади — припинення війни і укладення миру, націоналізація землі і передача її у користування селянським масам, ліквідація національного гніту і встановлення рівноправ'я всіх націй і народів, які населяли Росію — все це було здійсненням віковичних мрій не тільки робітників і селян Росії, а й трудящих всього світу.

Керовані ленінською партією робітники і селяни нашої країни показали своїм зарубіжним братам по класу шлях до справжнього визволення і тим самим запалили їх на активні революційні дії.

Змучені капіталістичною експлуатацією та страхітливою братовбивчою імперіалістичною війною, яка принесла їм злидні, дорожнечу, виснажливий труд, каліцтва і смерть, трудящі маси країн Західної Європи, Азії, Америки з захопленням вітали перемогу своїх російських братів. Так, збори робітників Відня, присвячені перемозі Жовтневої революції, прийняли резолюцію, в якій зазначали: «Ми вітаємо перемогу петроградських робітників, як початок нової епохи у визвольній боротьбі міжнародного пролетаріату» («Арбайтер Цайтунг» 12.XI 1917 р.).

Робітничий клас Німеччини побачив у боротьбі своїх російських братів по класу боротьбу за інтереси світового пролетаріату. «...Ми, німецькі пролетарі, в цей час всім серцем із нашими російськими товаришами, які борються. Вони борються і за нашу справу. Вони, передові борці людства, передові борці за

мир», — так висловлювали свою солідарність з російськими робітниками німецькі робітники («Ляйпцігер Фолксцайтунг» 14.XI 1917 р.).

Карл Лібкнехт вважав революцію в Росії «набагато більш великою, ніж велика французька революція»; Франц Мерінг бачив у ній «знак кращого майбутнього»; Роза Люксембург вітала Жовтневу революцію, як «всесвітньо-історичну справу, сліди якої не згаснуть у віках».

Орган революційного крила соціал-демократичної партії Боснії і Герцоговини газета «Глас свободи» писала: «Паризька Комуна відіграла величезну роль у формуванні ідеології робітничого класу, але події у Петрограді матимуть ще більше значення» («Глас свободи», 17.XI 1917 р.).

Восени 1917 р. після перемоги Великого Жовтня угорські революційні соціалісти поширювали серед солдатів нелегальну листівку, де говорилося: «Брати, розміркуйте! Російські солдати вже зрозуміли, що земля, яку треба завоювати, знаходиться в їхній власній країні, що вороги, з якими в разі необхідності треба воювати зі зброєю в руках — це згряя паразитів, поміщиків-графів і промисловців-баронів, які нацьковують Яношів Безземельних на Петрів Незаможних різних націй, щоб вони не впізнали своїх справжніх ворогів».

Таких прикладів можна навести безліч.

Але трудящі інших країн не тільки гаряче вітали нашу революцію, а й самі бралися за зброю. З 1918 по 1923 рік то тут, то там розгортається полум'я революційних битв робітничого класу.

Уже в 1918 р. починаються класові бої у Фінляндії, Латвії, Литві, Естонії, трудящі яких за прикладом Радянської Росії створили свої Ради. Однак, незважаючи на самовідданість і героїзм пролетаріату, Радянська влада в них в той час не змогла утриматись під ударами сил контрреволюції, яка користувалась щедрою допомогою антантівського і німецького імперіалізму.

Досить запеклою була класова боротьба пролетаріату Польщі. Могутнє піднесення революційної боротьби керованих пролетаріатом народних мас Австро-Угорщини в жовтні 1918 р. змело монархічну владу Габсбургів. В серпні 1918 р. під впливом повідомлень про перемогу російського пролетаріату, на боротьбу проти гніту військово-феодального імперіалізму піднімаються робітники і селяни Японії. Їх боротьба вилилась у специфічну форму так званих «рисових бунтів», які супроводжувались захопленням і роздачею продовольства, збройними сутичками робітників з військами і поліцією, а ряд страйків у промислових містах Японії стихійно переростав у політичні, антиурядові виступи.

Найвидатнішою подією 1918 року, що мала виключно вели-

ке значення для загострення революційної кризи в Європі, була листопадова революція в Німеччині, де ще на початку 1918 р. склалась безпосередньо революційна ситуація. Трудящі Німеччини палко вітали ленінський декрет про мир, викриття і публікацію урядом країни Рад грабіжницьких таємних угод, революційні перетворення в Росії. Коли ж у січні 1918 р. німецьке командування пред'явило Радянській республіці нахабні і грабіжницькі умови миру, німецький пролетаріат відповів на це масовими політичними страйками. В окремих містах з'явилися Ради робітничих депутатів і виник інститут революційних старост, які виступали за мир, за скасування стану облоги і цензури, за демократичні права трудящих.

І хоч з допомогою соціал-демократичних вождів правлячим класам вдалося придушити січневі страйки, становище в країні продовжувало лишатися напруженим, а восени 1918 р. в Німеччині вибухнула революція.

Третього листопада повстали моряки німецького флоту в Кілі, яких зразу ж підтримали робітники, а через кілька днів по всій Німеччині було створено Ради робітничих і солдатських депутатів. Разом з створенням Рад розгорнулась і збройна боротьба за владу.

Знаменним днем у розвитку революційних подій стало 9 листопада. В цей день, на заклик «Союзу Спартак», і революційних старост в Берліні розпочався загальний страйк. Робітничі маси на чолі з Карлом Лібкнехтом рушили до казарм і після братання з солдатами захопили рейхстаг, ратушу, управління поліції, телеграф, вокзал. У цей же день вийшов перший номер революційної газети «Роте Фане» (яка пізніше стала органом Комуністичної партії Німеччини).

9 листопада Карл Лібкнехт під бурхливе схвалення трудящих проголосив Радянську Республіку.

Та проголошення Радянської Республіки ще не стало її перемогою. Зрадники інтересів робітничого класу — лідери правих соціал-демократів і так званих «незалежних», користуючись своїм впливом на маси і маючи неабиякий досвід політичного обману і демагогії, захопили керівні посади в радах і скоро звели їх владу нанівець, що дало можливість придушити пролетарську революцію.

І хоч німецький пролетаріат на цьому не припинив боротьби, сили були нерівні і, незважаючи на героїчний опір берлінського пролетаріату, його виступ в січні 1919 р. був жорстоко придушений контрреволюційними бандами Носке.

У травні 1919 р. за допомогою гармат, кулеметів і навіть літаків в крові революційних мас була потоплена Баварська Радянська Республіка на чолі з Є. Левіне, існування якої було вищою точкою і разом з тим заключним етапом у розвитку революції 1918—1919 рр. у Німеччині.

Бурхливі революційні події, які розгорнулися в Європі під впливом Великої Жовтневої соціалістичної революції, поставили буржуазію ряду країн у скрутне становище. Так, наприклад, угорська буржуазія і її прислужники соціал-демократи змушені були звернутись до ув'язнених комуністів з пропозицією взяти до своїх рук державну владу, в результаті чого, як зазначав В. І. Ленін «...перехід до радянського ладу, до диктатури пролетаріату був в Угорщині незрівняно легшим і мирнішим» [1, 343].

Радянський уряд Угорщини здійснив ряд надзвичайно важливих соціальних перетворень. На жаль, поряд з цим він припустив і немало істотних помилок.

За вказівкою Антанти проти Радянської Угорщини з півночі, сходу і півдня повели контрреволюційний наступ війська Чехословаччини, Румунії і Югославії. Радянська Угорщина, незважаючи на героїчну боротьбу пролетарських мас, керованих видатними діячами-комуністами Бела Куном і Тибором Самуелі,— не змогла встояти проти цієї навали і через 133 дні після утворення перестала існувати. Зазнала поразки і Радянська влада в Словаччині.

Та незважаючи на поразку, утворення і існування Угорської Радянської Республіки мало велике історичне і міжнародне значення. Це ще раз, переконувало міжнародний робітничий клас в тому, що однієї самовідданої і героїчної його боротьби для перемоги ще замало, що необхідною умовою останньої є керівництво з боку марксистсько-ленінської партії, її правильна стратегія і тактика, політика по відношенню до союзників пролетаріату.

Під впливом Великої Жовтневої революції і героїчної боротьби радянського народу проти об'єднаних сил внутрішньої контрреволюції і іноземної воєнної інтервенції значно посилилась страйкова боротьба і революційні заворушення в армії і на флоті навіть в тих країнах, де позиції імперіалізму були більш міцними. Можна без перебільшення сказати, що в капіталістичному світі не було жодної країни, де під могутнім впливом перемоги російського пролетаріату і в результаті загострення внутрішніх суперечностей не посилювся б революційний рух трудящих.

Найхарактернішою особливістю цього руху було те, що боротьба трудящих мас проти капіталістичного гніту органічно поєднувалась з боротьбою проти ворогів молоді Радянської Росії, протестом проти антирадянської інтервенції, організованої міжнародним імперіалізмом. Всіма доступними засобами трудящі маси зривали інтервенціоністські плани своєї буржуазії. Страйки протесту, грандіозні багатотисячні демонстрації, відмова виробляти і перевозити зброю для армій інтервентів і білогвардійців, зрештою повстання військ, які посиляли ін-

тервернти проти Радянської Республіки — ось найголовніші форми допомоги світового пролетаріату робітничо-селянській Росії. Саме в ході цих подій в одній із буржуазних англійських газет з'явився такий красномовний малюнок: перед гігантом-Леніним стояв карлик Ллойд-Джордж і, грізно помахуючи пальцем, запитував: «А де ви візьмете війська?», на що Ленін спокійно відповідав: «Відберемо їх у вас». Треба віддати належне дотепності цього буржуазного карикатуриста, адже так воно було в житті. Повстання французьких солдат і моряків в Севастополі і Одесі у 1919 р., які, замість того, щоб бути душителями свободи радянського народу, повернули багнети проти своїх гнобителів, яскраво підтверджує всю велич і правильність марксистсько-ленінських ідей пролетарського інтернаціоналізму, проголошених Великим Жовтнем.

Саме тому В. І. Ленін говорив, що як тільки міжнародна буржуазія замахується на нас, її руку зразу ж хапають її власні робітники.

Першого травня 1919 р., в день виходу першого номера журналу «Комуністичний Інтернаціонал»; по всій Франції прокотилась могутня хвиля страйків, які охопили всі великі промислові міста Франції. В Парижі відбулась грандіозна демонстрація, яка переросла в криваві сутички з поліцією. Загалом у першотравневих демонстраціях 1919 р. взяло участь 3 млн. чол., які вимагали політичної амністії і припинення інтервенції проти Росії.

Великий французький письменник Анатоль Франс опублікував полум'яну відозву до народу, в якій закликав повстати проти реакційних правителів, що намагаються ціною золота і людських життів втопити в крові російську революцію.

Широко розгорнулась страйкова боротьба англійських шахтарів, залізничників, металістів, докерів на захист своїх прав і першої в світі диктатури пролетаріату. Ця боротьба невпинно зростала і з особливою гостротою розгорнулась влітку 1920 р. під час третього походу Антанти. Завдяки вимозі англійських робітників «Руки геть від Росії!», уряд Ллойд-Джорджа змушений був відмовитись від агресивних намірів.

Незважаючи на великий досвід політичного словоблуддя, який мали праві лідери лейбористів, що мали на меті підтримати уряд, їм не вдалося ошукати профспілкову конференцію у червні 1919 р. і вона прийняла резолюцію з вимогою негайно припинити інтервенцію проти Радянської Росії. По всій країні створювались «комітети дій» на захист Росії.

У лютому 1920 р. парламентський комітет конгресу англійських тред-юніонів прийняв постанову про те, щоб надіслати до Радянської Росії робітничу делегацію, а через кілька днів, у Лондоні, під головуванням Томаса Манна відбувся багатолюд-

ний мітинг, який прийняв резолюцію з вимогою офіційного визнання Радянської Росії.

Надзвичайно гострою і напруженою була революційна боротьба робітників і селян Італії. Як і в інших країнах капіталістичного світу, економічні і соціально-політичні вимоги італійських трудящих поєднувались з вимогами припинення інтервенції проти Радянської країни. На основі цих вимог 4 грудня 1919 р. в Італії розпочався загальний страйк. Він був настільки значний і масовий, що вже 16 грудня парламент запропонував урядові відновити стосунки з Радянською Росією і запропонувати союзним державам зняти блокаду і припинити інтервенцію проти нашої Батьківщини.

Особливої ж гостроти революційний рух трудящих мас Італії набув в 1920 р. Робітники захоплювали у цей час фабрики і заводи, стихійно велася підготовка до збройної боротьби на півночі країни, масові заворушення селян і захоплення поміщицьких земель відбувались у південних районах країни. «Зробити так, як в Росії!» — прагнули всі італійські трудящі.

«Праці і діяльність Леніна, досвід більшовизму у Великій соціалістичній революції в Росії, — писав Пальміро Тольятті, — відкрили перед італійськими робітниками конкретну перспективу вирішення проблем, які стали перед ними на кінець війни» [3, 13].

Особливо відчутно вплинула перемога Великої Жовтневої соціалістичної революції на розвиток революційного руху в Іспанії. У 1917—1920 рр. в країні відбулися масові виступи пролетаріату, селян, широко розгорнулася національно-визвольна боротьба каталонців, галісійців і басків.

Становище в країні було настільки тривожним, революційний рух настільки масовим і бойовим, а розгубленість правлячих кіл настільки великою, що протягом 2,5 років вісім раз змінювався склад кабінету міністрів.

Революційний рух пролетарських мас під впливом Великої Жовтневої соціалістичної революції широкою хвилею прокотився і в Сполучених Штатах Америки — країні, яка вже тоді, нажившись на першій світовій війні, стала цитаделлю світового капіталізму.

На посилення експлуатації і зниження життєвого рівня, на антидемократичні дії уряду, його антирадянську інтервенціоністську політику робітничий клас США відповів хвилею демонстрацій, страйків, мітингів протесту, створенням ряду організацій на захист російської революції («Ліга соціалістичної пропаганди», «Ліга друзів Радянської Росії», «Товариство технічної допомоги Радянській Росії» тощо), а в 1918 р. в США навіть виник рух за вступ американських добровольців до Червоної Армії РСФСР (щоправда уряд Вільсона заборонив виїзд добровольців до РСФСР, а замість цього організував інтервенцію

американських військ проти країни Рад на Півночі і Далекому Сході). Велику роль у пропаганді революційних ідей в США відіграв учасник Жовтневої революції, прогресивний американський журналіст, полум'яний комуніст Джон Рід.

Велика Жовтнева соціалістична революція дала не тільки могутній поштовх революційній боротьбі пролетаріату капіталістичних країн Європи і Америки. Вона розбудила і підняла на боротьбу за національне визволення також пригноблені імперіалізмом народи Азії, Африки, Латинської Америки (Корея, Афганістан, Туреччина, Єгипет, Аргентина та інші країни).

Таким чином, Велика Жовтнева соціалістична революція сприяла піднесенню політичної активності міжнародного робітничого класу, що привело до масових революційних виступів, які часто-густо переростали у збройні повстання і встановлення Радянської влади. Трудящі капіталістичних країн активно виступали на захист Радянської Росії, проти антирадянських інтернаціоналістських дій буржуазних урядів, поєднуючи свої національні і інтернаціональні завдання в єдиному революційному процесі.

Перемога соціалістичної революції в Росії історично довела правильність теорії, стратегії і тактики більшовизму — справді революційного, ленінського напрямку у світовому соціал-демократичному русі. Такою ж мірою вона реально довела крах старих, опортуністичних реформістських догм партій і лідерів західноєвропейської соціал-демократії. Боротьба між двома тенденціями у робітничому русі, яка розпочалась ще наприкінці XIX ст. і загострилась в роки першої світової війни, тепер, після перемоги пролетарської революції в Росії і реального втілення ідей більшовизму — створення Радянської держави, призвела до того, що передова частина міжнародного пролетаріату почала переоцінювати цінності, відходити від збанкрутілих реформістських соціал-демократичних партій і утворювати нові, комуністичні партії, беручи за зразок нашу ленінську Комуністичну партію.

Це був об'єктивний процес піднесення світового революційного робітничого руху на вищий щабель. Звичайно, опортуністичні лідери робили відчайдушні спроби утримати пролетарські маси у полоні реформістських ідей. Наприклад, К. Каутський дійшов до того, що виступив проти диктатури пролетаріату і намагався довести перевагу буржуазної демократії. Але робітники всіх країн добре бачили, що ці ідейно-теоретичні виверти реформістських лідерів поєднуються у них з відкритою підтримкою інтервенції проти першої у світі країни Рад, в особі якої міжнародний пролетаріат зразу ж побачив свою справжню батьківщину, базу і оплот світової пролетарської революції. Велику роль в поширенні правди про владу робітників і селян в Росії, в пропаганді ідей більшовизму відіграли, за виразом

В. І. Леніна, сотні тисяч військовополонених з іноземних армій, які, повернувшись до Угорщини, Австрії, Німеччини,— зробили те, що «...бацили більшовизму захопили ці країни цілком» [1, 136].

Бурхливий розвиток революційних подій, вирішальний вплив визвольних ідей Великого Жовтня прискорили утворення комуністичних партій в багатьох країнах світу. Досить співставити хронологію виникнення комуністичних партій, щоб переконатись у цьому.

6 січня 1918 р. на далекому від Росії Південно-Американському континенті була створена Комуністична партія Аргентини. 29 серпня 1918 р. на основі лівого крила соціал-демократичної партії утворилась Комуністична партія Фінляндії. У листопаді 1918 р. виникли Комуністичні партії в Угорщині, Австрії, а в грудні — Комуністична партія Польщі. 30 грудня 1918 р. відкрився установчий з'їзд Комуністичної партії Німеччини, утворення якої, за висловом В. І. Леніна, мало велике значення для створення міжнародної революційної організації пролетаріату.

В травні 1919 р. утворилась Комуністична партія Болгарії, а у вересні — виникло дві комуністичні партії США, які в травні 1921 р. об'єднались в єдину партію. В 1920 р. комуністичні партії виникли в Англії, Франції і Індонезії, в 1921 р.— в Італії, Португалії, Китаї, Румунії, Чехословаччині, Єгипті, в 1922 р.— в Японії і Бразилії..

Утворення в цілому ряді країн комуністичних партій було логічним завершенням тієї титанічної боротьби, яку вели керівані В. І. Леніним більшовики на міжнародній арені проти опортунізму і соціал-реформізму протягом багатьох років.

Виникла реальна можливість об'єднання комуністичних партій в єдину міжнародну пролетарську організацію, на створенні якої В. І. Ленін настоював ще в квітні 1917 р. Відзначаючи появу в ряді країн лівих, оправді інтернаціоналістських груп на взірець німецького «Спартака», В. І. Ленін писав: «Треба заснувати саме нам, саме тепер, не гаючись, *новий*, революційний, пролетарський Інтернаціонал або, вірніше, не боятися визнати привселюдно, що він *уже заснований і діє*» [2, 59].

Практичні заходи, спрямовані на утворення III Комуністичного Інтернаціоналу, були вжиті зразу ж після перемоги Великої Жовтневої соціалістичної революції, коли в особі Радянської Росії міжнародний пролетаріат знайшов могутню базу і реальні умови для свого об'єднання. Так, вже наприкінці січня 1918 р. у Петрограді відбулась нарада представників лівих соціалістичних партій, на якій крім РКП(б) були представлені Шведська марксистська ліва партія, Норвезька соціал-демократична партія, Британська соціалістична партія, соціал-демократична партія Польщі і Литви, румунська і югославська соціал-

демократичні партії та інші. Нарада прийшла до висновку про необхідність скликання міжнародної інтернаціоналістської конференції та обрала інтернаціональне бюро. РКП(б) робила спроби також послати за кордон свої делегації для встановлення міцних організаційних зв'язків з революційними інтернаціоналістами інших країн. Однак ці спроби виявились марними через блокаду Радянської Росії.

Велике значення у поширенні на Заході ідей майбутнього III Інтернаціоналу мала діяльність Федерації іноземних груп при ЦК РКП(б). Федерація іноземних груп при ЦК РКП(б) — керівний орган іноземних секцій РКП(б), які вели відповідну роботу серед військовополонених в Росії, видавали газети, відозви, брошури німецькою, угорською, румунською та ін. мовами. Весною 1919 р. до Федерації входило 9 груп: німецька, угорська, чехословацька, англо-американська, болгарська та ін. Відділи Федерації існували в багатьох містах Росії. Після утворення комуністичних партій Литви, Фінляндії, Польщі, Австрії, Голландії, Угорщини, Німеччини об'єктивні умови для заснування Комуністичного Інтернаціоналу достатньо визріли.

На початку січня 1919 р. в Москві під керівництвом В. І. Леніна відбулась міжнародна нарада інтернаціоналістів, на якій було розроблено організаційні основи нового Інтернаціоналу. 24 січня 1919 р. в «Правді» було опубліковане звернення до комуністичних і близьких до них партій і груп з пропозицією взяти участь у міжнародній комуністичній організації, у якому було накреслено цілі і тактику Комуністичного Інтернаціоналу, оцінювались події епохи, що почалася з перемогою Жовтневої революції.

На цей заклик гаряче відгукнулись комуністичні і лівосоціалістичні партії ряду країн. Долаючи численні перешкоди і труднощі, представники 30 країн прибули до Москви, де 2 березня 1919 р. о 5 год. вечора в Кремлі, вступною промовою В. І. Леніна відкрилась міжнародна комуністична конференція, яка 4 березня оголосила себе Першим конгресом III Комуністичного Інтернаціоналу — нового міжнародного центру світового комуністичного руху.

Створення Комінтерну мало виключно велике значення для дальшого розвитку світового революційного робітничого і комуністичного руху. Під впливом діяльності Комінтерну, який відіграв величезну роль у поширенні ідей Великого Жовтня і правди про робітничо-селянську Радянську країну, класова свідомість і організованість міжнародного пролетаріату піднялась на вищий ступінь.

Тепер міжнародний робітничий рух в особі об'єднаних в III Інтернаціонал комуністичних партій мав свій по-справжньому бойовий, послідовно революційний авангард, щирого захисника його інтересів і керівника його бойових дій.

В результаті ряду об'єктивних і суб'єктивних причин капіталістичний лад встояв перед першим натиском революційного руху, викликаного перемогою російського пролетаріату. Але полум'я справедливої визвольної боротьби, запалене Великим Жовтнем, палало і палатиме в серцях світової армії трударів. Ідеї Великого Жовтня завжди житимуть у свідомості міжнародного робітничого класу. Це підтверджується ходом світової історії.

Найяскравішим втіленням ідей Великої Жовтневої соціалістичної революції є перемога в ряді країн Центральної і Південно-східної Європи, а також Азії народно-демократичних, а потім і соціалістичних революцій, виникнення і зміцнення світової соціалістичної системи, яка стає вирішальним фактором сучасного світового розвитку.

Трубадури імперіалістичної реакції, які справедливо вбачають в утворенні і існуванні світової соціалістичної системи початок кінця існування капіталізму, давно вже лементують про те, що мовляв, Радянська армія силою зброї нав'язала країнам народної демократії свій, соціалістичний устрій. Але так можуть говорити люди, які не знають (або не бажають знати) об'єктивних закономірностей світового історичного розвитку.

Марксист-ленінці завжди стояли і стоять на тій точці зору, що революції не можна експортувати. Відомо, яку непримиренну боротьбу вів В. І. Ленін і ленінці проти Троцького і його прихильників, які стояли на позиції «експорту революції» шляхом «революційної війни проти світової буржуазії». Зараз ця збанкрутіла і відкинута геть історією троцькістська позиція є однією з основ шовіністичної, авантюристичної політики китайських розкольників.

Марксист-ленінці завжди виходять з того, що революції є продуктом загострення внутрішніх суперечностей суспільства тієї чи іншої країни. Це повністю стосується і перемоги революцій в країнах соціалістичної системи. Звичайно, наявність в цих країнах Радянської Армії створила сприятливі обставини для перемоги в них народу. Насамперед, це скувало підступні дії реакційних сил, сприяло розв'язанню революційної ініціативи всіх прогресивних і демократичних сил, створило сприятливі умови для їх відкритої діяльності.

Нарешті, Радянська Армія захистила визволені нею з-під гітлерівського ярма народи від вторгнення армій імперіалістичних країн.

Радянська Армія, визволивши народи багатьох країн з-під гніту фашистської окупації, принесла в ці країни ідеї Великої Жовтневої соціалістичної революції — ідеї соціального і національного визволення, ідеї миру і дружби між народами.

Великий Жовтень, успіхи країн світової соціалістичної системи запалюють трудящих усього світу на справедливу боротьбу

проти соціального гніту і національного гноблення. Про це яскраво свідчить могутнє піднесення революційної боротьби у капіталістичних країнах. Лозунг італійського пролетаріату початку 20-х років — «Зробити так, як в Росії!» — став тепер лозунгом трудящих багатьох країн.

Звичайно, історична обстановка 60-х років багато чим відрізняється від обстановки 1918—1923 рр. Тепер світовий робітничий рух розвивається у більш сприятливих умовах. Світова соціалістична система є його надійним оплотом і підтримкою, а крах світової колоніальної системи значно послабив позиції капіталізму. Тому зараз навіть економічні страйки робітників набувають яскраво вираженого політичного характеру: йде боротьба, яку самі капіталісти розцінюють як «вторгнення в священне право приватної власності», а комуністи називають «боротьбою за робітничу владу на підприємствах».

Характерними рисами сучасної страйкової боротьби міжнародного робітничого класу є її небачено широкий розмах, поєднання економічної боротьби з боротьбою за демократію і корінні соціальні реформи (вимоги націоналізації промислових підприємств, встановлення робітничого контролю на них тощо), надзвичайна різноманітність форм страйкової боротьби.

Цьому небувалому піднесенню класової боротьби міжнародного пролетаріату сприяє той факт, що світовий комуністичний рух став нині найвпливовішою політичною силою сучасності. Якщо наприкінці 1917 р. існувала лише одна комуністична партія — партія більшовиків, а всього по країнах було лише близько 400 тис. комуністів, то зараз, як відомо, близько 90 комуністичних партій об'єднують у своїх лавах майже 50 млн. комуністів.

Невпинне зростання рядів марксистсько-ленінських партій, посилення їх впливу на широкі верстви трудящих мас також є одним з найяскравіших проявів торжества всеперемагаючих ідей Великого Жовтня.

Генеральний секретар Португальської Комуністичної партії Алваро Куньял зазначав, що «Жовтнева революція, викликавши крутий поворот в соціалістичній свідомості міжнародного пролетаріату, втілюючи в життя найнасушніші сподівання трудящих, запаливши їх своїм прикладом і озброївши революційною теорією і тактикою, показала, що вони також можуть добути свої перемоги. Утворення комуністичних партій — революційного авангарду робітничого класу — невіддільне від перемоги російського пролетаріату і діяльності більшовицької партії» [4]. А це означає, що дружба з Радянським Союзом, солідарність і братні зв'язки з КПРС завжди були і будуть основним критерієм справді марксистсько-ленінської позиції тієї чи іншої партії, вірності її принципам пролетарського інтернаціоналізму.

Саме тому розгнуждана і антирадянська політика нинішнього керівництва КНР, зрада великим принципам пролетарського інтернаціоналізму, націоналізм і шовінізм незаперечно свідчать про його повний відхід від марксизму-ленінізму і рішуче засуджуються світовим комуністичним рухом, всіма братніми партіями, які все тісніше згуртовуються навколо свого авангарду — Комуністичної партії Радянського Союзу.

Краткое содержание

В статье освещается вопрос о влиянии Великой Октябрьской социалистической революции на развитие мирового рабочего и коммунистического движения, о деятельности Коминтерна, возникшего в результате бурного развития этого движения.

В связи с влиянием на развитие всего человечества идей Великого Октября рассматривается также вопрос о состоянии и развитии современного мирового революционного процесса, о месте и роли мирового рабочего и коммунистического движения как одной из его составных движущих сил.

ЛІТЕРАТУРА

1. В. І. Ленін, Твори, т. 29.
2. В. І. Ленін, Твори, т. 24.
3. Т. Ерколи, Грамши и компартия Италии, 1937.
4. «Правда», 23 ноября 1966 г.

ВЕЛИКИЙ ЖОВТЕНЬ І НАЦІОНАЛЬНО-ВИЗВОЛЬНИЙ РУХ

Однією з характерних рис сучасної епохи, початої Великою Жовтневою соціалістичною революцією, є розгортання національно-визвольних революцій, які привели до краху колоніальної системи імперіалізму. Пригноблені народи менш ніж за два останніх десятиліття знищили колоніальні імперії, які колонізатори створювали століттями. На руїнах колишніх колоніальних імперій розвиваються понад 60 молодих незалежних держав з населенням понад 1,8 млрд. чол.

Країни, що звільнилися від колоніалізму, все активніше беруть участь у міжнародних справах, все більше впливають на вирішення світових проблем.

Зростаюча роль і значення національно-визвольних революцій і їх дальше розширення і поглиблення порушують питання про місце національно-визвольного руху в світовому революційному процесі, про співвідношення і взаємодію основних революційних сил сучасності, про характер і перспективи визвольної боротьби раніше пригноблених народів. Відповідь на поставлені питання має дуже важливе значення для теорії наукового комунізму, для практичної діяльності комуністичних і робітничих партій, для всього революційного руху. Це тим більш важливо тепер, коли марксистсько-ленінська теорія з національно-колоніального питання піддається нападкам як з боку буржуазних соціологів, так і з боку правих і «лівих» опортуністів.

Основоположники наукового комунізму К. Маркс і Ф. Енгельс розглядали перспективи національно-визвольного руху в першу чергу в зв'язку з розвитком пролетарського руху в метрополіях. Поряд з цим припускалася і можливість визволення колоній до того, як пролетаріат колоніальних держав прийде до влади.

В. І. Ленін, творчо застосовуючи марксизм в умовах імперіалізму, розробив струнку теорію єдиного революційного потоку в пролетарських і антиколоніальних революціях. Володимир Ілліч зробив неперевершений за своїм значенням висновок

про те, що «соціальна революція не може відбуватися інакше, як у вигляді епохи, що з'єднує громадянську війну пролетаріату з буржуазією в передових країнах і цілий ряд демократичних і революційних, в тому числі національно-визвольних, рухів в нерозвинених, відсталих і пригноблених націях» [1, 46—47].

У концентрованій формі В. І. Ленін виклав суть революційного вчення з національно-колоніального питання, розкрив значення антиімперіалістичної національно-визвольної боротьби для всесвітньо-історичної перемоги соціалізму.

Теорія наукового комунізму завжди виходила і виходить з того незаперечного факту, що в центрі боротьби проти соціального і національного гніту стоїть міжнародний робітничий рух. Це особливо стосується повоєнного періоду, коли виникло головне дітище міжнародного робітничого класу — Радянська держава, а згодом і світова система соціалізму. Ще в 1919 р. В. І. Ленін вказував, що «взаємні відносини народів, вся світова система держав визначаються боротьбою невеликої групи імперіалістичних націй проти радянського руху і радянських держав, на чолі яких стоїть Радянська Росія... Тільки виходячи з цієї точки зору, політичні питання можуть бути правильно поставлені і розв'язані комуністичними партіями як в цивілізованих, так і у відсталих країнах» [2, 206].

Таким чином, за Леніним, національно-колоніальне питання є частиною загального питання про соціальне визволення людства, а запорукою перемоги над імперіалізмом є об'єднання пролетарських і національно-визвольних революцій в єдиний революційний потік.

У повній відповідності з ленінським вченням про національно-визвольний рух, як складову частину світового революційного процесу, Московська Нарада представників комуністичних і робітничих партій 1960 р. в своїй Заяві підкреслила, що першим за своїм значенням явищем нашої епохи є утворення світової соціалістичної системи, а потім розпад колоніальної системи.

Весь історичний досвід показує, що вирішальні успіхи національно-визвольного руху органічно пов'язані з перемогою соціалістичної революції спочатку в одній, а потім в ряді інших країн.

Велика Жовтнева соціалістична революція залучила колоніальні народи до світового революційного руху, дала могутній поштовх національно-визвольному рухові на Сході.

У 1919 р. в Китаї виникає «Рух 4 травня», корейський народ підняв повстання проти японських загарбників. У 1918—1922 рр. відбуваються масові кампанії ненасильницького опору і збройні виступи індійських патріотів, у 1918—1921 рр. організовуються революційні ради і партизанський рух дженгелійців в Ірані, у 1919 і 1921 рр. піднімаються народні повстання в

Єгипті, в жовтні 1922 р. відбулося проголошення республіки в Турції.

Поряд з впливом Великого Жовтня суттєве значення для пожвавлення національно-визвольного руху мали внутрішні політичні і соціально-економічні зрушення в колоніях і залежних країнах. Певний розвиток промисловості і транспорту в багатьох колоніях і напівколоніях зумовив зростання у них пролетаріату, який створює свої організації і починає страйкову боротьбу за свої права.

Пробудження пролетарських мас до активного політичного життя зумовило створення перших комуністичних груп і партій в країнах, що закабалив імперіалізм. В період між першою і другою світовими війнами комуністичні партії виникли в Турції, Ірані, Єгипті, Індонезії, Індії, на Філіпінах, у В'єтнамі, Бірмі, Малаї, і в багатьох інших країнах Азії, Африки і Латинської Америки.

Проти поневолювачів трудящі колоній використовували найрізноманітніші методи боротьби. Але сама боротьба була спрямована, як правило, проти імперіалізму і феодалізму.

Найбільш поширеною формою боротьби в той період були повстання. В 1925—1927 рр. хвиля народних повстань прокотилася по Сирії. Тут в окремих районах країни проти французьких колонізаторів розгорнулися справжні бойові дії. В 30-х роках повстали курдські, а потім і арабські племена в Іраку. Повстання спочатку проходило під релігійними лозунгами, а потім переросло в справжній народний рух проти англійського імперіалізму. В 1930 р. відбувся революційний заколот в'єтнамських солдатів, які служили в колоніальній армії у французькому Індокитаї. У провінції Нге-Ан повсталі селяни під керівництвом компартії створили Ради, які провели аграрну реформу.

У Латинській Америці в період між двома світовими війнами відбулися численні збройні виступи робітників, селян, солдат і матросів проти місцевої реакції, що підтримувалася правлячими колами США. Героїчною сторінкою в історії бразильського народу залишається 1924—1927 роки, коли славно-звісна «Колона Престеса» в складі 1,5 тис. чол. пройшла з боями 26 тис. км. Вона громила опорні пункти реакційного уряду Бернардеса, визволяла в'язнів, підтримувала страйки робітників кофейних плантацій.

Масовий характер визвольного руху в колоніях примусив колоніальні власті піти на певні поступки, одночасно застосовуючи проти нього насильницькі засоби. Так, в період з 1919 по 1939 рр. у Індії, Бірмі, на Філіпінах та в Індонезії були проведені деякі реформи, які створювали видимість участі місцевого населення в управлінні своїми країнами. Були також переглянуті кабальні договори з деякими напівколоніями (Єгипет, Іран). Але все це були лише маневри і жодна з реформ не по-

збавляла народи національного гноблення. На той час співвідношення сил на міжнародній арені і в колоніальних країнах було на користь імперіалізму. Він був ще досить сильним, щоб тримати у залежності колоніальні народи і не визнавати за ними права на самовизначення. На початок другої світової війни колоніальна система охоплювала велику частину землі з населенням в сотні мільйонів чоловік. Площа колоній у 1938 р. становила 42,2 млн. кв. км з населенням 660,4 млн. чоловік або 30,6% до всього населення земної кулі [3, 76].

Друга світова війна втягнула в свою сферу багато країн колоніального світу. Деякі з них (у Азії, Північній Африці) самі стали театром воєнних дій. В Бірмі, Індокитаї, на Філіпінах, в Індонезії влада європейських метрополій і США була скинута японськими окупантами. Тим самим був розвіяний міф про незламність європейського і американського панування. Звільнившись від одних гнобителів, народи цих країн не бажали і влади нових загарбників. В ході війни створюються військові групи національних сил, які починають боротися за звільнення своїх країн. До активного політичного життя пробуджуються широкі народні маси.

Нова розстановка сил у світі, що склалася в результаті розгрому німецького фашизму і японського мілітаризму, в результаті зміцнення могутності Радянського Союзу і виникнення країн народної демократії, ще більш послабила позиції імперіалізму і полегшила завоювання національної незалежності багатьма країнами Азії і Африки. Після війни національно-визвольний рух в цих країнах, набуває ще більш широкого розмаху. Почався розпад колоніальної системи імперіалізму. З 1944 по 1954 р. на політичній карті Азії і Африки з'явилось 15 нових держав, які утворилися на територіях колишніх колоній і мандатних територій.

Імперіалісти намагаються применшити успіхи національно-визвольного руху і зображають завойовану народами політичну свободу як свій дар. Однак, життя повністю спростовує ці вигадки. Наведемо факти.

Бірма одержала незалежність без збройної боротьби. Але за заявою газети «Таймс» «англо-бірманська угода 1947 р. була єдиним засобом запобігти широкому повстанню, з яким ми (тобто Англія — М. С.) не змогли б впоратися». В Індії переговори про ліквідацію англійської політичної влади почалися лише після того, як країну охопив могутній страйковий рух трудящих, який підтримали повстанням військові льотчики і моряки воєнно-морського флоту в Бомбеї у лютому 1946 р. «В березні 1947 року Індія являла собою корабель з вантажем боєприпасів у трюмі, охоплений пожежею посеред океану... Фактично у нас не залишалось іншого виходу, крім того, що ми зробили» [4, 216]. В Індокитаї Франція на протязі восьми років

вела «брудну війну», намагаючись задушити Демократичну Республіку В'єтнам, незалежність якої була проголошена у 1945 р.

Таким чином, як би не відбувалось звільнення — в ході збройної боротьби чи методами політичного тиску, — основою звільнення завжди була боротьба широких народних мас.

Будівництво і перемога соціалізму в нашій країні, перемога Радянського Союзу в другій світовій війні привели до нового могутнього піднесення національно-визвольного руху. Розпад колоніальної системи імперіалізму став однією з головних рис другого етапу загальної кризи капіталізму.

В середині 50-х років в зв'язку з вступом капіталізму в третій етап своєї загальної кризи, викликаній утворенням і зміцненням світової соціалістичної системи і зміною співвідношення сил на користь соціалізму, темпи розпаду колоніальної системи значно зросли і привели до краху її. Якщо на другому етапі загальної кризи капіталізму від колоніальної залежності звільнилися 16 країн, то з початку третього етапу національну суверенність здобули вже близько 45 країн. Чисельність населення колоніальних країн порівняно з довоєнним періодом зменшилась у 1965 р. більше ніж у 18 разів і становила лише 1,1% до всього населення земної кулі [5, 286].

Для національно-визвольного руху на третьому етапі загальної кризи капіталізму характерна перемога невоєнних методів досягнення державної самостійності. Це стало можливим лише завдяки всілякій підтримці світової системи соціалізму і зміцненню фронту солідарності країн, що визволилися.

Якщо раніше імперіалістам шляхом прямої агресії і організації найманих військ вдавалось придушити національні революції (розгром патріотичних сил в Ірані і Гватемалі — 1954 р.), то тепер їх злочинні спроби повторити «іранський експеримент» на Близькому Сході і «гватемальську операцію» на Кубі були зірвані з самого початку.

Великим досягненням світового визвольного руху було прийняття у 1960 р. XV сесією Генеральної Асамблеї ООН Декларації про надання незалежності країнам і народам, ініціатором якої виступив Радянський Союз. З цього часу національно-визвольний рух з серії політичних демонстрацій, повстань і антиімперіалістичних війн в окремих країнах або районах колоніального світу перетворився в силу світового масштабу. Боротьба за визволення від колонізаторів визнана нормою міжнародного права.

Наведені факти свідчать, що крах колоніальної системи став реальністю. Імперіалізм позбувся безпосереднього панування над величезними районами нашої планети, над сотнями і сотнями мільйонів людей. Народи Азії, Африки і Куби завоювали свою політичну незалежність в жорстокій боротьбі проти ім-

періалізму за допомогою світового робітничого класу, країн світової соціалістичної системи і, насамперед, Радянського Союзу.

Хід подій у сучасну епоху повністю підтвердив марксистсько-ленінське положення про те, що національно-визвольний рух пригноблених народів є по суті антиімперіалістичним рухом, який зміцнює сили миру і демократії. Це з особливою силою проявилось в країнах Азії, які наполегливо борються за зміцнення своєї політичної і економічної незалежності (Індія, Бірма, Цейлон, ОАР, Алжир, Гвінея, Малі тощо).

Характерною рисою сучасного етапу розвитку національно-визвольного руху є те, що останній відбувається в умовах, коли політична, економічна допомога національно-визвольним революціям з боку країн світового соціалізму полегшує боротьбу народів проти імперіалізму, сприяє збереженню завойованої незалежності. Особливістю нинішньої національно-визвольної боротьби є також нові порівняно з минулим етапом завдання, які ставляться і вирішуються в ході революцій. Якщо раніше головним стратегічним лозунгом народів було досягнення політичної чи державної незалежності, то зараз ця проблема в основному вирішена і на порядок денний висувається питання про завоювання економічної незалежності, тобто повної національної незалежності.

Боротьба за досягнення економічної незалежності в свою чергу торкається цілого ряду найважливіших завдань соціального оновлення слаборозвинутих країн. Це, перш за все, вирішення аграрного питання як найбільш важливого, по-друге, проблема індустріального розвитку і, по-третє, проблема підвищення життєвого рівня населення. Поряд з цим, перед народами молодих країн стоїть завдання проведення прогресивних революційних перетворень в усіх галузях життя в умовах справжньої демократії.

Тільки на основі розв'язання цих загальнонаціональних завдань можливе об'єднання всіх патріотичних сил нації у єдиному фронті, здатному вести успішну боротьбу проти імперіалізму, компрадорської буржуазії і феодальної реакції, забезпечити демократичні свободи народу і тим самим зміцнити і розширити національну незалежність і досягнути соціального прогресу.

Але на шляху до цієї мети у народів молодих країн ще багато перешкод і ворогів.

Імперіалістичні держави добровільно не залишають експлуатовані ними країни. Різними методами монополії утримують ключові економічні позиції у більшості країн, які звільнилися. Імперіалісти використовують нові, замасковані форми колоніальної експлуатації — неоколоніалізм, тобто прагнення монополій досягти звичайних імперіалістичних цілей шляхом прямого контролю над формально вільними країнами.

Монополії підкорюють собі національний капітал, всіляко протидіють створенню державного сектору в економіці незалежних країн, намагаються втягнути ці країни у військові блоки, створити на їх території військові бази, провокують між ними прикордонні конфлікти, розпалюють міжплеменний і міжнаціональний розбрат. Колонізатори намагаються розколоти патріотичні сили і об'єднати під своїм впливом реакційні капіталістичні і феодальні кола цих країн. Свою боротьбу проти свободи народів Азії, Африки і Латинської Америки неоколоніалісти прикривають чорним прапором антикомунізму, намагаючись ізолювати їх від соціалістичних країн.

Процес створення незалежної національної економіки гальмується також політикою національної буржуазії, яка не хоче радикально вирішувати завдання національно-визвольної революції.

Якщо на етапі боротьби за політичну незалежність інтереси робітничого класу, селянства, національної буржуазії і навіть (в деяких випадках) поміщиків збігалися, то нині, коли настала необхідність вирішення гострих соціальних питань, класова різноманітність буржуазії і трудящих вже не може не проявляти себе. Тому тепер всередині слаборозвинутих країн відбувається перегруповування класових сил і зростає класова боротьба.

Загострення класової боротьби в різних країнах не однако-ве. Ступінь загостреності класових суперечностей залежить від характеру завдань, які вирішуються в ході національно-визвольної революції у тій чи іншій країні, а також від того, у яких умовах завойована незалежність, який клас і які сили стояли на чолі визвольного руху.

Різні умови, в яких розвивається національно-визвольний рух і відбулося завоювання незалежності колишніми колоніальними країнами, визначають і відмінність у політичному розвитку створених держав. Це особливо стосується країн, які звільнилися від колоніалізму після другої світової війни.

Після звільнення перед усіма молодими незалежними державами постало питання про шляхи і перспективи їх дальшого розвитку. Внутрішні і зовнішні умови зробили для них неможливим повторення звичайного шляху капіталістичного розвитку (немає «вільних ринків», неможливість конкурувати з імперіалістичними хижакми, дискредитація капіталізму в очах народів, вплив прикладу і досвіду соціалістичних країн).

В зв'язку з цим в країнах, що визволилися, активізується роль держави в економічному житті, в створенні і розширенні державного сектору народного господарства.

В багатьох економічно слаборозвинутих країнах (ОАР, Бірма, Алжир і ін.) здійснені і здійснюються аграрні реформи, проводяться заходи по розширенню сільськогосподарського вироб-

ництва. Але аграрна програма не завжди послідовна. Поміщицьке землеволодіння не ліквідується, а лише обмежується. А це заважає розширенню внутрішнього ринку, гальмує розвиток промисловості і затримує економічний прогрес.

У ряді цих країн вживаються також заходи щодо планування. Тут здійснюється, наприклад, чотирьох-, п'ятирічні плани економічного розвитку, проводяться великі державні капіталовкладення в народне господарство (Індія, ОАР і т. д.).

Державно-капіталістичні форми економічного життя, що складаються в молодих державах, істотно відмінні від державно-монополістичного капіталізму в країнах Заходу. В західних країнах державно-монополістичний капіталізм являє собою всевладдя монополій, які повністю підкоряють собі апарат держави. В країнах Сходу державний капіталізм спрямований проти імперіалістичних монополій, проти їх експансії.

Виникнувши при низькому рівні економічного розвитку, державний капіталізм в країнах Сходу розрахований на швидкий перехід від дрібного напівкустарного виробництва до великого. Тому він відіграє певну прогресивну роль. Але державний капіталізм у слаборозвинутих країнах сприяє не тільки зростанню робітничого класу, але й національної буржуазії. Дальший розвиток капіталізму і властива йому концентрація виробництва можуть й тут привести до того, що державний сектор стане економічною опорою реакційного режиму, якщо владу візьмуть до своїх рук представники великих монополістичних національних компаній.

Саме життя наполегливо вказує звільненим народам некапіталістичний шлях розвитку, який забезпечується боротьбою робітничого класу, народних мас, загальнодемократичного руху, могутньою підтримкою з боку світової системи соціалізму. Політичною формою для переходу на некапіталістичний шлях може бути держава національної демократії, заснована на блоці всіх прогресивних, патріотичних сил, що борються за повну національну незалежність, за широку демократію, за доведення до кінця антиімперіалістичної, антифеодальної, демократичної революції. Керівним ядром у коаліції, що стоїть у влади в таких державах, повинен бути робітничий клас, селянство, прогресивна інтелігенція.

Незважаючи на сильний економічний та ідеологічний тиск з боку імперіалістичних держав, антикапіталістичні тенденції все більше і більше прокладають собі шлях в молодих країнах Азії і Африки. Уряди ряду країн континентів уже заявили про свій намір обрати соціалістичний шлях (Алжир, Бірма, Сирія, Гвінея, ОАР і інші) і здійснюють серйозні соціальні перетворення в цьому напрямі. В ряді інших країн (Індія, Марокко, Ірак і ін.) проголошено про будівництво «суспільства соціалістичного зразка».

Хоч ці заяви в своїй основі іноді далекі від наукових марксистсько-ленінських уявлень про соціалізм, сам факт їх появи свідчить про зростаючу популярність соціалістичних ідей і падіння престижу капіталізму.

Марксисти критикують теорії «суспільства соціалістичного зразку», «соціалізму національного типу» і інші з точки зору перспектив розвитку як концепції обмежені, але підтримують їх, виходячи з завдань сьогоденного дня. Вони вважають, що реальна допомога соціальному прогресу на даному етапі боротьби полягає в тому, щоб домогтися найшвидшого перетворення в життя демократичних програм, що висуваються.

Крах колоніальної системи імперіалізму і створення незалежних держав Азії і Африки висунули перед ними проблему пошуків шляхів їх економічного і політичного розвитку. Національна буржуазія, яка поряд з іншими класовими силами прийшла до влади, заінтересована, щоб ці шляхи відповідали головним чином її прагненню зміцнити своє власне класове панування. В той же час, вона ще не вичерпала своїх відносно прогресивних можливостей, заінтересована в розвитку національної економіки і в здійсненні, хоч і обмеженої, програми буржуазно-демократичних соціальних реформ. Ці прагнення мають в своїй основі антиімперіалістичний і антифеодальний характер. Не маючи можливості для встановлення у своїх країнах капіталістичного ладу, і в той же час побоюючись власного робітничого класу, який зростає, і світового комуністичного руху, національна буржуазія докладає всіх зусиль до того, щоб «довести» неприйнятність для незалежних країн Сходу й «радянського зразка» — тієї соціальної і політичної системи, яка панує в СРСР і інших країнах світової соціалістичної системи.

В зв'язку з цим, ідеологи національної буржуазії посилено пропагують ідею третього, «окремого», «самостійного» і «незалежного» шляху, який нібито повністю відповідає «одвічним традиціям», «національним особливостям» і «конкретним умовам» їхніх країн. Цей «шлях» дістав своє ідеологічне відображення в концепціях так званого «соціалізму національного типу».

Концепції «соціалізму національного типу» спрямовані також безпосередньо проти теорії наукового соціалізму і мають на меті одурманити свідомість трудящих, відвернути їх від революційної боротьби за повалення влади буржуазії, за створення дійсно соціалістичного суспільства. «Ці теорії,— вказується в Програмі КІРС,— вводять в оману народні маси, гальмують розвиток національно-визвольного руху, ставлять під удар його завоювання» [6, 47].

З усього сказаного випливає, що ставши перед альтернативою — капіталізм чи соціалізм, народи виступають за некапіта-

лістичний шлях розвитку, за перехід від колоніально-феодальної або напівфеодальної організації економічного і політичного життя, минаючи капіталізм, до соціалізму. Однак, некапіталістичний шлях не забезпечує безпосереднього переходу до соціалізму, він є лише початком такого соціально-економічного розвитку, який може в перспективі привести до соціалізму.

Проблема некапіталістичного розвитку відсталих країн тісно пов'язана з проблемою переростання національно-визвольної і національно-демократичної революції у соціалістичну. Некапіталістичний розвиток є революційним процесом послідовного і поступового переростання національно-визвольної революції в соціалістичну, який включає в себе різні етапи політичного, економічного і соціального розвитку країни.

Некапіталістичний шлях розвитку передбачає перехідну форму суспільних відносин. Йому, з одного боку, притаманні залишки тих соціально-економічних структур, які існували раніше, а з другого — він забезпечує розвиток нових економічних відносин. При цьому, нові відносини частково будуть капіталістичними, а частково соціалістичними.

Після того, як країна в результаті революційних перетворень у політичній сфері вступає на шлях некапіталістичного розвитку, в ній складаються перехідні виробничі відносини.

У цей період існує ряд секторів: державний сектор, ті чи інші форми капіталістичних відносин, дрібнотоварне виробництво, а також певні форми докапіталістичних відносин. Між цими секторами і перш за все між державним сектором і різними формами приватновласницьких відносин виникають дуже складні соціально-економічні відносини, відбувається жорстока класова боротьба, різко зростає роль політики.

Ось чому некапіталістичний шлях розвитку неминуче пов'язаний з проблемою влади, бо він може бути успішним тільки тоді, коли на економічні відносини безпосередньо впливають держава і народні маси, якщо влада в тій чи іншій мірі знаходиться в руках народу. Політичною формою для переходу на некапіталістичний шлях може бути держава національної демократії.

В боротьбі за незалежність народи економічно відсталі країн можуть спиратися на всебічну допомогу соціалістичної системи. А це в корні змінює перспективи їх економічного прогресу. Економічна допомога соціалізму цим країнам остаточно ліквідувала монополію імперіалістичних держав на постачання їм промислового обладнання, надання кредитів і технічного доовіді. Тим самим скорочуються можливості монополістичного капіталу диктувати країнам, що звільнились, свої умови. Рівноправне економічне співробітництво між соціалістичними державами і слаборозвинутими країнами — важливий фактор,

що зміцнює позиції останніх у взаємовідносинах з імперіалізмом.

Поряд із зовнішніми умовами існують і сприятливі внутрішні передумови, які полегшують країнам з відсталою економікою перехід на некапіталістичний шлях розвитку. В свідомості народів цих країн колоніалізм і імперіалізм, політика воєн, експлуатації і злиднів асоціюється з капіталістичним суспільним ладом. Вони самі зазнали впливу капіталістичної «цивілізації».

Трудащі маси слаборозвинутих країн прагнуть вирватися з відсталості і злиднів в найкоротші строки, а тому вони стають на шлях рішучої боротьби за здійснення на практиці демократичних перетворень. В ході цієї боротьби зростає політична самосвідомість народних мас. Вони вимагають реальної участі в управлінні державними справами. Відбувається процес революціонування широких народних мас, зростає організованість і вплив демократичних сил, комуністичного і робітничого руху.

Дальший розвиток країн, що звільнилися, не може бути забезпечений без вирішення цілого ряду важливих проблем, які нині визначають головні напрямки національно-визвольних, національно-демократичних революцій (повна ліквідація засилля іноземного капіталу, націоналізація власності монополій; радикальне розв'язання аграрного питання; повне знищення феодалізму; безвідкладне задоволення потреб селянства, яке складає основну масу населення молодих держав; індустріалізація, в першу чергу на базі розвитку державного сектору; всебічна демократизація суспільного життя).

Розв'язання вказаних проблем, що складають загальнодемократичну програму, є головним змістом нового етапу національно-визвольних революцій.

Краткое содержание

Объективный анализ места и роли национально-освободительного движения в мировом революционном процессе показывает, что это движение добивается выдающихся успехов лишь в условиях, когда социализм вышел за рамки одной страны и превратился в мировую систему. Мировая социалистическая система выступает не только как главный союзник национально-освободительных революций, но и как гарантия независимого развития освободившихся стран.

Особенностью нынешнего этапа национально-освободительного движения являются новые по сравнению с прошлым задачи, которые выдвигаются и решаются в ходе революций. Главная проблема, стоящая перед освободившимися народами — это борьба за достижение экономической независимости, которая затрагивает целый ряд важнейших задач социального обновления развивающихся стран.

Марксистско-ленинские партии в своей политике по отношению к национально-освободительному движению исходят из того, что залогом дальнейших

успехов, народов, борющихся за национальную независимость может быть их союз с мировым социализмом и рабочим движением. Этот союз, укрепляя завоевания угнетенных народов, в то же время открывает перед освободившимися странами перспективы дальнейшего расширения и углубления национально-освободительных революций.

ЛІТЕРАТУРА

1. В. І. Ленін, Твори, т. 23, стор. 46—47.
2. В. І. Ленін, Твори, т. 31, стор. 206. /
3. Крушение колониализма. Краткий справочник, Госполитиздат, М., 1963.
4. Р. Палм Датт, Кризис Британии и британской империи, 1954.
5. Международное революционное движение рабочего класса, Политиздат, М., 1966.
6. Програма Комуністичної партії Радянського Союзу, К., 1961.

В. І. ЛЕНІН ПРО ПІДВЕДЕННЯ МАС ДО СОЦІАЛІСТИЧНОЇ РЕВОЛЮЦІЇ

Марксизм науково довів, що в розвитку суспільства вирішальну роль відіграють народні маси, що на робітничий клас покладена особлива історична місія. Здійснити революційну переробку старого світу не можуть окремі групи або герої-одинаки. Навіть партії стають безсилими в здійсненні своїх цілей, якщо вони орієнтуються головним чином на самих себе і не піднімають на боротьбу мільйони трудящих. «З самим авангардом,— вчив В. І. Ленін,— перемогти не можна. Кинути самий тільки авангард у вирішальний бій, поки весь клас, поки широкі маси не зайняли позиції або прямої підтримки авангарда, або принаймні доброзичливого нейтралітету щодо нього і цілковитої нездатності підтримати його противника, було б не тільки безглуздом, але й злочином» [8, 69].

Саме тому вождь світового пролетаріату невтомно піклувався про зв'язки партії з масами, наполегливо рекомендував їм оволодіти всіма формами і засобами роботи з масами. «Чергове завдання свідомого авангарду в міжнародному робітничому русі, тобто комуністичних партій, груп, течій,— уміти *підвести* широкі (тепер ще здебільшого сплячі, апатичні, рутинні, косні, не пробуджені) маси до цього нового їх становища або, вірніше, вміти керувати *не тільки* своєю партією, але і цими масами протягом їх підходу, переходу на нову позицію» [8, 69].

Глибоке теоретичне передбачення, знання конкретних національних особливостей країн Західної Європи, дозволили В. І. Леніну висловити думку, що майбутні соціалістичні революції будуть різноманітними «у відшуканні форми *переходу* або *підходу* до пролетарської революції» [8, 68].

В. І. Ленін неодноразово вказував, що світ капіталізму стоїть на порозі соціалістичних перетворень. На його думку, дальший розвиток капіталістичної системи, якщо не брати до уваги можливі тимчасові кроки назад, йтиме в напрямі соціалістичної революції.

Ніхто не спроможний точно визначити строк, коли відбудеться цей вирішальний перелом. Неможливо також заздалегідь визначити, яка подія закриє «останній клапан», що дає мож-

лівість правлячим колам спустати надлишок політичної пари. Можливо, що це відбудеться в результаті кризи в парламенті або у верхівці правлячих кіл. Безпосередня революційна ситуація може виникнути також з глибоких антиімперіалістичних, колоніальних або інших суперечностей. Ясно одне, що для повалення капіталізму недосить наявності лише об'єктивного фактору. Як відомо, соціалістична революція можлива лише при умові сполучення об'єктивних і суб'єктивних передумов. Тому В. І. Ленін наполегливо рекомендував комуністам: «уміти знайти, нащупати, вірно визначити конкретний шлях або особливий поворот подій, який *підводить* маси до справжньої, рішучої, останньої, великої революційної боротьби,— в цьому головне завдання сучасного комунізму в Зах. Європі і Америці» [8, 72—73].

Комуністична партія, яка здійснює на ділі підведення мас до соціалістичної революції, не повинна орієнтуватися на тимчасове революційне піднесення мас, окремі революційні виступи.

«Біда попередніх революцій полягала в тому,— писав В. І. Ленін в своєму творі «Чергові завдання Радянської влади»,— що революційного ентузіазму мас... вистачало не надовго» [6, 230].

Здійснення пролетарської революції можливе лише при умові постійної підтримки величезної більшості трудящих, підтримці не на день або на місяць, а на весь історичний період. Але ця підтримка, писав В. І. Ленін в листі до італійських, французьких і німецьких комуністів,— «не дається відразу, не вирішується голосуванням, а *завойовується* тривалою, трудною, тяжкою класовою боротьбою» [7, 40].

Комуністичні і робітничі партії, як справжні виразники корінних інтересів не тільки робітничого класу, але й усіх трудящих, об'єктивно завжди знаходять співчуття і підтримку мас. Але проголошення однієї тільки програми, якою б вона не була хорошою, далеко недосить, щоб завоювати авторитет комуністів у масах. Маса стають на позиції комуністів не тільки і не стільки при знайомстві з програмними положеннями партії, скільки при розумінні її конкретної практичної діяльності. Народ вчиться не тільки по марксистських посібниках. Для того, щоб ідеологія партії знайшла своє втілення в найширших масах, щоб комуністична теорія «стала матеріальною силою», для цього, як казав В. І. Ленін, однієї пропаганди, однієї агітації мало. «Для цього потрібний власний політичний досвід цих мас. Такий основний закон всіх великих революцій...» [8, 69]. Не рахуватися з цим об'єктивним законом революції — значить прирікати себе на сектантську діяльність, відірватися від мас, опинитися в становищі «незрозумілих». Тут головне, вчив В. І. Ленін, не помилитися, не прийняти віджиле для партії

за віджило для мас. Що добре розуміє авангард, те може бути цілком незрозумілим для рядового робітника, селянина.

Комуністи не пророкують незаперечних істин, намагаючись на словах довести правильність свого вчення. Партія, вносячи свою ідеологію в свідомість пригноблених, діє виходячи з того, «...щоб найширші маси *власним досвідом* переконалися в цій правильності» [8, 8].

При виробленні тактики партія завжди в першу чергу враховує рівень політичної свідомості і досвід мас. Але це зовсім не означає, що вона може пасивно вичікувати, поки маса сама, завдяки урокам життя, зрозуміє, що комуністи праві. Марксизм, як наука, базується на найміцніших, фундаментальних законах розвитку людського суспільства. Але переконаність комуністів у тому, що рано чи пізно їх підтримає народ, як єдиних виразників своїх інтересів, нічого спільного не має ані з фаталізмом, ані з вичікуванням, доки «проб'є час».

Виробляючи свою тактику, виходячи з рівня загартування мас, партія зовсім не прагне опуститися до рівня мас, пристосуватися до відсталих шарів. Комуністи виступають з принциповою критикою всіх помилок і забобонів мас, але разом з тим тверезо слідкують за рівнем їх свідомості, настроями, допомагають масам визначити свої справжні позиції.

Цей важливий ленінський принцип комуністичної тактики полягає в тому, щоб підвести маси на їх власному досвіді до розуміння необхідності повалення капіталізму. З цього випливає те величезне значення ленінської вимоги роботи партії серед масових організацій трудящих. Його поради мали величезне значення для молодих тоді ще компартій Західної Європи.

Створений під безпосереднім керівництвом В. І. Леніна Комуністичний Інтернаціонал в основу своєї діяльності, крім інших важливих принципів, поклав «...практику проникнення в найширші шари трудящих з стійким, непримиренним і послідовним захистом принципів революції і марксизму» [11, 282].

Йти в маси, працювати там, де є маси,— на цьому напрямі, вказував В. І. Ленін, повинна бути сконцентрована вся діяльність комуністів. Маси необхідно сприймати такими, які вони є. Не тільки з їх революційною чутливістю і бойовим духом, але з їх забобонами, ілюзіями, заблудженнями. «Ми можемо (і повинні) почати будувати соціалізм не з фантастичного і не з спеціально нами створеного людського матеріалу, а з того, який залишений нам у спадщину капіталізмом» [8, 31].

Не можна скаржитися на маси за їх тимчасові заблудження і іноді навіть вороже ставлення до того чи іншого лозунгу партії. Безкінечно вірячи в революційну енергію мас, Ленін завжди наполягав на недовір'ї там, де справа торкалася оцінки справжніх настроїв народу, рішуче виступав проти перебільшень, вважаючи, що ґрунтувати партійну тактику на ідеалізації реаль-

ного співвідношення класових сил — значить не мати тактики.

При підготовці соціалістичного перевороту партія враховує настрої і свідомість не тільки робітничого класу, але й усіх можливих його союзників, бо «історично перемагає той клас, який може вести за собою масу населення» [7, 155].

Тому комуністи надають величезного значення роботі серед тих, хто хитається, серед іноді вороже настроєних мас. Тут можна чекати, як висловився Ленін, підвоха, підніжки з боку вороже настроєної певної частини населення. Інколи комуністам доводиться долати величезні перешкоди, щоб проникнути в ту чи іншу реакційну організацію, де є трудящі маси. Але, як показує досвід, лише таким шляхом партія узнає справжні настрої мас, вчиться працювати серед всіх шарів населення і лише такий шлях дозволяє комуністам підвести переважну більшість мас до вирішальної битви.

Щоб вести маси і на практиці виконувати свою керівну роль, партія повинна жити повсякденними інтересами трудящих. Вища тактична майстерність партії визначається «вмінням зв'язатися, зблизитися, до певної міри, коли хочете, злитися з найширшою масою трудящих, в першу чергу пролетарською, але також і з непролетарською трудящою масою» [8, 8].

Револьюційна практика переконує компартії, що відкривати очі масам на реальне положення справ зовсім не означає просвіщати їх тільки словом. Це також і організація дії.

Маси сприймають оточуючу їх дійсність тільки через факти, з якими вони повсякденно зустрічаються і які їх безпосередньо торкаються. Партія тільки тоді підводить маси до рішення корінних завдань, коли керує боротьбою за безпосередні народні потреби. «Ніколи мільйони людей не будуть слухати порад партій, якщо ці поради не збігаються з тим, чого їх учить досвід власного життя» [5, 446].

В даному випадку величезне значення для боротьби комуністів за підведення мас до соціалістичної революції має висування конкретних лозунгів моменту. Остаточна мета діяльності для комуністів — соціалістична революція і побудова комуністичного суспільства. В цьому — смисл існування всіх комуністичних партій. Але комуністи завжди повинні виходити з необхідності встановлення гнучкого діалектичного співвідношення між боротьбою партії за першочергові вимоги, наступні завдання і остаточні цілі.

Лозунги, що висуває партія — це показник розуміння нею моменту, особливостей обстановки, справжніх настроїв мас. Відомо, що Ленін завжди критикував реформістів, що відкладають здійснення соціалістичних ідеалів на непевний час, що він виступав проти формули «рух — все, остаточна ціль — ніщо», яка по суті заперечує соціалістичну революцію.

Корінні інтереси робітничого класу полягають не в захисті своїх повсякденних потреб. Але з цього не випливає, що комуністи ігнорують повсякденні інтереси трудящих. Навпаки, саме комуністи по-справжньому відстоюють ці інтереси, крок за кроком підводячи робітничий клас до вирішення корінних завдань.

Комуністи виступають проти реформістської течії не тому, що вони заперечують боротьбу за реформи, які певною мірою можуть поліпшити матеріальне становище трудящих мас, а тому, що реформізм «сіє ілюзії в масах», утруднює підведення мас до соціалістичної перебудови суспільства.

Викриваючи брехню і лицемірство всіх реформістських і буржуазних партій, що тлумачать про реформи, Ленін писав: «Ми стараємось допомогти робітничому класові добитися хоча б зовсім незначного, але реального поліпшення (економічного і політичного) його становища, і ми завжди додаємо, що *ніяка* реформа не може бути тривкою, справжньою і серйозною, якщо вона не підтримується революційними методами боротьби мас. Ми завжди учимо, що соціалістична партія, яка не поєднує цієї боротьби за реформи з революційними методами робітничого руху, може перетворитися в секту, може відірватися від мас, і що це є найсерйознішою загрозою успіхів і справжнього революційного соціалізму» [2, 377].

Партія постійно викриває пороки капіталістичного суспільства, його експлуататорський, антинародний характер.

Висуваючи зрозумілі народові лозунги дня, боротьба за які допомагає масам піднятися в своїй свідомості на вищий щабель, комуністи конкретно пропонують заходи, за які треба боротися в даний момент. Ленін завжди боровся проти спроб давати лозунги, які служили б тільки для «загострення» свідомості пролетаріату проти імперіалізму». Він писав: «Заперечний» лозунг, не зв'язаний з певним позитивним вирішенням, не «загострює», а отупляє свідомість, бо такий лозунг є пустиха, голий викрик, беззмістовна декламація» [4, 58].

Весь попередній досвід підтверджує, що партія лише тоді зможе цілеспрямовано вести боротьбу за підготовку соціалістичної революції, коли вона не йде слідом за подіями, а творчо аналізує обстановку, що створилася, передбачає в цілому схему дальшого розвитку і ініціативно діє в усіх галузях економіки, політики, ідеології. Саме це мав на увазі В. І. Ленін, коли писав: «Ми не можемо задовольнитися тим, щоб наші тактичні лозунги шкутильгали услід за подіями, пристосовуючись до них після того, як вони відбулись. Ми повинні прагнути до того, щоб ці лозунги вели нас уперед, освітлювали наш дальший шлях» [1, 125].

Як нездоланні закони історії, так нездоланий і процес заміни капіталізму соціалізмом. Але, як відомо, всякий поступальний розвиток здійснюється не прямолінійно.

В боротьбі комуністичних партій за підведення мас до соціалістичної революції є періоди піднесення, занепаду, посилення і послаблення її впливу на маси. В повсякденній боротьбі комуністів буває, що успіхи чергуються з невдачами. Але і в період перемог, і в період відступів комуністична партія повинна твердо аналізувати об'єктивні умови, що створилися, вчитися на власних помилках і добиватися насамперед розширення і посилення своєї роботи з масами.

Історія працює на комунізм. «Які б не були труднощі революції і можливі тимчасові неуспіхи її або хвилі контрреволюції, — остаточна перемога пролетаріату неминуча. Тому на чергу дня нинішньої епохи ставиться в силу об'єктивних умов всебічна безпосередня підготовка пролетаріату до завоювання політичної влади» [5, 423].

В. І. Ленін прозорливо передбачав, що дальший розвиток державно-монополістичного капіталізму, його суперечності, що поглиблюються, зумовлюватимуть нову розстановку соціальних сил в країнах капіталу. І справді, на наших очах відбувається інтенсивне зростання активно діючої маси, яке передбачав Ленін.

Сучасний етап світового комуністичного і робітничого руху, незважаючи на деякі особливості, властиві окремим країнам, має ту спільну рису, що інтереси і політика монополій все більше суперечать інтересам не тільки робітничого класу, але і всіх інших шарів капіталістичного суспільства — селянства, інтелігенції, дрібної і середньої буржуазії міста. Виникає можливість створення широкого антимонаполістичного фронту.

«У ліквідації всевладдя монополій, — говориться в Програмі КПРС, — кровно заінтересовані всі основні верстви нації. Це дає можливість з'єднати всі демократичні рухи, які виступають проти гніту фінансової олігархії, в один могутній антимонаполістичний потік» [9, 33].

Провідною і цементуючою силою в антимонаполістичному потоці виступає робітничий клас на чолі з комуністичними партіями. Переплетіння економічної і політичної боротьби створює сприятливі умови для об'єднання всіх антимонаполістичних сил в могутню коаліцію на чолі з робітничим класом. В розв'язанні цього завдання — один з найважливіших факторів підведення мас до соціалістичної революції.

Підведення мас до соціалістичної революції в умовах, що змінилися, має чимало характерних рис і особливостей.

По-перше, в нашу епоху незмірно розширюється соціальне поняття «маса». Як вже говорилося вище, розвиток імперіалізму веде до серйозних змін в соціальному і економічному становищі ряду напівпролетарських і пролетарських шарів. Систематичні і все більш жорстокі нападки монополій на демократичні свободи, бурхливий розвиток науково-технічної

революції поступово змінює соціальне становище широких шарів технічних працівників, службовців, творчої інтелігенції.

По-друге, в силу панування імперіалістичних монополій поступово починає зникати головний союзник робітничого класу в минулих соціалістичних революціях — селянство. Посилення гніту монополій на селі, дальша концентрація сільськогосподарського виробництва ведуть до глибокого розшарування капіталістичного села. Відбувається процес зубожіння й пролетаризації дрібних селян і фермерів. Щороку сільське господарство кидають близько 100 тис. селян в Західній Німеччині, 85—90 тис.— у Франції, 120 тис.— в Італії. Подібні процеси відбуваються в Англії, США, Бельгії і інших капіталістичних країнах.

Таке перегрупування сил об'єктивно сприяє збільшенню майбутньої армії соціалістичної революції. Але разом з тим перед комуністичними партіями виникають додаткові труднощі в зв'язку з підготовкою цієї армії до останнього вирішального кроку.

Вступаючи в антимонopolістичну боротьбу, ці нові союзники можуть шкідливо впливати на революційну свідомість робітничого класу.

Готовність до соціалістичної перебудови суспільства ці сили, як правило, відразу не виявляють. Заражена реформістськими ілюзіями, мирним перетворенням капіталізму в соціалізм, страхом перед останнім вирішальним кроком «в невідоме», ця потенціальна армія соціалістичної революції вимагає величезної теоретичної і практичної діяльності з боку комуністичних партій для її підготовки до переходу на революційні позиції.

Це ті деякі труднощі, з якими комуністичні партії, особливо країн Західної Європи, зіткнулися останнім часом. Але ці труднощі не лякають комуністів, бо вони користуються великим довір'ям трудящих мас, на їх боці закони історії. «У великій битві цього століття,— підкреслює видатний італійський публіцист Джузеппе Боффа,— Західна Європа залишається головною ареною не тільки за своїм становищем, багатством, рівнем свого розвитку, але і тому, що умови тут об'єктивно більше визріли для перетворення суспільства. Для капіталізму це позиція, яку він не може не втратити, для соціалізму — позиція, яку вкрай важливо завоювати» [14, 11].

Нова історична ситуація вимагає дальшого розвитку ленінського вчення про підведення мас до соціалістичної революції. Світовий комуністичний рух, розробляючи генеральний курс своєї діяльності, вніс щодо цього деякі корективи. Раніше вважалося, що соціалістична революція в країнах розвинутого капіталу переможе у вигляді одноразового акту. В даний час, спираючись на ленінські твердження, що «соціалістична революція не один акт, не одна битва на одному фронті, а ціла епоха загострених класових конфліктів, довгий ряд битв по

всіх фронтах, тобто в усіх питаннях економіки й політики, битв, які можуть завершитися тільки експропріацією буржуазії...» [3, 129], комуністи прийшли до висновку, що система заходів по підходу і підведенню мас до революції може вилитися в цілий революційний етап.

Нині об'єктивна обстановка в країнах розвиненого капіталу висуває на перший план історично і політично необхідний демократичний поворот. Оскільки імперіалізм, на думку Леніна, є заперечення демократії взагалі,— боротьба за демократію стає невід'ємним завданням робітничого класу на чолі з комуністичними партіями. Ця боротьба невіддільна від боротьби за соціалізм. Це важливе положення марксистсько-ленінської теорії з особливою силою підкреслила Московська нарада 1960 р.: «Боротьбу за демократію комуністи розглядають як складову частину боротьби за соціалізм» [10, 66].

Важливим аспектом цього теоретичного положення є проблема виховання в загальнодемократичній боротьбі майбутньої армії соціалістичної революції. В. І. Ленін вказував, що «...пролетаріат, який не виховується в боротьбі за демократію, не здатний здійснити економічний переворот» [4, 23].

Було б помилкою розглядати боротьбу за демократію лише як перший етап боротьби за соціалізм, як простий засіб для створення більш вигідних умов для соціалістичної революції, як тактичний і пропагандистський лозунг, призначений для тимчасового виграшу, для залучення на свій бік непролетарських шарів населення. Боротьба за демократію для комуністів — це одночасно і засіб і мета руху. Вона є засобом для перемоги соціалізму, але одночасно вона сприяє утвердженню і розквіту справжньої демократії [13, 9—10].

Поеднуючи, згуртовуючи і спрямовуючи антимонopolістичний потік, комуністичні партії залучають до цього руху всі шари нації, пригноблені крупними монополіями. Антимонopolістичний фронт веде насамперед боротьбу за демократичні перетворення в країні. Як платформа, на якій комуністи об'єднують всі ці сили, висувається програма відновлення і поновлення демократії.

Такі програми носять 'характер «програми-мінімум», оскільки вони не ставлять безпосередньо питання про повалення капіталізму і встановлення соціалізму. Вони спрямовані головним чином проти монополій, висувають вимоги загальнодемократичного характеру.

Загальнодемократична програма комуністів є могутнім фактором мобілізації мас, згуртування всіх здорових сил нації в єдиний антимонopolістичний потік. Борючись за демократію, комуністи вчать маси на їх власному досвіді, розкривають класову суть монополій, непримиренність інтересів монополій і всього трудового народу.

Здійснення цієї програми створює умови, коли, «спираючись на більшість народу і даючи рішучу відсіч опортуністичним елементам, не здатним відмовитись від політики угодовства з капіталістами та поміщиками, робітничий клас має можливість завдати поразку реакційним, антинародним силам, завоювати міцну більшість у парламенті, перетворити парламент із знаряддя, яке служить класовим інтересам буржуазії, в знаряддя, яке служить трудовому народові, розгортати позапарламентську широку масову боротьбу, зламати опір реакційних сил і створити необхідні умови для мирного здійснення соціалістичної революції» [10, 17].

Виникнення можливості мирного шляху соціалістичної революції ставить перед комуністами завдання величезної важливості — завдання поєднати боротьбу робітничого класу з боротьбою усіх демократичних сил країни.

Мирний шлях переходу до соціалізму вимагає не тільки масовості «соціалістичної армії», але і згуртованості. Без наявності цього фактору — мирний шлях переходу до соціалізму лишається під сумнівом. Маса ця існує, хоч вона ще й не готова до вирішального кроку.

Буржуазія, неначе вогню, боїться єдності робітничого класу і всіх шарів трудящих. Вона добре знає, що коли пролетаріат зможе цілком здійснити свій лозунг «Пролетарі всіх країн, єднайтеся!», буржуазія загине. Тому її вплив на маси останнім часом значно зріс. Соціальна демагогія, величезний досвід буржуазії допомагають їй тримати під своїм впливом значні кола трудящих.

Завдання комуністичних партій — відірвати маси, обдурені буржуазною ідеологією, реформістськими ілюзіями, внести в їх свідомість соціалістичну ідеологію, показати їм справжній шлях звільнення від гніту монополій.

В цих умовах комуністичні партії здійснюють гнучку тактику широких класових союзів. Комуністи не відмовляються і від тимчасових союзів, нехай навіть німецьких, часткових. Це може бути боротьба за мир, за ту чи іншу соціально-економічну реформу. Виступаючи на чолі антимонopolістичної боротьби, комуністи не відмовляються від конкретних угод і з тими політичними колами, які виражають інтереси певних шарів немонополістичної буржуазії, виходячи з вказівки В. І. Леніна *обов'язково*, найбільш старанно, дбайливо, обережно, вміло використовувати будь-яку, хоча б найменшу «тріщинку» між ворогами, будь-яку протилежність інтересів між буржуазією різних країн, між різними групами або видами буржуазії всередині окремих країн, так і будь-яку, хоча б найменшу, можливість дістати собі масового союзника, нехай навіть тимчасового, хиткого, непевного, ненадійного, умовного.

Боротьба комуністів за підведення мас до соціалістичної

революції — це боротьба за згуртування навколо робітничого класу всіх антимонopolістичних кіл і насамперед середніх шарів.

Вище вже говорилося, що розвиток державно-монopolістичного капіталізму веде до зникнення одних соціальних прошарків і швидкого зростання інших. Ця різномісна маса перебуває між двома основними суспільними класами — буржуазією і пролетаріатом.

Досвід повсякденного життя показує, що в момент гострих зіткнень робітничого класу з монopolіями, ці шари, після хитань і нерішучості, стають на бік сильнішого. Звідси випливає висновок, що чим сильніші єдині дії робітничого класу, тим більше можливості завоювати на свій бік середні прошарки.

Питання про те, в резерв буржуазії чи в резерв робітничого класу перетворюються ці прошарки, буржуазія чи пролетаріат поведе їх за собою, на сучасному етапі є основним у боротьбі комуністичних партій за підведення мас до соціалістичної революції.

Комуністи співробітничать і готові співробітничати з усіма, кому близькі інтереси трудящих. Це одне з найважливіших тактичних положень братніх компартій, яке сприяє підведенню мас до соціалістичної революції, до створення армії цієї революції.

В своїй заключній промові на XVII з'їзді Французької компартії М. Торез сказав: «Ми переживаємо період великих битв. Тим більш необхідно, щоб наша партія була сильна в ідеологічному відношенні, проникалася революційною теорією, була загартована, ополучала вірність принципам з сміливою і гнучкою тактикою, яка дає можливість переконати і залучити на свій бік широкі маси» [12, 562].

Комуністи впевнено дивляться в майбутнє. Марксистсько-ленінський аналіз процесів, що відбуваються в сучасному капіталізмі, показує, що капіталістичний лад неухильно рухається до соціалістичного суспільства. Трудящі маси все більше усвідомлюють той факт, що «монopolістична буржуазія є непотрібним наростом на суспільному організмі, зайвою для процесу виробництва» [9, 26].

Конкретними діями підвести маси до усунення цього «некорисного наросту» — таке, коротко кажучи, завдання, що виражає суть діяльності комуністичних партій капіталістичних країн на сучасному етапі.

Краткое содержание

Данная статья посвящена ленинскому учению о подведении трудящихся масс к социалистической революции.

Глубокие социальные преобразования возможны только при условии широчайшего участия всех трудящихся масс. Отсюда настойчивая ленинская

рекомендация коммунистам — уметь работать среди масс и вести за собой не только рабочий класс, но и все другие слои трудящихся.

В работе с массами Коммунистическая партия исходит из уровня их сознания, а этот уровень лежит в основе тактики по подведению масс к социалистической революции. Однако это не значит, что коммунисты должны приспосабливаться к этому уровню. Партия только тогда осуществляет на деле подведение масс к социалистической революции, когда идет впереди масс.

В современную эпоху, когда капиталистическая система в целом созрела для социалистической революции, вопрос о путях и формах подведения к ней масс является центральным в деятельности коммунистических партий.

Коммунистические партии капиталистических стран успешно решают эту задачу, претворяя в жизнь ленинское учение о подведении масс к социалистической революции, с учетом исторических традиций и национальных особенностей своих народов.

ЛИТЕРАТУРА

1. В. І. Ленін, Твори, т. 9.
2. В. І. Ленін, Твори, т. 21.
3. В. І. Ленін, Твори, т. 22.
4. В. І. Ленін, Твори, т. 23.
5. В. І. Ленін, Твори, т. 24.
6. В. І. Ленін, Твори, т. 27.
7. В. І. Ленін, Твори, т. 30.
8. В. І. Ленін, Твори, т. 31.
9. Програма Комуністичної партії Радянського Союзу, К., 1962, Держполітвидав УРСР.
10. Програмні документи боротьби за мир, демократію і соціалізм. К., 1961, Держполітвидав УРСР.
11. Расширенный пленум ИККИ (12—13 июня 1923). Отчет. М., 1923.
12. XVII congrès du parti communiste Français, Paris, 1964.
13. Коммунисты и демократия, Изд-во «Мир и социализм». Прага, 1964.
14. «За рубежом», 1963, № 4.

ВЕЛИКИЙ ЖОВТЕНЬ І ДЕЯКІ ПРОБЛЕМИ КУЛЬТУРНОЇ РЕВОЛЮЦІЇ

Після перемоги Великої Жовтневої соціалістичної революції перед радянським народом постали величезні завдання політичного, господарського та культурного будівництва. Мета культурної революції зводилася, по-перше, до оволодіння одержаною в спадщину культурою, по-друге, до розвитку і створення нової соціалістичної культури.

Відомо, що кожній суспільно-економічній формації притаманна своя культура. У своєму розвитку вона відбиває ті зміни, що відбуваються з розвитком виробництва, класової боротьби, соціальних революцій. Процес зміни однієї культури іншою в різних історичних умовах здійснюється по-різному. Він тісно пов'язаний з своєрідністю змін суспільно-економічних формацій. Соціалістична культура виникає не на голому місці: вона має в своїй основі елементи демократичної і соціалістичної культури, що виникли в буржуазному суспільстві. До них належать: марксистсько-ленінська ідеологія, пролетарське містечтво, мораль, право, свідомість, тощо. Основною матеріальною передумовою, що покликала до життя елементи демократичної і соціалістичної культури, як і кожної іншої, був розвиток способу виробництва.

Всі соціальні революції, крім соціалістичної, не відміняли приватної власності на знаряддя і засоби виробництва, не відмовлялись від експлуатації людини людиною. Тому при загальному прогресі культури, науки, філософії, техніки — експлуаторський зміст пануючої культури залишався незмінним. В той час форми прояву цього змісту постійно вдосконалювались, кожна нова пануюча культура несла з собою нові форми духовного пригноблення трудящих, виправдовувала порядки, які задовольняли потреби пануючого класу. Наприклад, в період ломки феодальних відносин буржуазія стверджує культуру, яка за своїм експлуаторським змістом нічим не відрізняється від феодальної.

Існування різних культур не дає підстав робити висновок про повне усунення старої культури за нових умов. Феодальна

культура відкидається в буржуазному суспільстві, однак деякі елементи її продовжують існувати в нових економічних умовах. Це характерно для всіх країн. Наприклад, в Німеччині в середині XIX ст., за свідченням Ф. Енгельса, феодальна аристократія, буржуазія і пролетаріат мали свою мораль.

Спадкоємність феодальної і буржуазної культури, як і взагалі експлуататорської культури, пояснюється спільністю рис: єдиними за своєю загальною природою виробничими відносинами тощо. Тому дуже часто можна побачити таке явище, коли буржуазія з метою забезпечення свого політичного панування, пристосовує ті елементи культури, що мали місце в минулому. Взяти, наприклад, релігію. Вона й зараз, як і в далекі часи, після деякої трансформації є одним із видів духовного пригнічення народу.

У передуючих комунізму суспільно-економічних формаціях зміна одного типу культури іншим відбувалася лише після того, як в умовах старого ладу створювалися основи нової. І кожна нова культура несла ідеї панування й підкорення, соціальної нерівності, націоналізму, шовінізму тощо.

Соціалістичний же тип культури за своїм ідейним змістом і цілями докорінно відрізняється від експлуататорського. Його коріння відміна від усіх попередніх типів культур визначається характером і особливістю соціалістичної революції, яка веде до докорінних суспільних змін (зокрема, вона поклала початок нового духовного життя людини).

Але як би не різнилися культури різних формацій, кожна з них успішно розвивалася лише тоді, коли вона вбирала в себе все позитивне, що було створено в цій галузі за всіх попередніх формацій. Це загальносоціологічна закономірність.

Соціалістична культура є новим етапом в історії розвитку культури, тому що вона є продовженням і розвитком на базі соціалізму всього, передового, прогресивного в суспільній думці, техніці, мистецтві, що створене на протязі всієї історії людства. Вона вбирає в спадщині і творчо переробляє все, що сприяє комуністичному прогресу.

Заперечення в культурі не означає просто відмову від старого на тій підставі, що воно старе, або створене в інших соціально-економічних умовах. Діалектичне заперечення передбачає спадкоємність, критичне осмислення й використання всього позитивного, вже досягнутого прогресивною думкою. Здійснена марксизмом революція в філософії не має нічого спільного з нігілістичним запереченням попереднього розвитку науки і культури. Як відзначає В. І. Ленін у праці «Три джерела і три складові частини марксизму», у вченні К. Маркса і Ф. Енгельса немає нічого сектантського. Марксизм ніколи не стояв поза цивілізацією, а виник як результат критичної переробки, узагаль-

нення і розвитку всього кращого, що дала попередня наукова думка. В. І. Ленін вказує філософські, економічні і соціологічні вчення кінця XVIII і початку XIX століть як теоретичні джерела марксизму. Ленін підкреслює, що зразком того, як із суми людських знань виникло якісно нове явище культури, може бути марксизм.

Соціалістична культура є спадкоємцем культури, яка створювалась на протязі століть. Теоретично спадкоємність знайшла своє відображення в марксизмі-ленінізмі, що являє собою наукову основу політики КПРС, під керівництвом якої всі народи СРСР вирішують найголовніші питання, пов'язані з господарським і культурним будівництвом.

Вчення про те, що робітничий клас є законним спадкоємцем кращих досягнень культури, знайшло своє відображення в ряді праць В. І. Леніна: «Від якої спадщини ми відмовляємося?», «Пам'яті Герцена», «Селянська реформа і пролетарсько-селянська революція», «Із минулого робітничої преси Росії», «Філософські зошити», «Матеріалізм і емпіріокритицизм» та ін.

Комуністична партія завжди розглядала можливість використання народом багатства культурної спадщини минулого в тісному зв'язку з соціалістичною революцією. М. І. Калінін говорив, що соціалістична революція не ставить своєю метою руйнування культурних і матеріальних благ; вона збільшує матеріальну і духовну силу народу, що повстав [5, 114].

Для цього необхідно було вирішити питання про те, як використовувати культурну спадщину. Вимога оволодіти усім багатством культурної спадщини знайшла свій вияв у завданнях партії III з'їзду комсомолу, під час якого В. І. Ленін вказав, що без ясного розуміння того, що лише точним знанням культури, створеної усім розвитком людства, тільки переробкою її можливо побудувати пролетарську культуру [6, 240].

Партія, Радянська держава з перших кроків своєї практичної діяльності по культурному будівництву створили всі можливості для виховання трудящих в дусі бережливого ставлення до культурної спадщини. Програма партії, прийнята на VIII з'їзді, рекомендувала відкрити і зробити доступними для трудящих всі скарбниці мистецтва, що знаходились до цього часу у виключному розпорядженні експлуататорів.

Вчення В. І. Леніна про наявність двох культур в кожній буржуазній національній культурі допомагає нам критично оцінювати успадковане: відмовитись від реакційного і використати все прогресивне, створене нашими попередниками, в галузі мислення, науки, техніки, мистецтва.

«Ми з кожної національної культури,— говорив В. І. Ленін,— беремо тільки її демократичні і її соціалістичні елементи, беремо їх тільки і безумовно в противагу буржуазній культурі, буржуазному націоналізму кожній нації» [3, 8]. Народи світу,

протягом багатьох віків створювали значні культурні цінності. Це і широка пісенна творчість, музика, полотна Рафаеля і Леонардо да Вінчі, прекрасні архітектурні ансамблі, літературні твори О. Радіщева, О. Герцена, В. Белінського, М. Чернишевського, М. Добролюбова, Т. Шевченка, М. Вовчка, П. Грабовського, І. Франка, М. Коцюбинського, Л. Українки.

Радянська культура повністю успадковує елементи соціалістичної культури, зокрема марксизм, пролетарську мораль, робітничу поезію, революційну творчість О. Горького, Д. Бедного, В. Маяковського та ін.

Зовсім невірно, коли всю культуру минулого і сучасну культуру капіталістичних країн протиставляти соціалістичній. Це нічого спільного не має з ленінізмом і веде до схематизму, вульгаризації.

У творчості окремих письменників, поетів, композиторів поряд з позитивними рисами (реалізм, народність) були окремі прояви містики, ідеалізму тощо. Суперечності, були скажімо, у творчості Л. Толстого, Ф. Достоєвського. Передові письменники свого часу, правдиво відображуючи життя, не могли не відбити часом дуже суперечливої дійсності і характеру духовного складу людей різних соціальних верств. І, як писав В. І. Ленін про Л. Толстого, якщо перед нами дійсно великий художник, то деякі із суттєвих сторін революції він повинен був відбити в своїх творах [1, 171]. І дійсно, після революції 1905—1907 років Л. Толстой не міг не відчувати змін, що відбулися в країні, хоча й не відмовився від своїх поглядів «непротиставлення». Але у творчій спадщині Л. Толстого є те, що не відійшло в минуле, що належить майбутньому. Цю спадщину бере і над нею працює російський пролетаріат [2, 278]. Визначаючи завдання молодих літераторів М. І. Калінін говорив: «Якщо ви бажаєте стати майстром, спеціалістом, потрібно вчитись у попередніх поколінь, потрібно оволодіти кращим з того, що завойовано людством, і виходячи з цього, перейти до нього» [5].

Соціалістична культура наслідує все краще, передове, що створено всім ходом історичного розвитку на протязі всієї історії суспільства. Радянський народ відбирає із досягнень все-світньої культури все, що може бути корисним для вирішення своїх господарських проблем, підвищення культурного рівня трудящих.

Партія вчить радянських людей не тільки зберігати й критично ставитись до культурної спадщини. В. І. Ленін в своїй праці «Від якої спадщини ми відмовляємось?» писав, що спадщину потрібно берегти не так, як архіваріус береже старий папір. Берегти спадщину — це значить розвивати її в нових соціально-економічних умовах, піднімати на більш вищий ступінь,

використовувати її для розв'язання проблем сьогоднішнього дня.

Проти цих теоретичних положень і практичних дій Радянської держави в свій час виступили «пролеткультівці». Пролеткульт виник після Лютневої революції як культурно-освітні організації робітничого класу. Він проголосив себе організацією незалежною від Тимчасового буржуазного уряду, а після Жовтневої революції — незалежною від Радянської влади, противопоставивши себе партії і державі.

Розглядаючи культуру як частину ідеології, пролеткультівці робили висновок, що буржуазну культуру потрібно відкинути, так само як і буржуазну ідеологію в цілому. Пролеткультівці бачать в культурі минулого лише реакційне, ігноруючи лєнінське вчення про дві культури: в кожній буржуазній культурі, про те, що і в пануючій культурі експлуататорських класів є елементи раціонального.

Вони заперечували не тільки зміст буржуазної культури, але й її форму на тій основі, що остання обслуговувала експлуататорські класи і вимагали створення абсолютно нової пролетарської культури.

Партія вважала, що культурна революція — справа не лише робітничого класу, а й селянства, яка сприятиме зміцненню їх союзу. Пролеткультівці закликали пролетаріат лише власними силами створити нову культуру.

Саме тому Комуністична партія і Радянська держава проводили ряд організаційних та ідеологічних закладів, що мали захистити робітничий клас, інтелігенцію від впливу пролеткульту.

Соціалістична культура формується не лише на основі критичної оцінки спадщини.

Практика будівництва соціалізму в СРСР і в інших країнах сприяла встановленню нових відносин між націями і державами. Це сприяло взаємозбагаченню національних культур. Цей процес відбувається не за рахунок втрати національної специфіки, а за рахунок розвитку інтернаціонального в національному. Національна культура, поповнюючись інтернаціональним змістом, сама стає багатшою і змістовнішою.

50 років практики культурного будівництва в СРСР, розквіт культури радянського народу є найкращим підтвердженням правильності генеральної лінії партії, держави в розвитку соціалістичної культури. Створена багатонаціональним Радянським народом соціалістична за змістом і національна за формою культура є великим досягненням Радянської влади. Вона є прикладом культурної революції для інших народів, що стали на шлях будівництва соціалізму і комунізму. В цьому її міжнародне значення.

Октябрьская социалистическая революция положила начало новому типу культуры. В своем развитии последняя наследует все положительное в культуре прошлого. Вместе с тем обогащение культуры каждой социалистической нации происходит за счет достижений народов всех стран и в процессе постоянных взаимных контактов.

ЛИТЕРАТУРА

1. В. И. Ленин, Твори, т. 15.
2. В. И. Ленин, Твори, т. 16.
3. В. И. Ленин, Твори, т. 20.
4. М. И. Калинин, О литературе, Лениздат, 1949.
5. М. И. Калинин, Статьи и речи от VI до VII съездов Советов Союза.
6. КПСС в резолюциях і рішеннях..., ч. 1.

МАРКСИЗМ-ЛЕНІНІЗМ ПРО РОЛЬ НАСИЛЬСТВА В КЛАСОВОМУ СУСПІЛЬСТВІ

Великі основоположники революційної теорії Маркс, Енгельс і Ленін значну увагу приділяли з'ясуванню питання про роль насильства в класовому суспільстві і встановили його органічний зв'язок з приватною власністю на знаряддя і засоби виробництва, з існуючими експлуаторськими класами і класовою боротьбою. Вони показали значення революційного насильства, роль і місце воєнних питань у марксизмі-ленінізмі і в класовій боротьбі пролетаріату.

Марксизм-ленінізм вчить, що з появою приватної власності і експлуаторських класів, вся історія суспільства є історією боротьби класів. Ця боротьба визначає основний зміст досоціалістичної епохи і є головною рушійною силою розвитку класового антагоністичного суспільства. Вона неминуче зв'язана з насильством. Сама держава, що виникла в результаті появи класів, є знаряддям класової боротьби і насильства. Вона, за виразом Леніна, є систематичним застосуванням насильства до людей. Одним із проявів класової боротьби є соціальні революції і війни, які властиві лише класовому суспільству. Вони супроводжували всю історію людства, значно впливали на всі галузі життя народів і держав. В зв'язку з цим немало буржуазних дослідників твердять ніби соціальні революції штучні, а війни — природні, вони виникли разом з людиною і цілком закономірні. Доказів на користь цих тверджень наводиться сила-силенна, але більшість їх не тільки антинаукова, але й людиноненависницька, оскільки всі вони прагнуть довести неможливість прогресу без воєн, що періоди воєн значно триваліші за періоди миру. За даними Норвезької Академії наук видно, що з 5560 останніх років тільки 292 роки були без воєн. Приблизно на 100 років війн в середньому 5 років були мирними. Один швейцарський вчений за допомогою «електронного мозку» підрахував, що за п'ять з половиною тисяч років на нашій планеті було 14 513 великих і малих війн, які забрали життя 3640 мільйонів людей. Дві самі нищівні з них мали місце в нашому віці при житті одного покоління. 22 мільйони вбитих тіль-

ки на фронтах другої світової війни. Ще більше загинуло під розвалинами міст і сіл, за колючим дротом таборів смерті.

Проте буржуазні вчені, приводячи ці красномовні розрахунки, мовчать про те, що організаторами цих війн були експлуаторські класи, які використовували війни для пригноблення народів, загарбання чужих земель і їх пограбування. Подібні війни несли колосальні розрухи і були лихоліттям для народів. На XXII з'їзді КПРС приводились приклади про жертви війни тільки за останні чотири століття. Так у війнах XII ст. загинуло 3 млн., XIII ст.— 5,5 млн. XIX ст.— 16 млн. чол. В XX ст. тільки під час другої світової війни загинуло 60 млн. чол. [21]. Незмірно страшнішою може бути ядерна війна. Досить сказати, що потенція нагромадженої ядерної зброї сьогодні дорівнює 18 мільйонам хіросімських бомб. Дамоклів меч висить над більшою половиною людства і потрібно зробити все, щоб не допустити катастрофи, щоб «божевільні» всіх мастей і рангів не перетворили нашу планету в пустелю.

Війни і підготовка до них — важкий тягар для народів. Тільки за першу половину нашого століття витрати на війни і підготовку до них становили в усьому світі понад три мільйони трильйонів доларів. На цю суму можна було б безкоштовно годувати хлібом протягом півстоліття все населення Землі, побудувати житла з усіма вигодами для 500 мільйонів сімей [23, 2].

Вивчення історії класового суспільства, історії воєн і революцій показує, що насильство в умовах приватної власності відіграло дуже велику роль у розвитку суспільства.

Великі історичні питання зрештою вирішувались силою. Це, звичайно, не означає, що насильство грає роль вирішального фактора історії. Головна роль в суспільному розвитку належить способу виробництва і насамперед розвитку виробничих сил з їх виробничими відносинами, які і визначають політику різних соціальних груп, вважаються істинними причинами багатьох воєн і соціальних катаклізмів.

Відомо, що Маркс і Енгельс піддали нищівній критиці різні буржуазні теорії про універсальність насильства. Досить згадати критику Енгельсом Дюрінга, який вважав насильство основною причиною виникнення суспільної нерівності, класів і держав.

Марксизм-ленінізм не заперечує ролі насильства. В певні історичні моменти воно може відігравати і відіграє вирішальну роль, особливо при переході від одного способу виробництва до іншого. Проте не можна абсолютизувати насильство тому, що воно завжди обумовлюється економічними умовами і не відіграє домінуючої самостійної ролі. «Панування капіталізму, — писав Ленін, — припинити було б неможливо, якби до цього не вів увесь економічний розвиток капіталістичних країн.

Ніяка сила не зруйнувала б капіталізм, якби його не підмила і не підрила історія» [1, 374—375].

Але революційне насильство прискорює загибель капіталізму і перемогу соціалізму.

Насильство — поняття широке. Воно не зводиться тільки до збройних сутичок, а включає в себе всі три основні форми класової боротьби, причому кожна з цих форм проявляється зовсім по-різному, особливо в епоху переходу від капіталізму до соціалізму. Найбільш виразно насильство проявляється у політичній боротьбі, яка в цілому ряді випадків переростає в збройну.

Справжні марксист-ленінці не можуть ігнорувати ролі і значення політичного насильства, бо немає класової боротьби без насильства в різних формах.

Особливо зростає роль насильства в епоху загнивання і вимирання капіталізму, коли пролетаріат повинен практично виконувати свою історичну місію могильника капіталізму.

«Марксист, — писав Ленін, — ніколи не забували, що насильство неминуче буде супутником краху капіталізму в усьому його масштабі і народження соціалістичного суспільства. І це насильство буде всесвітньоісторичним періодом, цілою ерою найрізноманітніших воєн» [2, 103].

Особливу роль в політичному насильстві здійснюють озброєні загони людей, тобто військова сила, армія. «Насильство в епоху ХХ століття, — писав В. І. Ленін, — як і взагалі в епоху цивілізації, — це не кулак і не дубина, а військо» [3, 81].

Ще Ф. Енгельс писав, що армія з'явилась одночасно з виникненням класів і держав. З цього часу війни стали постійною функцією держав, які виражають інтереси пригноблених, є засобом зміцнення влади керівної верхівки і знаряддям пограбування інших народів.

Війни, в залежності від їх характеру і цілей, затримували або прискорювали хід суспільного розвитку, тому марксизм-ленінізм поділяє війни на справедливі і несправедливі, прогресивні і реакційні, війни передових класів і війни відсталих класів.

Марксист-ленінці визначають своє ставлення до воєн залежно від їх характеру, політичного змісту і цілей. Виступаючи проти несправедливих реакційних воєн, які мають на меті посилення класового гніту, поневолення інших народів, комуністи завжди підтримували війни справедливі, визвольні, революційні.

У відомій програмній статті «Революційна армія і революційний уряд» (1905 р.) В. І. Ленін писав, що, рішуче засуджуючи війни, як звірачий спосіб вирішення спірних питань між державами і народами, марксист-ленінці вважають, що війни — явища закономірні, а в окремих умовах (тобто до утворення світової системи соціалізму. — Д. Г.) вони неминучі, в силу відомо-

мих економічних і політичних причин. Підкреслюючи органічний зв'язок воєн з боротьбою класів, В. І. Ленін вказував, що без знищення експлуататорських класів не можна повністю покінчити з війнами. Збройні сутички — найбільш яскраве виявлення політичної форми класової боротьби.

Розуміючи закономірність і неминучість воєн в умовах антагоністичного суспільства і те, що збройна боротьба є «особливим видом політичної боротьби», К. Маркс, Ф. Енгельс і В. І. Ленін глибоко вивчали воєнні питання і закликали робітничий клас вчитись воєнній справі, знати її досконало. Робітничий клас, писав Ленін, не може і не повинен бути незброєним. «Пригноблений клас, який не прагне до того, щоб навчитись володіти зброєю, мати зброю, такий пригноблений клас заслуговував би тільки того, щоб з ним поводитись, як з рабами» [3, 66]. Щоб досягти перемоги в революції, робітничий клас повинен оволодіти військовою справою, створити свої збройні сили, революційну армію. Навіть якщо владу можна взяти мирним шляхом, потрібно бути готовим і до збройної боротьби, оскільки умови можуть змінитися.

Наприклад, після липневих подій 1917 року, які були кінцем мирного розвитку революції, робітничому класу, керованому Комуністичною партією, довелося створити свою революційну армію, організувати штаб повстанських військ для розробки плану повстання і оперативного керівництва масовим збройним повстанням. Робітничий клас і його авангард — партія — повинні використати також революційних солдат, матросів і офіцерів, що перебувають на службі в армії експлуататорського класу, підготовляти з їх допомогою армію і флот до переходу на бік народу, революції. Звідси випливає необхідність роботи партії в армії і на флоті для «розкладу» збройних сил противника, для революціонізування і підризу найбільш міцної опори експлуататорів. Революція тільки тоді може стати переможною, коли вона зуміє завоювати на свій бік більшу половину солдатів, матросів і офіцерів.

Природно, що революційна робота Комуністичної партії включає в себе військову роботу, і революційна теорія зобов'язана займатися розробкою воєнних ідей, воєнних питань, які є частиною головного питання про соціалістичну революцію і диктатуру пролетаріату.

Рішення важливих воєнних проблем марксистсько-ленінська теорія підпорядковує досягненню основних цілей революційної боротьби пролетаріату, тому політичні завдання не можуть бути зведені тільки до воєнних, а революційна боротьба не вичерпується формами воєнної боротьби. Тільки під час війни або під час підготовки збройного повстання воєнні питання висувуються на перше або одне з перших місць.

Не можна і небезпечно перебільшувати значення воєнних

питань в марксизмі-ленінізмі, в політичній діяльності робітничого класу і його партії. Але не можна і недооцінювати їх значення, так як це теж небезпечно.

Правильне визначення місця насильства, його значення у класовій боротьбі має не тільки теоретичне, але й практичне значення.

На цьому базувалась уся діяльність нашої партії у військовій підготовці робітничого класу до революції і в розробці марксистської військової теорії. Правильне визначення ролі, місця і значення військових питань в марксизмі-ленінізмі має принципове значення також і тому, що буржуазна пропаганда прагне показати комуністів прихильниками воєн, кривавих сутичок. Буржуазні ідеологи забувають, що революційне насильство робітничого класу має тимчасовий характер і переслідує гуманні, волелюбні цілі. Революційне насильство потрібно для того, щоб взагалі покінчити з насильством і зробити всіх людей рівними, вільними, щасливими. «Закінчення воєн, мир між народами, припинення грабежів і насильств — саме наш ідеал», — писав Ленін [5, 254].

Фальсифікуючи марксизм-ленінізм, буржуазія та її апологети зводять політичну боротьбу пролетаріату до збройної боротьби, доводять, що основним методом побудови соціалізму і комунізму є насильство. Вони навмисне змішують поняття «війна» і «революція», щоб приховати суть і різницю цих явищ, відвернути народні маси від революції шляхом залякування війною. Буржуазній пропаганді надають неоціненну послугу догматики і представники так званого «лівого» комунізму і неотроцькізму, які демагогічно кричать про «революційну» війну, заперечують ленінський принцип мирного співіснування двох систем. Трудність боротьби з ними полягає в тому, що прибічники цих поглядів і дій ведуть себе лицемірно, дворушницьки.

В. І. Ленін і Комуністична партія завжди також боролися проти правих соціал-демократів, ревізіоністів, які намагалися позбавити марксизм військових питань, а революційну боротьбу пролетаріату звести до реформізму. Для них причиною воєн є не сам імперіалізм з його агресивною суттю, а «погана» політика окремих керівництв, яка виявляється в гонці озброєння. Досить, стверджують ревізіоністи, замінити «погану» політику деяких держав «хорошою», і війни зникнуть назавжди. При цьому вони вважають, що заміна однієї політики іншою може відбутися в рамках існуючого експлуататорського ладу, шляхом реформи і мирних угод між країнами.

Сучасні ревізіоністи з табору правих соціал-демократів, що відверто виступили проти марксизму, головною причиною зростання мілітаризму і міжнародної напруженості вважають не агресивну політику, перш за все американського імперіалізму, а наявність двох світових таборів, двох військових блоків. Тим

самим вони допомагають імперіалістам одурманювати трудящих і виправдовувати гонку озброєння.

Праві соціалісти були і є активними учасниками «холодної війни» проти соціалістичних країн. Найбільш гидку роль у її підтримці грають західнонімецькі соціал-демократи.

Праві соціал-демократи і ревізіоністи лицемірно визнають лише мирний шлях боротьби за владу, зводячи його тільки до реформ, тому вони завжди виступали проти озброєння трудящих і збройної боротьби пролетаріату за владу. Своїми закликами до класового миру вони допомагають озброєнню буржуазії, її агресивній політиці і присипляють пильність мас, надаючи цим неоціненну послугу імперіалістам. Пролетаріат, писав В. І. Ленін, «ніколи не повинен забувати», що «класова боротьба при певних умовах виливається у форми збройної боротьби і громадянської війни; бувають моменти, коли інтереси пролетаріату вимагають нещадного винищення ворогів у відкритих бойових сутичках» [6, 422—423].

В. І. Ленін завжди нагадував, що пролетаріат повинен знати закони класової боротьби і пам'ятати, що в руках експлуататорів знаходяться збройні сили для загнущання робітничого класу і придушення будь-яких його спроб до звільнення, а в найбільш небезпечні моменти розвитку революції — до розв'язання громадянської війни. «Громадянська війна нав'язується населенню самим урядом» [7, 170]. В зв'язку з цим В. І. Ленін неодноразово говорив про велике «значення чисто воєнних дій в громадянській війні», про необхідність вивчати воєнну справу, бути готовим до воєнних дій проти експлуататорів і мати свою революційну армію, щоб обеззброїти буржуазію, а потім «викинути на злом всяку взагалі зброю» [3, 67].

Надаючи великого значення воєнним питанням у вирішенні завдань класової боротьби пролетаріату, марксизм-ленінізм не заперечує і мирних шляхів боротьби за владу, які, безумовно, також є насильними. Це має свою підставу. Маркс і Енгельс довели, що неминуча і закономірна заміна капіталізму соціалізмом відбуватиметься не стихійно, а шляхом соціалістичної революції. А революція — це процес організований, свідомий і, звичайно, насильний, спрямований на знищення класової нерівності і експлуатації.

Говорячи про зміст і форму пролетарської революції, К. Маркс і Ф. Енгельс писали, що «місце відмираючої дійсності займає нова життєздатна дійсність, займає мирно, якщо старе достатньо розумне, щоб вмерти без опору, — насильно, коли воно протистоїть цій необхідності» [16, 342].

В. І. Ленін слово «мирно» бере в лапки, тим самим підкреслюючи, що під мирним переходом до влади пролетаріату розуміються такі форми боротьби, де насильство здійснюється без збройних сутичок.

Між іншим, ще К. Маркс говорив: «Ми повинні заявити урядам: ми знаємо, що ви — збройна сила, спрямована проти пролетарів; ми діятимемо проти вас мирно там, де це буде для нас можливо, зброєю — коли це стане необхідним» [17, 627].

Збройний спосіб боротьби не протиставляється мирному, бо пролетарська революція спирається на більшість народів, в тому числі і на підтримку війська революційної армії, що перейшли на бік революції. Як правило, мирний (неозброєний) спосіб боротьби і немирний (або озброєний) спосіб боротьби абсолютно не виключають одне одного, а часто доповнюють. Справа в тому, що найбільш реакційні сили старого відживаючого суспільства не бажають добровільно зійти з історичної сцени, а, навпаки, в ряді випадків вони проявляють шалений опір в економічній, політичній, військовій і культурній галузях, інколи розв'язуючи громадянську війну. Тому навіть в мирному розвитку революції можуть бути тимчасово використані і збройні методи боротьби. Однак, головними в даному випадку є мирні форми боротьби як найбільш безболісні. Карл Маркс неодноразово підкреслював, що пролетаріат — це не тільки найбільш революційний, але й найбільш гуманний клас. Він писав, що однією з причин поразки Паризької комуни було великодушшя й совісність робітників, які «не хотіли починати громадянську війну» в той час, коли П'єр і Галіфе її вже розпочали.

Громадянська війна завжди розв'язується експлуататорськими класами для того, щоб не допустити до влади робітничий клас і придушити революцію, або для того, щоб повернути втрачену владу. Кривава неділя і Ленський розстріл, липневі події і корніловський заколот, білогвардійщина і іноземна інтервенція — ось деякі приклади ганебного насильства експлуататорських класів тільки за останні роки їх існування в Росії. Вся історія класової боротьби світового пролетаріату, національно-визвольного руху має безліч подібних фактів.

Буржуазні уряди все частіше використовують кадрові збройні сили для поліцейських функцій, для розправи з страйками робітників. Про це свідчать події в Португалії, Іспанії, Бразилії і в деяких інших латиноамериканських країнах. Армія США давно вже виконує жандармські функції не тільки в своїй країні, але й за її межами.

В. І. Ленін писав, що школу насильства і науку про війну створили експлуататорські класи. Робітничий клас в умовах капіталізму змушений вивчати цю науку, бо її нав'язують силою, законами. Буржуазія перша дає робітничому класові уроки громадянської війни. В Росії у 1905 році «уряд,— писав В. І. Ленін,— навмисне довів до повстання пролетаріат», «для розправи над незброєними», щоб «придушити це повстання в морі крові» [8, 57].

Сьогодні імперіалісти частіше ніж будь-коли в минулому

застосовують терор і нав'язують громадянську війну. Ми є свідками того, як скинуті сили контрреволюції у В'єтнамі, Конго, та ряді інших країн Азії, Африки, Латинської Америки, спираючись на активну підтримку імперіалістичних держав, прагнуть із зброєю в руках відновити реакційні режими. Цю обставину повинні враховувати комуністи і робітничий клас всіх країн, щоб, борючись за мир, пам'ятати вказівку В. І. Леніна про пильність, про вивчення воєнної справи і керуватись його особистим прикладом.

Численні факти масового застосування експлуататорськими класами всіх форм насильства по відношенню до трудящих своєї країни і пригноблених народів інших держав зовсім не означають, що єдиним виходом із капіталістичного рабства є збройна боротьба, повстання, війна. Комуністи не ідеалізують і не увічнюють насильство, вони не ставлять знак рівності між насильством і збройною боротьбою, заперечують універсальність воєнних форм насильства, яке не обов'язково включає застосування воєнної сили і не зводиться до нього. Революційне насильство застосовується в політичній, економічній, ідеологічній і воєнній галузях, тобто засоби насильства застосовуються у всіх формах, і робітничий клас, комуністичні партії повинні, звичайно, бути готовими застосувати різноманітні способи і форми боротьби за владу і за революційне перетворення капіталізму в соціалізм.

Що революція може бути без повстання, а повстання без назрілої революції — авантюра. Збройне повстання небезпечне і шкідливе, якщо його викликати штучно. Будь-яка спроба розглядати повстання ізольовано від об'єктивних умов, від революційної ситуації є бланкізм, виразниками якого були російські есери, анархісти і сучасні ліві опортуністи. Останні, революцію і в цілому революційне насильство зводять лише до збройної боротьби, ставлять між ними знак рівності і роблять дуже шкідливі авантюристичні висновки про неминучість і необхідність у всіх випадках використання робітничим класом збройної боротьби. Тому зрозумілі їх постійні нападки на ленінський принцип мирного співіснування, що знайшов свій дальший розвиток і конкретизацію у рішеннях останніх трьох з'їздів нашої партії і в матеріалах Московських нарад 1957 і 1960 років. Хвороба «лівизни» заважає сучасним лівим опортуністам зв'язати кінці з кінцями у своїх твердженнях про війну і революцію: щоб не допустити розв'язання світової війни, потрібно, говорять вони, ліквідувати капіталізм, а для знищення капіталізму потрібна війна.

При цьому, як і належить лівим фразерам, вони, хоч і базикають про революційну війну, але насправді ідеалізують і абсолютизують у всіх випадках не тільки революційну війну. Їм також до душі і світова війна. Вони, як вже про це говори-

лось, вважають, що світова війна також корисна для повалення імперіалізму, на розвалинах якого розквітне нова цивілізація. «Карикатурою на більшовизм» назвав колись В. І. Ленін поведінку російських «лівих» (одзовістів і ультиматистів) за їх уявний бойовизм, а по суті за авантюризм в період столипінської реакції. Хіба не є карикатурою на марксизм-ленінізм сучасна поведінка деяких сучасних догматиків, що стали на шлях авантюризму в питаннях війни і революції? Для обґрунтування своїх «революційних» доказів на користь війни, для прискорення, підштовхування світової революції деякі горе-теоретики посилаються на досвід і результати першої і другої світових воєн, які закінчились плачевно для імперіалістів.

Дехто з догматиків на цій підставі робить висновки, що революція немислима без війни і третя світова війна також необхідна для дальшого розвитку світової революції і для остаточного знищення імперіалізму. Слід пам'ятати, що і війна не завжди веде до революції. Про те, що між війною і революцією немає необхідного причинного зв'язку, свідчить досвід багатьох воєн, які вели Англія, Франція, США, Японія, Італія і інші країни. Ні після першої, ні після другої світових воєн в цих країнах не виникли соціалістичні революції. Крім того, прихильники лівої фрази не бажають рахуватись з тим, що навіть справедливі війни завжди були надто дорогою платою за прогрес людства, що більшовики, робітничий клас всіх країн активно виступали проти розгортання імперіалістами першої і другої світових воєн, вважали можливим їх відвернення.

Сьогодні, коли над світом виникла загроза термоядерної війни, боротьба проти неї є важливим обов'язком комуністів всіх країн. І авантюри «лівих» особливо небезпечні, недопустимі. Слід також пам'ятати, що збройні повстання і революційна війна є виняткові, останні засоби боротьби трудящих за владу, до яких потрібно завжди бути готовим, але яких потрібно уникати, якщо вони не є неминучими.

Класики марксизму-ленінізму, закликаючи берегти дороге цінне життя трудящих, уникаючи зайвих жертв, геніально передбачали можливість виникнення світової війни. Ще в 80—90 роки минулого століття Ф. Енгельс з занепокоєнням вказував на безперервне зростання мілітаризму і на загрозу світової війни, яка б принесла небачені муки і страждання для робітничого класу і всіх трудящих. Енгельс писав, що ця війна мала б надзвичайно винищувальний і руйнівний характер. В листі до Бебеля від 22 грудня 1882 р. він писав: «Європейську війну я вважав би нещастям; на цей раз справа прийняла б надзвичайно серйозний характер; війна на довгі роки розпалила б скрізь шовінізм, бо кожний народ боровся б за своє існування. Вся робота російських революціонерів, які вже знаходяться на порозі перемоги, виявилась би даремною, зведеною нанівець, нашу

партію в Німеччині зразу захльоснув би розкол і потік шовінізму; теж сталося би і у Франції... Така війна, на мою думку, відтягнула б революцію на 10 років...» [24, 738]. Енгельс підкреслював, що «соціалісти всіх країн стоять за мир [18, 246]. Його турбувало, що війна «спустошить Європу» і затримає перемогу революції. В статті «Політичне становище в Європі» він писав, що коли б у Росії спалахнула революція, вона б створила сукупність найбільш сприятливих умов. «А загальна війна, навпаки, відкинула б нас у сферу непередбаченого. Безперечно, кінець кінцем події повернулися на нашу користь; але скільки довелося би втратити часу, принести жертв і подолати нових перешкод!.. Війну, якщо вона почнеться, будуть вести тільки з метою перешкодити революції»... [19, 311—312].

Енгельс переконливо роз'яснив, чому соціалісти всіх країн однаково заінтересовані у збереженні миру. Війна — це варварство, руйнування, масові жертви, до того ж трудящі повинні зрозуміти, що саме їм доведеться оплачувати всі витрати на війну [19, 312].

В листі до Зорге від 7 січня 1888 р. Енгельс писав: «Ми можемо обійтись без порушення нормального ходу речей загальною війною, та ще й війною таких грандіозних розмірів, яких світ не бачив» [20, 725].

Добре розуміючи зв'язок війни з політикою і те, чим війни відрізняються від економічних криз (вони виникають не стихійно, автоматично, а є продовженням політики певних класів, тобто війни плануються і організовуються реакційною буржуазією), Енгельс вважав, що пролетаріат повинен боротись проти мілітаризму і війни, повинен своєю наполегливою боротьбою зривати військові плани розв'язування війни.

У 1893 році в статті «Чи може Європа роззброїтись?» Ф. Енгельс порушив питання про роззброєння. «Я заявляю: роззброєння, а тим самим і гарантія миру, можливе» [18, 387].

Про це Енгельс писав ще тоді, коли капіталізм панував в світі неподільно. Він навіть висунув досить оригінальний для того часу план скорочення постійних армій і строків військової служби.

Таке ж ставлення до війни характерне і для В. І. Леніна. «Соціалісти,— писав він,— завжди засуджували війни між народами, як варварське і звіряче діло» [5, 261]. До того ж потрібно мати на увазі, що із зростанням загрози виникнення світової війни зростали також можливості трудящих мас боротися проти неї, а після першої російської революції значно зросла активність і революційність всіх народів світу.

Саме тоді, будучи членом Міжнародного Соціалістичного Бюро — керівного центру II Інтернаціоналу — В. І. Ленін від імені РСДРП добився прийняття узгоджених антивоєнних рішень, які відповідали вимогам і настроям трудящих мас всіх

країн. В резолюції, прийнятій МСБ у 1908 р. у питанні про боротьбу проти мілітаризму і війни, говорилося, що «соціалістична партія і організований пролетаріат є єдина сила, здатна зберегти міжнародний мир, і що вони вважають за свій обов'язок охороняти його» [9, 206]. В резолюції пропонувалось всім ЦК партій і їх парламентським фракціям вишукувати кошти для того, щоб запобігти війни і зберегти мир. В кінці 1908 р. Ленін писав, що «в руках робітничого класу лежить розв'язання питання про війну і мир» [9, 179]. Пізніше, в 1913 році, коли виникла безпосередня загроза розв'язання імперіалістичної світової війни, Ленін вірив, що робітничий клас в союзі з усіма трудящими може забезпечити мир.

«Єдина гарантія миру,— вказував він,— організований, свідомий рух робітничого класу» [10, 62].

Визнання марксистами закономірності воєн за імперіалізму зовсім не означає, говорив В. І. Ленін, що вони стоять за війну, прагнуть війни, що комуністи не вважають можливою і необхідною успішну боротьбу з імперіалістичними війнами.

З чого виходив В. І. Ленін, коли він, як і Енгельс, припускав можливість відвернення робітничим класом в союзі з широкими трудящими масами імперіалістичної війни?

По-перше, марксизм-ленінізм не вважає навіть дію об'єктивних законів суспільного розвитку і збройної боротьби фатально неминучою. Навпаки, пізнавши ці закони, можна впливати на них в ту чи іншу сторону, прискорювати чи гальмувати їх дію. По-друге, марксизм-ленінізм враховує постійне зростання свідомої ненависті більшості народу до війни.

«Зараз,— писав В. І. Ленін,— більшість людства проти кривавої бойні, але зрозуміти її безпосереднього зв'язку з капіталістичним ладом вони не можуть». Страхіття теперішньої війни розуміє навіть буржуазія [11, 60], деякі верстви якої тягнуться до пацифізму.

Володимир Ілліч Ленін сподівався, що пролетаріат, а потім і всі трудящі, тобто більшість людства, зрозуміють безпосередній зв'язок війни з капіталістичним ладом, і тоді імперіалістам буде набагато важче або зовсім неможливо розв'язати війну.

Комуністи всіх країн не можуть не врахувати вказівок Енгельса і Леніна про боротьбу за відвернення світової війни.

Вирішальна роль у відверненні війни належить народним масам. Боротьба проти війни стала питанням життя і смерті десятків мільйонів людей, тому, що як вказував Ленін, потрібно, «як можна більше найбільш простих, найбільш ясних рішень і заходів, які б дійсно вели до миру». Він передбачав, що «перемога соціалістичної революції в ряді країн відкриває можливість покласти край світовим війнам» [12, 397—398].

Після Великої Жовтневої соціалістичної революції Радянська держава не тільки видала декрет про мир, а й виступила

ініціатором заходів, спрямованих проти війни, на мирне вирішення всіх конфліктів між країнами. У 1922 році Володимир Ілліч гаряче схвалив програму мирних пропозицій (куди входили і питання роззброєння), яка була розроблена для міжнародної конференції в Генуї.

У листі до Г. В. Чичеріна Ленін схвалював пацифістську програму, яку розробив радянський комісаріат закордонних справ.

Володимир Ілліч пропонував «безумовно виключити» з проекту заяви радянської делегації на Генуезькій конференції слова, що наша історична концепція припускає неминучість нових світових воєн [15, 588].

Слова класиків марксизму-ленізму, які засуджують війну і закликають боротись проти неї, практичні кроки Леніна і Комуністичної партії в справі забезпечення миру говорять про те, що на відміну від експлуататорських класів, які розвивали і удосконалювали лише науку про війну, пролетаріат створює і удосконалює науку про мир, про мирне співіснування.

Радянська держава протиставила агресивній політиці і дипломатії буржуазії політику і дипломатію миру. Історія зберігає красномовні докази боротьби КПРС, Радянського уряду і народу за мирне врегулювання міжнародних проблем, за забезпечення колективної безпеки.

Проводячи політику мирного співіснування, комуністи свято бережуть заповіді В. І. Леніна, який світову війну називав найбільшим злочином, повним розривом з надбанням найновішої цивілізації і культури. Він застерігав, що застосування могутніх досягнень науки й техніки для масового знищення мільйонів людей і спрямування виробничих засобів на службу війни неминуче веде до «підриву самих умов існування людського суспільства» [2, 378]. В. І. Ленін, більшовики виступали проти розв'язання імперіалістичних воєн тоді, коли ще не було такої зброї масового знищення, не було атомних і водневих бомб. І якщо тоді не вдалось запобігти першій і другій світовим війнам, то лише тому, що імперіалістам і їх урядам на той час ще не протистояла сила, достатньою мірою організована і здатна приборкати агресорів, примусити їх відмовитись від вирішення міжнародних проблем збройним шляхом, а не тому, що існує фатальна неминучість війни.

До того ж, якщо в період першої і другої світових воєн не було досягнуто об'єктивних можливостей для їх відвернення, то в сучасну епоху є всі необхідні умови для відвернення третьої світової війни. Вона також не є ні джерелом, ні необхідною умовою революції.

«Марксист-ленінці,— говориться в Заяві Московської Народи представників комуністичних і робітничих партій 1960 р.— ніколи не вважали, що шлях до соціалістичної революції про-

ходити через війни між державами». Цей висновок впливає з ленінської думки про те, що створити кращий порядок лише за допомогою війни, кровопролиття не можна [14, 5].

Марксизм-ленінізм вчить, що війна і революція — це різні соціальні явища, які мають різні цілі і породжуються різними конкретними причинами. Вони відіграють різну роль в суспільному розвитку, хоч у них і одна, спільна для їх виникнення, економічна основа, і вони є формами політичної боротьби в класово-антагоністичному суспільстві, але вони не тотожні. Причини і цілі революцій загальновідомі: вони є здійсненням законмірного переходу від одного суспільного ладу (нижчого) до іншого; більш високого суспільного ладу, породження політики прогресивних класів. Революції не можна відвернути так, як війну.

Причини і цілі воєн різноманітні. Є загальні причини всіх воєн, які полягають в наявності приватної власності і експлуаторських класів. Поряд з загальними причинами воєн є і конкретні причини кожної окремої війни, але вони, звичайно, зв'язані з загальними причинами воєн.

В. І. Ленін писав: «Треба розібратись, з яких історичних умов дана війна постала, які класи її ведуть, в ім'я чого» [1, 357].

Іноколи буває, що причини і цілі справедливих воєн співпадають з причинами і цілями революцій. Але це можливо лише при деяких видах справедливих воєн. Такі війни виникають там і тоді, де народу, який піднявся на революцію, нав'язують громадянську або національно-визвольну війну. Але така війна є лише вимушеним, тимчасовим явищем в загальному ланцюзі більш довгочасного і багатостороннього соціального процесу, яким є революція. Визнаючи в деяких випадках необхідність справедливих, прогресивних воєн, комуністи завжди виступають проти великих і малих імперіалістичних воєн.

Як уже значилось, сили, які борються за мир в даний час, стали незрівнянно могутнішими.

Соціалістична революція сьогодні, як ніколи, не вимагає того, щоб дорогу їй прокладали атомні чи водневі бомби. Всі революційні процеси розвиваються в умовах мирного співіснування, і соціалізм може і повинен перемогти в усьому світі.

Краткое содержание

В статье освещается место, роль и значение насилия в классовом обществе. Насилие возникло с появлением классов и неразрывно связано с классовой борьбой. Автор раскрывает сущность насилия в узком и широком понимании слова, показывает, какой вред приносит неверная трактовка этого вопроса, особенно тогда, когда насилие сводят только к вооруженной

борьбе. В статье также раскрываются такие вопросы, как взаимоотношения войны и революции, мирные и немирные способы революционной борьбы, отношения марксистов к разного рода войнам.

ЛИТЕРАТУРА

1. В. И. Ленин, Твори, т. 24.
2. В. И. Ленин, Твори, т. 27.
3. В. И. Ленин, Твори, т. 23.
4. В. И. Ленин, Твори, т. 29.
5. В. И. Ленин, Твори, т. 21.
6. В. И. Ленин, Твори, т. 13.
7. В. И. Ленин, Твори, т. 9.
8. В. И. Ленин, О войне, армии и военной науке, Воениздат, т. I, 1957.
9. В. И. Ленин, Твори, т. 15.
10. В. И. Ленин, Твори, т. 19.
11. В. И. Ленин, Твори, т. 28.
12. В. И. Ленин, Твори, т. 26.
13. В. И. Ленин, Твори, т. 4.
14. В. И. Ленин. Новые документы,— «Вопросы истории КПСС», 1962, № 2.
15. В. И. Ленин. Биография, изд. 2.
16. К. Маркс и Ф. Энгельс, Избранные произведения в 2-х томах, т. 2, М., 1955.
17. К. Маркс и Ф. Энгельс, Твори, т. 17, изд. 2.
18. К. Маркс и Ф. Энгельс, Твори, т. 22.
19. К. Маркс и Ф. Энгельс, Твори, т. 21.
20. Ф. Энгельс, Избранные военные произведения, Воениздат, 1957.
21. XXII з'їзд КПРС, Стенографічний звіт, т. I.
22. «Советская Россия», 17 января 1965 г.
23. «Правда», 10 декабря 1961 г.
24. Август Бебель, Из моей жизни, Госполитиздат, 1963.

ПРОТИ СПРОБ ФАЛЬСИФІКАЦІЇ МАРКСИСТСЬКОГО МАТЕРІАЛІЗМУ В ДУСІ ФУНДАМЕНТАЛЬНОЇ ОНТОЛОГІЇ М. ХАЙДЕГГЕРА

В арсеналі форм і методів боротьби проти марксистської ідеології, яку ведуть численні школи і школки ідеологів антикомунізму на Заході, не останнє місце займає фальсифікація марксистського матеріалізму. Сучасні критики марксизму загалом відійшли вже від досить таки застарілої тези про «грубий економізм» марксизму, про відсутність марксистської філософії як такої. Зараз у більшості випадків питання ставиться ніби в зовсім протилежному плані — а саме в плані виявлення в марксизмі «подібності» ідеям реакційних буржуазних філософів К'єркегора, Гуссерля або Хайдеггера. Політичною метою таких «пояснень», завуальованою іноді за надзвичайно громіздкою філософською термінологією, є протиставлення, відрив філософії марксизму від теорії наукового соціалізму, намагання протиставити погляди Маркса поглядам Ф. Енгельса та В. І. Леніна.

В даному випадку мова йде про фальсифікацію марксистської філософії в дусі німецького екзистенціалізму, в дусі фундаментальної онтології М. Хайдеггера. Це порівняно нова сторінка в західній «марксології», переповнений як найбруднішими антикомуністичними фальсифікаціями типу писань Бохенського, Веттера, Хоммеса та більш ліберально-поміrkованими спробами «визначити місце марксизму в історії німецького духу» (роботи К. Левіта).

Радянські та зарубіжні філософи-марксисти вже дали достойну відсіч спробам спотворити марксизм в дусі неогегельянства, філософської антропології чи екзистенціалізму сартровського типу. Роботи Т. І. Ойзермана, Ю. М. Давидова, М. В. Поповича, зарубіжних марксистів — Р. Гароді, А. Шаффа та багатьох інших свідчать про несумісність принципів філософії марксизму з побудовами екзистенціалістів та неогегельянців. В значно меншій мірі предметом дослідження та марксистської критики стала фальсифікація матеріалізму Маркса під екзистенціалізм Хайдеггера.

А між тим хибна історико-філософська схема «Гегель—Маркс—Хайдеггер» досить значно поширена в сучасній буржу-

азній філософії. В різних варіантах вона повторюється у роботах американського філософа, «спеціаліста» в галузі «радянської ідеології» (тобто антикомуніста) Г. Маркузе, західнонімецького евангеліста Л. Ландгребе та неотоміста запеклого антикомуніста Я. Хоммеса. Історико-філософський ґрунт для цього підготував західнонімецький філософ-ідеаліст, колишній учень Хайдеггера К. Левіт, який в книзі «Від Гегеля до Ніцше» зробив першу спробу (звичайно, в рамках буржуазної філософії та її ідеалістичних принципів) визначити місце філософії Маркса в історії західно-європейської думки. Ця спроба привела до об'єднання Маркса з К'єркегором, до вироблення стійкого «динамічного стереотипу» буржуазного мислення: Маркс і К'єркегор критикували Гегеля, отже, між ними є спільність, отже марксизм і екзистенціалізм — це споріднені форми філософії.

Було б помилково залишати такі ідеї просто поза увагою. Ми не можемо бути байдужими до того, в якому вигляді підноситься марксизм рядовому читачеві на Заході, як формуються такі ж тривки, як і хибні стандарти буржуазного мислення, яке намагається досягнути Маркса, тільки або через... Шеллінга, або через К'єркегора, або через Хайдеггера.

Слід мати на увазі ще й те, що тлумачення, а точніше фальсифікація філософських поглядів Маркса здійснюється деякими західними марксологами в «тотально-критичній» формі. Це означає, що марксизм «критикується» поряд з іншими, протилежними йому філософськими напрямками як одне з «несприйнятних» філософських вчень. Це створює видимість крайньої революційності. Я. Хоммес, наприклад, спрямовує свій полемічний запал проти Гегеля, Маркса і Хайдеггера разом як прихильників «технічного еросу». Песимістична в цілому історико-філософська концепція К. Левіта розглядає марксизм як важливу ланку в розвитку так званого «німецького духу» ХІХ ст., проте як ланку... занепаду філософії, втрати нею об'єктивного світу природи і редукції всього існуючого до людини. З цієї точки зору Левіт критикує фактично все європейське філософське мислення нового часу, обходячи різницю між матеріалістичними та ідеалістичними напрямками і протиставляючи їм світорозуміння античності. Як бачимо, такі ідеї «всесвітньої» критики ґрунтуються на одній і тій же міфічній тезі — близькості філософії Маркса і Хайдеггера (або К'єркегора).

Розглянемо детальніше цю концепцію «екзистенціалізації» марксистського матеріалізму.

Невдовзі після виходу в світ першого тому «Буття і часу» М. Хайдеггера в берлінському журналі «Gesellschaft», що видавався Р. Гільфердінгом, з'явилися статті згадуваного вже Г. Маркузе «До проблеми діалектики» та «Феноменологія історичного матеріалізму».

Не шкодуючи компліментів марксистській діалектиці (вона, мовляв, означає перше «наукове відкриття дійсного виміру історії») [7, 27] і нарікаючи на «деградацію» діалектики в подальшому розвитку марксизму, Г. Маркузе висунув 7 тез щодо інтерпретації марксистської діалектики, зміст яких зводиться до такого. Марксистська діалектика, за Маркузе,— це не стільки метод пізнання, скільки форма існування самого існуючого, самої дійсності. Не всяке існуюче діалектичне за своїм способом буття, а лише таке, яке існує історично, способом буття якого є історичність. Точніше, діалектичним є людське існування (Existenz), існування людини в конкретній історичній ситуації. Як бачимо, хід «дослідження» Г. Маркузе досить рішучий — почалося з Маркса — закінчилось Хайдеггером. Вже з цілком готовими мірками (статті були написані у 1928—1930 рр.) підійшов Г. Маркузе до «обробки» «Економіко-філософських рукописів 1844 року». В цих рукописах для нього «стає видимим, як ніколи раніше, первісний смисл категорій, що лежать в основі діалектики...» [7, 136]. Маркузе побачив в марксистських рукописах 1844 р. не стільки зародки майбутнього діалектико-матеріалістичного світогляду Маркса, скільки матеріал для далеких «фундаментально-онтологічних» аналогій. Сама категорія «праці» перетворюється Маркузе в «онтологічну категорію», в «самовідношення людини до своєї сутності» і т. д.

Дальша підробка марксистської діалектики під хайдеггерівську онтологію здійснювалась в напрямку, торованому Маркузе — шляхом редукції діалектики в цілому до діалектики людського буття та шляхом містичного перекручення останньої.

Євангеліст Л. Ландгребе в ряді робіт доклав чимало зусиль до того, щоб інтерпретувати відповідним чином марксизм як екзистенціалізм: «...на питання, що є дійсною субстанцією історичних подій..., Маркс не дає остаточної відповіді. Ми можемо лише сказати, що вона не є ні природою, ні духом, а єдністю їх обох...», «як такої природи в собі для Маркса взагалі не існує..., вона є ні чим іншим, як опречеченою працею...» [4, 32] і т. п. Погляди Ландгребе на співвідношення природи і людини в «Економіко-філософських рукописах 1844 року» вже розкритиковані філософами-марксистами і немає потреби зупинятись на них детально. Слід лише відзначити, що підтекстом всіх розмірковувань Ландгребе про «кореляцію» природи і людського буття є намагання затушувати глибоку різницю між матеріалізмом Маркса і екзистенціалізмом Хайдеггера (для останнього, як відомо, існує лише один «дійсний» вид буття — людське буття).

Подібні ідеї намагається обґрунтувати і К. Левіт. На відміну від епізодичних «екскурсів» антикомуністів Л. Ландгребе та Г. Маркузе до джерел історичного матеріалізму з відверто ясною політичною метою, К. Левіт, який відомий різкою

критикою свого вчителя Хайдеггера за профашистську орієнтацію останнього, в даному випадку більш обережний. Він намагається підійти до марксизму з точки зору генезису всієї філософської думки нового часу, дослідити виникнення марксизму як закономірний результат розвитку європейської філософської думки. К. Левіт присвятив обширні історико-філософські праці дослідженню младогегельянства, джерел марксизму та екзистенціалізму. Проте хибна загальна методологія, її догматичність і метафізичність, слідування принципу «філіції ідей» звели спробу К. Левіта не до створення дійсної картини формування філософії марксизму, а до створення нового (до того ж з претензією на обгрунтованість) міфу. К. Левіт не лише зблизив Маркса з К'єркегором (як найбільш радикальних критиків гегелівської концепції тотожності розумного і дійсного), а й поширив далі сферу «хайдегерізації» Маркса. Екзистенціалістськими ідеями, якщо вірити Левіту, проіннятий і такий зрілий твір марксизму, як «Німецька ідеологія». Привід для зображення Маркса мало як не попередника Хайдеггера дали (як і в «Економіко-філософських рукописах») буквально два висловлювання з «Німецької ідеології»: перше — це «...Ми знаємо тільки одну єдину науку, науку історії...» [2, 20] і друге — «...Природа, що передує людській історії, ... крім хіба окремих австралійських коралових островів новітнього походження, тепер ніде більше не існує» [2, 45]. Левіт вважає ці висловлювання принциповими для розуміння сутності марксистського матеріалізму як «крайньої, а тому особливо повчальної форми радикальної історичної думки» [5, 171]. Маркс, згідно з твердженням Левіта, виступає в «Німецькій ідеології» як мислитель, що відкидає природу як таку, а разом з нею і уявлення про завжди сталу природу людини, і мислить навпаки — «...в горизонті світової історії і людської сутності, що себе історично змінює...» [5, 171]. Саме це викликає полеміку Левіта, як проти історичного матеріалізму, так і взагалі проти «нового історизму Віко—Гегеля—Маркса», який ніби «антропологізував» природу, втративши цим її як таку. Кінець-кінцем виходить, ніби матеріалізм Маркса не досить послідовний, адже «матеріальним в історичному матеріалізмі є не природа, а її освоєння людиною...» [5, 172], а матеріаліст Маркс поряд з ідеалістами Гегелем та Хайдеггером є прихильником «антропологізації» філософії. (В даному випадку немає принципового значення те, що сам К. Левіт виступає як критик «потoku антропологізації» в новітній філософії, його ідеал — «космос» без розвитку, лише з вічними змінами та вічним круговоротом дуже близький до ідей «вічного круговороту» Ф. Ніцше).

Пізніше ці ідеї підхопив неотоміст Я. Хоммес, під жвавим пером якого історичний матеріалізм, гегелівська філософія історії та онтологія Хайдеггера поєдналися у містерію вічного

«шлюбу людини з предметним світом». «Технічний ерос» — ось основна духовна сила нашого часу — з цієї тези починає свої міркування Хоммес з тим, щоб «довести», ніби в Гегеля, Маркса і Хайдеггера «діалектичний метод виступає як філософське формування технократичної диктатури» [8, 9]. Скоріше містичні, аніж наукові писання Хоммеса спрямовані до однієї мети — показати марксизм як вид «соціального месіанізму», який ґрунтується на «техніцистській діалектиці» і заважає людині досягти «співзвуччя з самою собою» [8, 193]. А саме «співзвуччя» Хоммес, як послідовний неотоміст вбачає в бутті тим, чим кожен є в системі капіталістичного виробництва і капіталістичного суспільства. Не дивно, що фідеїст Хоммес як вогню боїться революційно-критичного духу марксистської діалектики, яка всім своїм еством спрямована проти апологетики «буття кожного тим, чим він є».

Побудови Маркузе, Ландгребе, Левіта, Хоммеса мають одну спільну особливість. Вони ґрунтуються на дуже довільних інтерпретаціях (а подекуди й на відвертих фальсифікаціях) проблемами суті людського буття та співвідношення його з «іншим» буттям (тобто буттям природи). Маркс був першим, хто суворо теоретично довів, що дійсною сферою відношення людини до природи є промисловість [3, 595]. Діалектика відношення буття людини до предметного світу розвинена Марксом в «Економіко-філософських рукописах 1844 року», в «Основних рисах критики політичної економії», «Капіталі», разом з Ф. Енгельсом — в «Німецькій ідеології». Саме на фальсифікацію цього відношення спрямований цілий потік «досліджень» західних марксологів. А суть його полягає в тому, що воно є відношенням практичним. Лише на ньому ґрунтується відношення теоретико-пізнавальне (споглядальне), (споглядальне, звичайно, лише порівняно з практичним). «Природа, взята абстрактно, ізольовано, фіксована у відірваності від людини, є для людини ніщо...» — ці багато разів цитовані слова молодого Маркса не означають лише те, що для людини природа поза практикою є ніщо. Для людини, а не взагалі. Маркс в полеміці з Фейербахом заперечує проти перетворення природи в абсолют, в сутність людини, проте марними були б спроби шукати в Маркса доказів заперечення природи взагалі. К. Левіт посилається на цитований вже вислів з «Німецької ідеології» про те, що природа, яка не перетворена працею людини, зберіглась зараз хіба що на австралійських коралових островах новітнього походження [2, 45]. Знову ж таки мова йде не про заперечення існування природи як такої і утвердження, ніби наші почуття творять світ — а лише про те, що світ, який оточує людину, вже значно змінений, перетворений людиною — а не створений нею з нічого. Те ж саме й щодо історії. Левіт за допомогою одного афористичного вислову з «Німецької ідеології» — «...ми знаємо лише

одну науку, науку історії...» [2, 20], вислову, до того ж викресленого в рукописі, намагається перетворити Маркса в теоретика «історичного існування», по суті — в екзистенціаліста. Коли вже доводити лише посиланнями на вислови, як це подекуди роблять сучасні марксологи, то можна послатись на вислів з «Капіталу», де Маркс прямо говорить про те, що історія природи не створена людиною [1, 373] і, отже, має об'єктивне існування.

Тут слід зробити ще одне зауваження. Всі ці ідеї про «корелятивне співіснування» людини і природи, про неіснування природи як такої поза рамками людського буття «згідно з вченням Маркса» західна марксологія обґрунтовує не лише за допомогою відповідного тлумачення деяких афористичних висловлювань Маркса, а й за допомогою змішування, перестановки самих площин досліджень, які вів Маркс. Загальновідомо, що рукописи 1844 року саме тому названі економіко-філософськими, що містять почасти суто економічний матеріал. Власне політекономічним дослідженням, побудованим за філософськими, діалектико-матеріалістичними принципами є і головна праця К. Маркса — «Капітал». З точки зору політичної економії речі є продуктами праці, споживними та (що найголовніше) міновими вартостями, а не фізичними чи хімічними тілами. З точки зору політичної економії питання про структуру Всесвіту чи будову атома в такій же мірі не мають смислу, як і питання про діалектику мінової та споживної вартості при атомному розпаді. Недарма Маркс писав, що ніяким фізико-хімічним аналізом неможливо встановити той факт, що в речі опредмечена людська праця. Декому з «марксологів» варто було б згадати, що це твердження Маркса має силу, будучи і оберненим — тобто і ніяким аналізом з точки зору політичної економії не можна встановити фізико-хімічної будови речей, тобто в більш широкому розумінні — питання про існування та сутність природи як такої з точки зору політичної економії не має смислу, тут природа — лише сировинний матеріал людської діяльності.

Досить лише абстрагуватись від того, на мові якої науки, в яких наукових категоріях йде мова про природу — і ми ризикуємо «втратити» її як таку. Саме це і трапляється в Левіта, Ландгребе та інших, коли вони свідомо чи несвідомо власне економічні положення Маркса видають за його ніби то «екзистенціальну» філософію.

Перекручений у такий спосіб філософський матеріалізм Маркса видається західною марксологією як щось дуже близьке до хайдеггерівської онтології і дуже зручне для критики. «Метафізичний історизм Гегеля, історичний матеріалізм Маркса і промови Хайдеггера про «долю буття» однаково непридатні для розуміння світу тому, що всі вони виходять від людини та її історичного світу», — твердить К. Левіт [5, 178]. Католицький піп Хоммес закликає «в цілях спасіння свободи», до полеміки

з «техніцистською діалектикою Гегеля, Хайдеггера і Маркса». Ще б пак, адже «буття в Хайдеггера є такою конкретною єдністю суб'єкта і об'єкта, що знімає їх обох, як і дух у Гегеля та праця в Маркса...» [8, 198]. Саме тут найясніше стають видимі теоретичні підвалини «хайдеггеризації» Маркса,— а саме ототожнення категорії буття (Sein) в екзистенціалізмі Хайдеггера з категоріями праці та практики в марксистському матеріалізмі.

Відомо, що онтологія Хайдеггера, як і весь екзистенціалізм взагалі, виникла в процесі полеміки з гегелівським «панлогізмом» та гносеологічною проблематикою неокантіанства, під лозунгами повернення до «живого життя», «буття», до «людини» (пізніше екзистенціалізм одержує дедалі більше антикомуністичне забарвлення як фактична полеміка проти марксистського світогляду).

Ці лозунги заперечення «панлогізму», заперечення «редукції людини до науки» («... наукове дослідження не є ні першим, ні взагалі єдиноможливим способом буття людини»,— писав Хайдеггер [9, 247]) та підкреслена увага до проблем «людського існування» («існування—це перш за все людське існування [9, 247]) створюють видимість схожості з марксистським вченням про практику, про матеріальне перетворення навколишнього світу. До того ж, хайдеггерівські конструкції буття як «історичності», як активного «буття в світі», співвідношення з речами через «турботу» (Sorge) при некритичному сприйнятті можуть здатися ні чим іншим, як діалектикою перетворення предметного світу. При умові, коли свідомо ототожнити дійсне матеріальне виробництво, діалектику якого відкрив Маркс, з містичними алегорично-символічними натяками Хайдеггера типу «людина — пастух на службі в буття» і т. п. [10, 54]. Коли вже говорити про дійсну спільність, то вона обмежується лише ствердженням того, що людина — активна, «самовиробляюча» істота і що її буття є діяльним зв'язком з речами. Це є в Маркса, це є і в Хайдеггера. Але в такому разі, при таких масштабах подібності Маркса можна зблизити з ким завгодно аж до Берклі — в останнього речі створюються людською свідомістю і першість в «активності», звичайно ж, залишається за людиною, а не за предметним світом.

Таким чином, спроби західної «марксології» зобразити марксистський матеріалізм і діалектику як щось близьке до екзистенціальної онтології М. Хайдеггера, як одну лінію в розвитку «західноєвропейської метафізики» ґрунтуються на спотворенні дійсної суті матеріалізму К. Маркса, на метафізичному і догматичному підході до нього. Це виражається у такому:

1. Матеріалізм К. Маркса зображується як «замкнена» система, яка ніби не має нічого спільного з філософськими роботами Ф. Енгельса, В. І. Леніна та всім далшим розвитком

світової марксистської думки. Як філософія, що обмежується лише проблемами людського буття, марксистський матеріалізм протиставляється «природничому сцієнтизму» Ф. Енгельса (Г. Маркузе, Л. Ландгребе та ін.).

2. Спроби теоретичного обґрунтування цієї концепції свідчать про догматичний та метафізичний характер підходу сучасних «марксологів» до філософських праць К. Маркса. Інтерпретація вирваних з контексту висловів молодого Маркса, як цілком зрілих, так і близьких ще до Гегеля або Фейєрбаха як «найглибшого смислу марксизму» говорить про крайній догматизм, сучасної буржуазної «марксології».

Слід мати на увазі, що дослідження Г. Маркузе, Л. Ландгребе, Я. Хоммеса та інших «спеціалістів» по марксизму цілком і повністю перебувають у руслі мутного антикомуністичного потоку в сучасній буржуазній ідеології. Підкреслений інтерес до суто теоретичних проблем не може прикрити того факту, що ідея «близькості» матеріалізму К. Маркса та екзистенціалізму М. Хайдеггера не має в собі нічого іншого, окрім спроби дискредитації марксизму шляхом прирівняння його до ірраціональних і містичних схем буржуазної філософської думки.

Краткое содержание

В статье критикуются попытки «сближения» марксистского материализма с фундаментальной онтологией М. Хайдеггера. Особенное внимание уделяется критике историко-философской концепции западногерманского философа-идеалиста Карла Левита. Показано, что попытки Левита, Хоммеса, Маркузе и других «марксологов» интерпретировать марксистский материализм как нечто сходное с онтологией Хайдеггера основываются на произвольном истолковании отдельных высказываний К. Маркса. Идеологический смысл таких построений заключается в попытке отрыва философии марксизма от теории научного социализма, противопоставления взглядов К. Маркса взглядам Ф. Энгельса и В. И. Ленина.

ЛІТЕРАТУРА

1. К. Маркс, Капітал, т. I, К., 1954.
2. К. Маркс і Ф. Енгельс, Німецька ідеологія, К., 1960.
3. К. Маркс і Ф. Енгельс, Из ранних произведений, М., 1956.
4. L. Landgrebe, Das Problem der Dialektik („Marksismusstudien“, 3 Folge, Tübingen, 1960).
5. K. Löwith, Gesammelte Abhandlungen, Stuttgart, 1960.
6. K. Löwith, Von Hegel zu Nietzsche, Stuttgart, 1964.
7. H. Marcuse, Zum Problem der Dialektik („Die Gesellschaft“, 1930, 7 Jg., N 1).
8. J. Hommes, Kriese der Freiheit, Regensburg, 1958.
9. „Filosofia egzistencjalna“, Warszawa, 1965.
10. L. Landgrebe, Die Philosophie der Gegenwart, Bonn, 1952.

ДО ПИТАННЯ ПРО ОСОБУ В БУРЖУАЗНІЙ СОЦІОЛОГІЧНІЙ КОНЦЕПЦІЇ «МАСОВОГО СУСПІЛЬСТВА»

Величезні соціально-економічні, політичні та культурні досягнення соціалізму є результатом творчої, високосвідомої матеріальної і духовної діяльності радянського народу під керівництвом Комуністичної партії. Разом з соціально-економічними і культурними перетвореннями склалися нові суспільні відносини між людьми, відносинами співробітництва і соціалістичної взаємодопомоги. На основі соціалістичних суспільних відносин якісно змінились і відносини між суспільством і особою.

Проблема особи і суспільства, їх взаємовідношень завжди була і залишається предметом гострої ідейно-теоретичної боротьби. До неї в різні часи філософи, соціологи, історики підходили по-різному. Домарксистська і сучасна буржуазна соціологія цієї проблеми не розв'язали. Лише К. Маркс і Ф. Енгельс на основі відкритого ними матеріалістичного розуміння історії науково обґрунтували діалектику взаємозв'язку суспільства і особи. Марксизм не розглядає суспільство, в тому числі й комуністичне, як таке, де «розчиняється» особа, відсутня індивідуальність з її специфічністю і конкретно-історичним змістом. «Перша передумова всякої людської історії — це, звичайно, існування живих людських індивідів» [1, 18].

Особою є людина, яка перебуває у сукупності тих властивостей і відносин, які виробляються в неї в процесі економічних, соціальних, політичних і духовних взаємовідносин з суспільством. Особа в суспільстві соціально зумовлена і має свої індивідуально виражені якості, як інтелектуальність, емоційність, воля, характер, темперамент, здібності тощо. Вона являє собою єдність об'єктивного і суб'єктивного. Суб'єктивним у особи є переживання, свідомість потреби, воля, характер, тощо. Об'єктивним — ті відносини, які складаються між людиною і навколишньою дійсністю.

Буржуазна соціологія виходить із визнання незмінності природжених властивостей індивіда. В дійсності ж суть особи визначається конкретно-історичним ладом суспільства і тими суспільними умовами, в яких вона знаходиться. Карл Маркс

відзначає, що людина є певний особливий індивід і саме його особливість робить з нього індивіда і справжню суспільну істоту [2, 590—591].

Класики марксизму-ленінізму, аналізуючи капіталістичне суспільство, показали, що протилежність інтересів особи і суспільства — не в природі людини, а в пануючих суспільних відносинах, головним чином, в приватній власності на засоби виробництва, яка обумовлює експлуатацію людини людиною, кризи і безробіття, породжує багатство одних і злиденність інших, антагонізм між людьми. З перемогою соціалістичної революції та утвердженням соціалізму створюються всі необхідні об'єктивні і суб'єктивні умови для всебічного розвитку особи.

В міру створення матеріально-технічної бази комунізму, розвитку комуністичних суспільних відносин, успішного здійснення культурної революції в соціалістичному суспільстві формується новий тип людської особистості, що гармонійно поєднує в собі духовне багатство, моральну чистоту і фізичну досконалість.

Зміна суб'єктивних властивостей особи відбувається на основі зміни її буття, а також під впливом суспільного виховання. В соціалістичному суспільстві особа не пасивна, а активна. Джерелом цієї активності є потреби суспільства, які в процесі практики усвідомлюються особою і стають її власними потребами.

Протиставляти суспільство індивідові не можна, тому, що індивід — істота суспільна. Будь-який прояв його життя, навіть якщо він не виступає в безпосередній формі колективного, є результатом впливу на індивіда і взаємодії з ним суспільства. Звільнення індивіда, розквіт його здібностей, набуття ним якостей особи можливі лише за соціалізму. Для неї створюються сприятливі умови для економічного і політичного розвитку, вільного вираження своїх прагнень, обміну думками, участі в управлінні суспільними справами, організації своєї діяльності, створенні художніх цінностей і т. д. Зрозуміло, що й при соціалізмі свобода особи, як всього суспільства, не безмежна. Вона обмежена рівнем розвитку виробництва, техніки, науки, культури. У суспільства є теж свої заборони по відношенню до дій особи. Зумовлені вони головним чином необхідністю додержання норм соціалістичного співжиття, політичних і правових відносин тощо. Але ці заборони і обмеження спрямовані лише проти тих, хто посягає на свободу народу.

Якщо економічний, соціальний і духовний розвиток суспільства перебуває в суперечності з потребами та інтересами особи, то в особи і суспільства не може бути гармонійного розвитку, їх інтереси знаходяться на протилежних полюсах. Комуністичне суспільство діалектично поєднує ці два полюси і стимулює ак-

тивну діяльність мільйонів трудящих в усіх сферах матеріального і духовного життя.

Стосунки особи із соціалістичним суспільством, його турбота про людину як про найцінніше перекинуто тлумачаться буржуазними соціологами, зокрема тими, хто підтримує концепцію «масового суспільства». Цей напрям виник в буржуазній соціологічній думці в другій половині XIX—на початку XX ст. як реакція на загострення класових суперечностей і посилення класової боротьби того часу. Зростаюча революційна активність народних мас викликала страх у буржуазії за її майбутнє. Настав час, коли історія перестала бути ареною діяльності видатних осіб, вона перетворилась в поле масових революційних виступів народних мас.

Проти «засилля» мас тоді виступили соціальні психологи, соціологи історики. Серед них — соціальні психологи Густав Лебон і Габріель Тард (Франція), Сігеле (Італія), Вільгельм Вундт, Лацарус, Штейнталь (Німеччина). У Росії проблемою особистості й суспільства займались М. К. Михайловський, В. М. Бехтерев.

В першій половині XX століття ідеї «масового суспільства» знайшли своє відображення у творах іспанського філософа Ортега-і-Гассета, російського філософа Миколи Бердяєва. Згодом цю концепцію розвивали і розвивають представники найрізноманітніших течій буржуазної соціології. Серед них швейцарський неоліберал Вільгельм Рьопке, соціологи Західної Німеччини Клаус Гольцкамп, Генрік де Ман, Стефан Ламбрехт, Леопольд фон Візе, Гельмут Шельський, Карло Шмід, Лео Бранд, американський фрейдист Бруно Беттельгайм, французький палеонтолог П'єр Тейяр де Шерден, американські — екзистенціаліст Давид Рісмен, соціолог Пакард та інші.

Сама постановка цієї проблеми має певний сенс, але, як буде показано нижче, шляхи її розв'язання, які намічають у своїх працях прихильники «масової концепції», далекі від того, щоб захистити людську особистість від деградації, створити всі умови для її збереження, розвитку і формування. Так, іспанський філософ Ортега-і-Гассет пише: «...Ми живемо в такий час, який відчуває в собі великі сили і не знає, що він повинен робити цими силами. Він володіє світом, але не собою, відчуває себе загубленим у своєму надлишку. З безліччю засобів, великими знаннями, досконалою технікою сучасне покоління кинуте напризволяще більш пагубно, ніж всі попередні» [7, 45].

Соціальні аргументи цієї концепції спрямовані на індивідуалізацію, філістеризацію, відрив особи від суспільства, виховання байдужості до політики. З погляду «масових» філософів політизація економічного життя позбавляє особу свободи, робить її іграшкою в руках тоталітарної державної системи. За їх

твердженням, особистість існує тільки при наявності у неї приватної власності.

Яку особистість, яке суспільство прагне сформувати концепція «масового суспільства», чи оберігає вона насправді особистість? Якщо виходити з тих аргументів концепції «масового суспільства», про які вже згадано, то теоретичного ґрунту для формування особистості — творця, трудящого, особистості з суспільною цінністю в цій концепції нема. Є прагнення відірвати інтереси особи від інтересів суспільства, сформувати особливість власника, вселити зневіру в майбутнє, в перспективи технічного прогресу, створити сприятливі умови для антиінтелектуалізму, расизму, фашизму.

Суспільною моделлю «еліта» і «маса» прихильники концепції «масового суспільства» намагаються запобігти «деградації до маси» верхівки монополістів, тобто в першу чергу врятувати її від втрати приватної власності. Французький палеонтолог П'єр Тейяр де Шарден пише: «...ми ніби втратили разом з повагою до особистості розуміння її справжньої природи. Зосередитись на собі, бути в змозі сказати «я» — це зрештою розглядається нами як привілеція (або скоріше недолік) індивіда в тій мірі, в якій він, замикаючись від решти, стає антиподом цілого. Рухаючись в абстрактному напрямі, до колективу й універсуму, тобто до того, що найбільш реальне і стійке у світі «Его», на нашу думку, іде на спад і анулюється» [9, 253].

Проте людське «Его» «йде на спад» не від того, що воно «рухається до колективу, універсуму», а лише в силу об'єктивних соціальних умов капіталістичного суспільства, де цінність індивідуальності, особи визначається наявністю в неї приватної власності, служінням своєму «я», нехтуванням колективу. Ясно, що таке розв'язання проблеми особи має метафізичний характер, особа розглядається абстрактно, у відриві від історії людського суспільства. Проблема ця може бути вирішена тільки при конкретно-історичному розгляді — особистість в певному колективі, суспільстві. Рятувати людину — особистість як найбільшу цінність треба не звільненням її від суспільства, а лікуванням самого суспільства і особистості як його частини від усіх суспільних хвороб.

Концепція «масового суспільства» теоретично ставить собі за мету зберегти особистість від деградації до «посередності», «маси», ліквідацію масового суспільства і подолання зв'язаної з ним духовно-моральної анархії і політичної безправності [8, 14]. «Масовість як соціальне лихо вона пояснює в першу чергу порушенням взаємовідносин між «елітою» і «масою». На думку прихильників «масового суспільства» тільки наявність «еліти» спроможна врятувати суспільство від руху до «нівельованого», «посереднього», «безособового», «стадного». Швейцар-

ський неоліберал Вільгельм Рьопке пише «...повстанню мас повинно протистояти «повстання еліти» *Nobilitas naturalis* (природна аристократія). Вільне суспільство в той момент, коли йому загрожує дегенерація в масове суспільство, не може існувати без таких ценових класів» [8, 191, 193]. Такі теоретичні передумови «масової філософії» суперечать об'єктивній дійсності, розвитку суспільства і формуванню людської особистості. При суспільній моделі «еліта» і «маса» неможливо виробити критерій особистості як суспільної цінності, створити умови для її розвитку. В такому випадку концепція «масового суспільства» носить антилюдський, антисуспільний характер, бо захищає не загальнолюдську особистість, а особистість купки монополістів, яка зацікавлена в «масовій людині», безликому натовпі, відсутності особистості серед трудящих. Деградованою масою легше керувати, вести суспільство по вигідній для капіталістів дорозі. «В капіталізмі ми маємо свободу морального вирішення, і ніхто тут не примушується бути шахраєм...» — пише той же Рьопке [8, 180]. Цим визначається класовий характер даної концепції, спрямованої на збереження існуючого ладу. Проникнута страхом перед активним перетворенням народними масами дійсності, «масова» концепція прагне зберегти особистість «еліти». Як і вся буржуазна філософія, концепція «масового суспільства» критикує явище «масовизації» з метою відвернути увагу суспільних сил від боротьби за повалення капіталізму, твердженням, що майбутнє колективне суспільство знищить цінності особистості, цивілізації. Однак висхідний розвиток історії, наявність світової системи соціалізму з його плановою економікою, відсутністю експлуатації людини людиною, колективною турботою про кожного індивіда заперечують твердження «масового суспільства», накреслюють людству шляхи до майбутнього, до суспільства, яке являє собою єдність особистостей, суб'єктів, творчої, а не «масової» сили історії. В соціалістичному колективі особистість не розчинена, її діяльність, цінність — в центрі уваги, їй не загрожує «універсум».

За твердженням філософії «масового суспільства», особі загрожує те, що протягом історії було її самоствердженням, що давало їй у руки владу над природою, передумови організації і управління суспільством. Тепер все це ніби створило «млявий, інертний тип», причиною появи якого є «ліберальна демократія, експериментальні природничі науки, індустріалізація» [8, 180]. Такої точки зору дотримуються Ортега-і-Гассет, Вільгельм Рьопке, Генрік де Ман і цілий ряд інших прихильників цієї концепції.

На їх думку, людська особистість із суб'єкта історії перетворилася в об'єкт [6, 47, 59, 69]. Масова людина — це начебто людина без мети, що рухається за вітром. Вона не будує, незважаючи на свої можливості. «Якщо цей тип і надалі залишить-

ся господарем Європи, то тридцять років буде досить для того, щоб земна куля впала у варварство»,— писав Ортега-і-Гассет [7, 52, 54]. Марксистська ж соціологія в людині, як у суб'єкті, вбачає активну силу, роль якої все більше зростає в процесі суспільного розвитку. Вплив особистості на хід суспільного розвитку особливо зріс в соціалістичному суспільстві, де особистість і суспільство є органічною єдністю, хоча між ними існують суперечності. Практика соціалістичного будівництва відкинула всі домисли буржуазних філософів про те, що особа губиться в колективі. В умовах розвитку соціалістичної економіки, постійного поліпшення матеріального становища трудящих, зростання соціалістичної демократії, залучення громадян до культури, науки індивід піднявся до високорозвиненої активної особистості. Прогрес її відбувається не сам по собі, а на основі всебічного розвитку і зростання активності мас, складовою частиною яких є особистість. Здійснилось те, про що В. І. Ленін писав: «Життя стає надзвичайно багатим. На політичну сцену активним борцем виступає маса, яка завжди стоїть в тіні і тому часто ігнорується або навіть зневажається поверховими спостерігачами. Ця маса вчиться на практиці, у всіх перед очима роблячи пробні кроки, ощупуючи шлях, намічаючи завдання, перевіряючи себе і теорії всіх своїх ідеологів. Ця маса робить героїчні зусилля піднятися на висоту нав'язаних їй історією гігантських світових завдань і, хоч які великі були б окремі поразки, хоч як би приголомшували нас потоки крові і тисячі жертв,— ніщо і ніколи не зрівняється своїм значенням, з цим безпосереднім вихованням мас і класів в ході самої революційної боротьби» [4, 82].

Сила маси в тому, що вона складається не з «суми нулів», не з «інертних посередностей», а з суспільних індивідуальностей, які діяльністю на благо суспільства стверджують себе як особистість. За сприятливих соціальних умов колективна кількість індивідів не знищує їх якостей як особистості. Особистість індивіда визначають система відповідних знань, надбана нею, вірне емоціональне ставлення до світу, високі моральні якості, критичне ставлення до дійсності, активне втручання у виробничий процес, гармонійна система зв'язків із суспільством. Довести суспільство до синтезу кваліфікованих індивідів — завдання комуністичного будівництва.

Поняття маси і особи змінилось. В соціалістичному суспільстві маса — не проста кількісна більшість, а більшість, де кожна індивідуальність має високу овідомість. З'явився новий тип особи, розвиток якої відбувається не окремо від колективу людей, а в нерозривному зв'язку з ним. Великі соціальні зміни, здійснені народними масами під керівництвом комуністичних партій, перетворення соціалізму в світову систему є основою для таких суспільних умов, які покінчили з усім тим, що затри-

мувало розвиток особи трудівника і забезпечувало привілеї «еліти».

Концепція «масового суспільства» вважає характерною рисою нашого часу поширення «масовизації» (усереднення, нівелювання, стандартизації, нерозумності індивіда). Її прихильники намагаються довести, що від цього соціального лиха в однаковій мірі страждають особа аристократа й інженера, робітника і вченого, словом, суспільство в цілому втрачає особистість. Для буржуазних філософів це тільки засіб приховати справжню причину духовного людського зубожіння за капіталізму, притупити ненависть трудящих до «еліти» вигаданим твердженням, що вона ніби піддається стихії «масовості». Не збереження людської особистості турбує цю філософію, а добробут буржуазії. «...Маса рішуче просувається на передній план суспільства; вона займає місця, використовує прилади, насолоджується речами, які колись належали тільки деяким. Маса знищує все, що є відмінним, особовим, особливо обдарованим. Хто не такий, «як усі», хто не мислить, «як усі», підлягає небезпеці бути виключеним», — писав Ортега-і-Гассет [7, 16]. Виходить так, що самотній індивід нашо́вхується на якусь темну силу — «масу», що загрожує йому. В дійсності в капіталістичному суспільстві протиставлена «масі» не ізольована особистість, а великі групи людей однакового становища — класи. Незважаючи на суперечності, зумовлені конкуренцією, капіталісти захищають свої класові привілеї спільними зусиллями. Антагонізм особи і суспільства має конкретний класовий зміст, і «маса» тепер займає місце не особи, а класу капіталістів. Їй потрібні не «посередності», а особливо обдаровані особистості, які мають потенціал для перетворення суспільства.

Високорозвинена особа породжується науково-технічним прогресом ХХ ст., революційною боротьбою міжнародного пролетаріату, національно-визвольним рухом, будівництвом соціалізму і комунізму. Соціальна свобода особи вимагає свободи економічної, створення матеріальних і духовних багатств, передової науки, високорозвиненої техніки. Концепція «масового суспільства» перекидає прогресивні явища життя, нав'язуючи народові думку про них як про засоби «нівелювання, стандартизації і зниження людської особистості». Серед філософів «масового суспільства» відокремилась течія технофобів, які в науково-технічній революції ХХ ст. вбачають, як уже згадувалось, засіб «уречевлення» і знищення особистості. Так, соціолог Томас Айх пише: «Послідовно замінює споріднений тісно з колективізмом сучасний націонал-соціалізм; народ масою; руйнує органічне на користь механічного» [5, 75]. Це третій «аргумент», з якого виходить «масова» концепція при поясненні знищення особистості, перші два — кількісне нагрома-

дження населення і демократія. Такої точки зору дотримується Фрідріх Юнгер, Гельмут Шельський, Андреас Гюнтер, Вільгельм Рьопке і інші. Щодо постановки проблеми «людина-техніка», то це вірно. Як і кожне явище, науково-технічна революція має свої суперечності і негативні сторони, які не можуть не відбиватися на формуванні особистості — виснажливість конвейерної і напіваавтоматичної системи. Однак ці суперечності можна подолати не знищенням техніки, не переходом до кустарного виробництва, а створенням нового технічного базису, певною організацією і зміною в соціальному устрої, у виробничих відносинах. Метафізичність поглядів названих вище філософів полягає в тому, що в активному втручанні суспільної особи у виробничий процес і систему виробничих відносин вони вбачають «мілітаризацію економіки», позбавлення особистості потреби мислити й активно діяти в силу того, що за неї мислить суспільство, діє машина. Це далеко не так, бо не техніка сама по собі руйнує органічне в особистості, а система її використання — нею володіють люди, керують класи. В капіталістичному суспільстві панівні класи спрямовують техніку по руслу видавлювання прибутку, а цим руйнують і знищують органічне в особистості, перетворюючи людину в додаток до машини. Отже, корінь зла зовсім не в техніці, а в суспільній системі, яку обслуговує техніка. Що стосується народу, то ніяка техніка, навіть якщо вона в руках найреакційнішого класу, не замінить його «масою», бо вона ним створена, і народ є силою, яка спроможна створити соціальні умови для зростання особи як складової частини народу.

Якими б жахливими не зображувались явища технічного прогресу, як би не намагались автори цих «жахів» довести, що в умовах колективізму людина прирівнюється до автомата, все це брехня. Техніка є лише потенціальною основою для всебічного розвитку людини в процесі праці. Перетворення цієї потенціальної можливості в дійсність залежить від соціально-економічних умов. І колектив, і техніка є основами для всебічного розвитку особи, а не її поглинання. Отже, колектив — не сума, не механічна сукупність окремих особистостей, а якісно нова цілісність суспільства, яка характеризується конкретною організованістю, певною ідеологічною і соціологічною єдністю. Суть колективу в міцності тих зв'язків, які з'єднують окремі особистості в єдине ціле для розв'язання суспільних завдань. Такий колектив є умовою для формування в особи певного культурно-технічного рівня. Чим більш складні засоби виробництва, економічні і суспільні відносини, тим більше знань вимагають вони від індивіда, всебічного його розвитку. А знання і пізнання людською особою навколишньої дійсності розвивають, а не усереднюють її, перетворюють людину в активного будівника нового суспільства, де кожен індивід є особливістю з

системою цінностей. І майбутнє комуністичне суспільство буде не «масовим», а єдністю саме таких особистостей, бо «...діяльність дійсного людства,— як писав Карл Маркс,— є не що інше, як діяльність маси людських індивідумів» [3, 90].

Те, що пропонують прихильники концепції «масового суспільства» як рецепт для збереження і вивчення особистості, свідчить не про наявність у них засобів наукового аналізу суспільства, а про виникнення одного з чергових варіантів апологетики капіталістичного ладу. Дійсне пізнання законів суспільного життя несумісне з апологією віджилих відносин капіталістичного суспільства, з ігноруванням його власних суперечностей.

П'ятидесятирічний досвід практичного життя радянського народу свідчить, що лише в умовах соціалістичних перетворень, великої виховної роботи партії і держави могли сформуватися такі чудові загальні риси, властиві особі соціалістичного суспільства, як відданість радянської людини ідеалам комунізму, прагнення перетворити їх в життя своєю виробничою і суспільною діяльністю, поєднувати в житті почуття радянського патріотизму з пролетарським інтернаціоналізмом. Ці та інші якості радянської людини в тій чи іншій мірі властиві основній масі нашого суспільства.

Наявність загальних рис радянських людей не виключає своєрідності і конкретності соціальних типів особи, їх специфічних інтересів, потреб, здібностей, навичок та прагнень. І в соціалістичному суспільстві в свідомості людей ще зберігаються пережитки минулого, але соціалістична свідомість переважної більшості населення є визначальною в їх поведінці.

Краткое содержание

Концепция «массового общества» является одним из основных направлений буржуазной социологии. В ней выражены общие принципы защиты привилегированными классами современного капиталистического общества. Порожденная заказом верхушки монополистов концепция «массового общества» старается доказать, что личностью могут быть только выходцы из аристократии, обладающие частной собственностью. Личность же из народа она объявила «посредственностью», «неразумным стадным человеком». Иден, выдвигаемые сторонниками этой концепции, не дают объяснения процессам общественного прогресса, извращают их. В статье критикуются реакционные взгляды Вильгельма Рёпке, Ортеги-и-Гассета, Гендрика де Мана, Томаса Айха, Тейяр де Шардена и других. Реакционно-идеалистическим взглядам упомянутых авторов противопоставлена марксистская точка зрения по этому вопросу и на опыте социалистического строя раскрывается всесторонний расцвет личности в советском обществе.

1. К. Маркс і Ф. Енгельс, Твори, т. 3.
2. К. Маркс и Ф. Энгельс, Из ранних произведений, Госполитиздат, 1956.
3. К. Маркс і Ф. Енгельс, Твори, т. 2.
4. В. І. Ленін, Твори, т. 8.
5. Tomas Aich, Nassenmensch und Massenwahn, München, 1947.
6. Hedrik de Man, Vermassung und Kulturverfall, Salzburg, 1957.
7. Jose Ortega y Gasset, Der Aufstand der Massen, Stuttgart und Berlin, 1933.
8. Wilhelm Röpke, Jenseits von Angebot und Nachfrage, Erlenbach—Zürich und Stuttgart, 1961.
9. Пьер Тейяр де Шарден, Феномен человека, М., 1965.

ДО ПИТАННЯ ПРО ДІАЛЕКТИЧНІ СУПЕРЕЧНОСТІ СОЦІАЛІСТИЧНОГО СУСПІЛЬСТВА

Перемога соціалізму в СРСР і створення світової соціалістичної системи викликали до життя нові закони і рушійні сили, нові шляхи і форми подолання соціалістичних суперечностей. Стихийний характер суспільного розвитку змінився свідомим керівництвом суспільства на основі пізнання об'єктивних законів. Але свідомо історична діяльність немислима без узагальнення того нового, що з'являється в суспільному житті з появою вчення К. Маркса, Ф. Енгельса, В. І. Леніна.

Тому не випадково, що проблеми діалектики соціалізму перебувають в центрі уваги не тільки радянських філософів, соціологів, економістів, але й працівників суспільних наук інших соціалістичних країн. Перекручене тлумачення цих проблем нашими ідейними ворогами з табору буржуазної соціології ставить за мету спалювати марксистську науку і соціалістичний лад. В цьому їм значну послугу надають китайські догматики, які на практиці опорочують ідеали соціалізму.

На наш погляд цілком правий Ц. А. Степанян, коли говорить, що «...на відміну від діалектики капіталізму діалектика комунізму — не приватний випадок діалектики, а найбільш повне і універсальне вираження її непорушних основ і рис, які відповідають історії людства» [8, 146].

Така постановка питання впливає з оцінки В. І. Леніним марксівського аналізу розвитку суперечностей капіталізму. Підкреслюючи загальнометодологічне значення цього аналізу, він писав: «Такий же повинен бути метод викладу *respective* вивчення (діалектики взагалі) бо діалектика буржуазного суспільства у Маркса є лише окремий випадок діалектики» [5, 347].

Вона не суперечить також марксистському положенню про те, що знання вищої форми руху є ключем до розуміння руху взагалі і всіх його форм. Таким чином, до діалектики як науки про розвиток і його найбільш загальних законів необхідно застосовувати її власні принципи, за якими все розвивається і змінюється.

Для вірного розуміння діалектики розвитку соціалізму необхідний глибокий аналіз взаємодії принципів, законів і категорій матеріалістичної діалектики в органічному зв'язку з конкретно-соціологічними дослідженнями. Для цього необхідно об'єднати зусилля філософів і соціологів з метою швидкої розробки діалектичної логіки, вдосконалення понятійного апарату історич-

ного матеріалізму, уточнення визначень ряду філософських категорій стосовно до комуністичної формації (класи, держава, класова боротьба та ін.), розкрити особливості відкриття і доведення істини в явищах суспільного життя.

З усіх положень матеріалістичної діалектики найбільш методологічне значення в цьому плані має положення про *суперечність* всього існуючого. В. І. Ленін писав: «Умова пізнання всіх процесів світу в їх «саморусі», в їх спонтанейному розвитку, в їх живому житті, є пізнання їх, як єдності протилежностей. Розвиток є «боротьба» протилежностей» [5, 346].

Щоб вірно вирішити питання про наявність внутрішніх суперечностей соціалізму, необхідно мати на увазі, що дія кожного закону суспільного розвитку невіддільна від боротьби протилежних сторін і тенденцій в процесах, напрямок і характер яких визначається даним законом.

Закони, які діють за висловом К. Маркса з залізною необхідністю, внутрішньо нерозривно пов'язані з суперечностями та їх рухом. Їх конкретно історичний зміст, форми прояву і особливості дії залежать від специфіки безмежно різноманітних суперечностей, певної структури кожної з них.

К. Маркс розглядав дії об'єктивних законів не як якусь фатальність, а як боротьбу протилежних тенденцій, від яких залежить, яка з них в даний момент візьме верх, хоч головна тенденція зрештою проб'є собі дорогу. «Протидіючі один одному фактори,— писав К. Маркс,— діють одночасно один проти одного» [4, 255].

Важко переоцінити методологічне значення марксівського підходу до механізму дії законів, застосовуючи його до соціалістичного суспільства, де стихія поступилася місцю свідомої діяльності партії, держави і народу по реалізації об'єктивних законів і пов'язаних з ними суперечностей. Такий підхід характерний для нашої партії, особливо за останні роки. Так, XXIII з'їзд КПРС викрив ряд суперечностей, які заважали виявленню об'єктивної тенденції єдності індивідуальних, колективних і суспільних інтересів, єдності соціалістичного виробництва, в тому числі суперечностей, які криються у недосконалої матеріального стимулювання. Партія відкинула суб'єктивізм, волютаризм щодо матеріальної заінтересованості, помилки в політиці цін, фінансуванні, намітила шляхи їх подолання. Послідовне проведення в життя партійних рішень з питань матеріального і морального заохочування вже принесло позитивні наслідки, воно значно прискорить поступальний рух нашого суспільства до комунізму.

Характеризуючи головну особливість діалектики соціалістичного суспільства, В. І. Ленін писав: «Антагонізм і суперечливість зовсім не одне і те саме. Перше зникає, друге зберігається при соціалізмі» [6, 357].

Закон єдності і боротьби протилежностей, вказував В. І. Ленін, дає «ключ» до розуміння характеру розвитку, складає суть, ядро діалектики. Це загальний закон розвитку природи, суспільства і людського мислення. Він діє в усіх суспільно-економічних формаціях без винятку.

Отже, не можна дивитися на суперечності соціалістичного суспільства, висловлюючись словами Гегеля, як на аномалію, на «перехідний пароксизм хвороби». Соціалізм — це нова, найбільш прогресивна ступінь в розвитку суспільного життя, для якого, в основному притаманні і принципово нові — неантагоністичні суперечності.

Особливий характер цих суперечностей породив і особливі форми їх подолання. Головними з них є: науково обгрунтоване керівництво суспільством комуністичною партією, критика і самокритика, соціалістичне змагання, зміцнення і розвиток ідейної і морально-політичної єдності народів, всебічний розвиток соціалістичної демократії, зростаюча роль науки тощо.

Основою подолання всіх суперечностей в процесі переростання соціалізму в комунізм є створення матеріально-технічної бази комунізму. Комуністична праця, комуністичні суспільні відносини, прискорене створення достатку матеріальних благ і духовного багатства нашого народу є тим головним напрямком, за допомогою якого в боротьбі вирішуються суперечності соціалістичного суспільства.

Та обставина, що соціалізм назавжди ліквідував антагоністичні суперечності та джерела, які їх породжують, стверджує суспільство вільне від антагонізмів, є великим його завоюванням. Однак і в соціалістичному суспільстві наявне «роздвоєння єдиного» у явищах суспільного життя, суперечні сторони, сили і тенденції, які знаходяться в неантагоністичному відношенні одна до одної.

Великі рушійні сили нашого суспільства — морально-політична єдність, дружба народів, радянський патріотизм і т. д. — велике завоювання соціалізму: вони створюють об'єктивні передумови для швидкого руху нашого суспільства вперед. Однак, було б теоретично помилково і практично шкідливо вважати, що ці рушійні сили позбавлені своїх внутрішніх суперечностей, своєї діалектики розвитку. Вони виявляються лише на основі подолання внутрішніх суперечностей. На наш погляд, по-перше, в кожному явищі, в тому числі і в соціальній єдності має місце «роздвоєння єдиного» на протилежності (не на соціальні, а на діалектичні). Наприклад, істотна різниця між робітничим класом і колгоспним селянством є і діалектичною протилежністю. Це означає, що кожний вид соціальної єдності за соціалізму в той же час є і специфічною формою діалектичної єдності. Єдність протилежностей, — писав В. І. Ленін, — «...є визнання

(відкриття) суперечливих, взаємовиключаючих, протилежних тенденцій в усіх явищах і процесах природи (і духу і суспільства в тому числі)» [6, 345—346].

По-друге, аналіз діалектичної суті єдності соціалістичного суспільства (класове, морально-політичне, дружба народів та ін.) веде до думки, що і тут зберігає силу положення К. Маркса про те, що співіснування двох взаємосуперечних сторін, їх боротьба і їх злиття в нову категорію є суттю діалектичного руху [1, 132]. Наприклад, великою рушійною силою розвитку нашого суспільства є його морально-політична єдність, основана на спільності корінних інтересів і поглядів радянських людей в галузі економіки, політики, моралі та ін. Але і вона носить суперечний процес. Зміцнення цієї єдності пов'язане з подоланням цілого ряду суперечностей — між особистими і суспільними інтересами, суперечностей, які витікають з неминучої при соціалізмі фактичної економічної нерівності членів суспільства, суперечностей, які породжуються невідповідністю ступені здійснення основного принципу соціалізму — «від кожного за здібностями, кожному за працею» реальним можливостям соціалістичної системи на сучасному етапі. В середині цієї єдності відбувається боротьба проти пережитків минулого в свідомості, людей, як позитивним і негативним та ін.

В процесі будівництва комунізму буде поступово долатися істотна різниця між класами, між містом і селом, між людьми розумової і фізичної праці, повністю будуть ліквідовані пережитки минулого в свідомості людей, що означатиме досягнення повної соціальної рівності (зникне необхідність у даній єдності, бо відбудеться злиття, суспільство буде новою, однорідною категорією).

Таким чином, в соціалістичному суспільстві залишається в силі принцип, який характеризує співвідношення єдності і боротьби протилежностей, сформульований В. І. Леніним: «Єдність... протилежностей умовна, тимчасова, минула, релятивна. Боротьба взаємовиключаючих протилежностей абсолютна, як абсолютним є розвиток, рух» [5, 346].

Пропозиція про «поліпшення» формули основного закону діалектики, про перетворення його у закон «єдності різниць», або «боротьби суперечних сторін» є виразом протиставлення єдності і суперечностей (в першому випадку), або ж заперечення того, що різниці теж є діалектичними протилежностями (в другому випадку).

Говорячи про взаємозв'язок і відмінність протилежностей і суперечностей, Ф. Енгельс вказував: «...якщо речі властива протилежність, то ця річ перебуває в *суперечності* з самою собою; те саме стосується і до виразу цієї речі в мислі. Наприклад, в тому, що річ залишається тією ж самою і в той же час безперервно змінюється, що вона містить у собі протилежність

між «перебуванням однією і тією ж» і «зміною», полягає суперечність» [2, 591].

Дальша розробка цього закону, очевидно, повинна йти не по лінії пошуків другої формули, а в напрямку дослідження форм прояву і особливостей дії його в комуністичній формації.

Питання про специфіку суперечностей соціалізму, їх ролі і місця у житті суспільства є однією з важливих проблем філософської науки. З приводу цього питання серед філософів відбуваються дискусії. Творчий пошук потрібно тільки вітати, бо внаслідок сутички різних думок ми неухильно наближаємося до істини. «Для справжнього теоретика,— пише М. Планк,— ніщо не може бути цікавішим, ніж такий факт, який знаходиться в прямій суперечності з загальноприйнятою теорією: бо тут власне кажучи, починається його робота» [10, 56].

Суперечність — вічний корінь життєвості знань, їх безкінечного розвитку і вдосконалення. «...Лише оскільки дещо має в собі самому суперечність, воно рухається, має імпульс та діяльність» [5, 125].

В зв'язку з існуючою дискусією автор робить спробу висловити свою точку зору і по деяких інших спірних питаннях.

Чи завжди суперечності соціалістичного суспільства є джерелом розвитку, ведуть вперед? На це питання ряд авторів відповідає негативно (В. П. Тугаринов, В. П. Чертков, Б. С. Українцев, В. П. Рожин та ін.). Вони вважають, що суперечність рухає вперед доти, доки вона не дозріла; дозріла суперечність стає гальмом розвитку. На думку В. П. Тугаринова, «позитивна роль суперечностей в нашому суспільстві обмежена. Вона зводиться найчастіше до ролі сигналізації про недоліки, подібного тому, як біль сигналізує про хворобу» [11, 29]. На думку В. П. Рожина і В. П. Тугаринова, в умовах соціалізму поряд з суперечностями рушійною силою розвитку служить гармонійність і єдність цього суспільства.

Неспроможність цих тлумачень в розриві між подоланням суперечностей і самими суперечностями, приниженням ролі суперечності як джерела розвитку; або ж протиставлення суперечності мертвої єдності, гармонійності, як єдність без протилежностей і суперечностей. Наші автори забули про те, що без подолання суперечностей немає розвитку. «...Рушійне начало всякого розвитку: поділ на протилежності, їх боротьба і розв'язання...» [2, 592].

В. І. Ленін поряд з поняттям «джерело саморуху» вживав поняття «рушійна сила», вказуючи цим, що рушійна роль суперечності здійснюється протягом всього процесу розвитку одночасно з розвитком самої суперечності [5, 346].

Значення дозрілих суперечностей в тому і полягає, що вони наполегливо вимагають свого вірного, відповідного їх об'єктивній природі вирішення. В період подолання суперечностей

надзвичайно зростає значення свідомої діяльності людей, однак, в своїй основі подолання суперечності — це об'єктивний, закономірний процес. Самі люди долають об'єктивні суперечності суспільного життя, але долають їх не довільно. В протилежному разі виникають суперечності особливого роду: між суб'єктивною діяльністю і об'єктивними потребами розвитку. Ці суперечності створюють додаткові труднощі, які гальмують процес розвитку. Так, в грубій формі суб'єктивістське свавілля проявляється сьогодні в Китаї. Перекручене тлумачення суперечностей авантюристичною групою Мао-Цзе-дуна і волюнтаристський підхід до об'єктивних законів на практиці («великий стрибок» на словах), забігання вперед в сфері суспільних відносин (народні комуні), розправа з своїми противниками під брехливою вивіскою «великої пролетарської революції» відкинули країну далеко назад в економічному і соціальному відношенні. Наш оптимізм відносно повернення Китаю в єдину сім'ю соціалістичного табору ґрунтується на тому, що поки там зберігається соціалізм, зберігається і можливість вірного вирішення дозрілих там об'єктивних суперечностей.

Не буде перебільшенням сказати, що вся діяльність КНРС головним чином будується на основі діалектичного аналізу суперечностей суспільного розвитку з метою своєчасного їх подолання. Яскравим прикладом такого подолання суперечностей, які виникли між розвитком продуктивних сил і деякими стримуючими сторонами виробничих відносин можуть бути рішення вересневого (1965 р.) Пленуму ЦК КНРС. Відомо, що колишня система управління економікою почала стримувати господарчу творчу ініціативу виробничих колективів і гальмувати технічний прогрес в соціалістичному виробництві. Прийняті рішення дали простір для розвитку продуктивних сил країни. Цим рішенням передував жовтневий (1964 р.) Пленум ЦК КНРС, який зробив глибокий аналіз суперечностей, пов'язаних із суб'єктивістським, а часом і відверто волюнтаристським підходом до вирішення ряду важливіших народногосподарських завдань.

Таким чином, об'єктивна суперечність зберігає свою рушійну роль на всіх періодах свого існування — аж до її подолання. Гальмуючу роль суспільного розвитку відіграють ті сили, які перешкоджають подоланню суперечностей, або консервативна сторона суперечності, яка вижила себе.

Чи існує основна суперечність соціалізму? Дискусії з цього питання продовжуються вже більше десяти років. Ряд авторів відповідає на це питання позитивно (Ц. А. Степанян, «Вопросы философии», 1966, № 10, стр. 145; Черкесов, «Вопросы философии», 1966, № 10, стр. 145—147; О. Г. Юровицкий, «Вопросы философии», 1957, № 6, стр. 118—126; С. П. Дудель, Некоторые актуальные вопросы закона единства и борьбы противоположностей, М., 1965 та ін.).

Інші автори, відповідаючи на це питання негативно, вважають неправомірною навіть саму постановку питання про основну суперечність (Б. С. Украинцев, А. С. Ковальчук, В. П. Чертков, Діалектика переростання соціалізму в комунізм, Изд-во АН СССР, 1963; Я. А. Кронрод, Законы политической экономии социализма, М., 1966; Г. Е. Глезерман, «Вопросы философии», 1966, № 10, стр. 155 та ін.). Є думка, що ця суперечка безплідна. На наш погляд, вірне вирішення цього питання має велике теоретичне і практичне значення. Розкриття і дослідження специфічних суперечностей соціалізму взагалі і його основної суперечності, зокрема, є ключем до розуміння великих життєвих сил і величних перспектив розвитку соціалізму.

Методологічною основою для вірного розуміння цієї проблеми є розроблене В. І. Леніним положення про загальне, особливе і окреме, діалектику форми і змісту. Діалектику взаємозв'язку основного, головних і неосновних суперечностей В. І. Ленін розробив на конкретному історичному матеріалі епохи імперіалізму, соціалістичних революцій і будівництва соціалізму. Так само, як К. Маркс, він розглядав питання про основну суперечність, як одне з головних питань теорії, що має велике значення для практичної діяльності комуністичних партій.

В. І. Ленін характеризував основну суперечність як суперечність самої суті і тому як таку, що відіграє вирішальну роль у розвитку даного явища протягом всього часу його існування. Так, основна суперечність розвитку суспільства, як цілої системи, між продуктивними силами і виробничими відносинами, будучи загальносоціологічною суперечністю, діє в кожній суспільно-економічній формації шляхом багатьох специфічних неосновних суперечностей, зберігаючи своє значення основної суперечності.

Ще К. Маркс вказував, що «...розвиток суперечностей певної історичної форми виробництва є єдиний історичний шлях її розкладу і утворення нової» [3, 462]. Ця загальносоціологічна суперечність в кожній формації набирає своєї специфічної конкретної форми, стаючи основною економічною суперечністю, специфічною для даного суспільства. Так, суперечності між продуктивними силами і капіталістичними виробничими відносинами виступають у формі суперечностей між суспільним характером виробництва і приватнокапіталістичним привласненням. Це і є основна суперечність капіталізму.

Між основною суперечністю існує глибокий зв'язок з основним економічним законом. Основний економічний закон визначає напрямок розвитку способу виробництва, а основна суперечність визначає, «підштовхує» цей розвиток, як його джерело.

Відомо, що кінцевою метою виробництва кожного способу

виробництва є споживання. Виробництво і споживання за Марксом — суть протилежності, що взаємно передбачають одна одну. Суперечності між виробництвом і споживанням є рушійною силою кожного способу виробництва. Для капіталізму суперечність між виробництвом і споживанням, яка є урізаним виразом основної суперечності капіталізму, виступає як суперечність між зростаючим виробництвом і вузьким базисом, над яким покоїться споживання. Справа в тому, що велика промисловість, яка швидко розвивається при капіталізмі, розрахована на виробництво масової продукції, на споживання всього суспільства. Але природа капіталізму така, що він безпосередньою метою виробництва робить не споживання додаткового продукту експлуаторським класом (не говорячи вже про суспільство в цілому), а виробництво і привласнення додаткової вартості. Це означає, що основна суперечність капіталізму не може бути суперечністю між виробництвом і споживанням. Така суперечність була основною в докапіталістичних формаціях, хоча лівова доля споживання йшла за рахунок пануючих класів. Історична приреченість капіталістичної системи господарства якраз пов'язана з тим, що виробництво уже не може існувати для задоволення лише потреб експлуаторів і ще не може існувати для задоволення потреб всього суспільства.

Докорінно змінюється становище у соціалістичному суспільстві, де ліквідовані соціальні антагонізми. Задоволення потреб суспільства з кінцевої і віддаленої мети виробництва стає головним, прямим, безпосереднім завданням, дійсною суттю виробництва.

Також безпосередньо виступає в комуністичній формації суперечність між потребами людей і досягнутим в даний момент рівнем матеріального і духовного виробництва. Суть їх в тому, що ступінь розвитку потреб визначається досягнутим рівнем виробництва. Однак, потреби, безмежні за своєю природою, завжди випереджають досягнутий рівень виробництва, виступаючи постійним внутрішнім імпульсом і джерелом його розвитку. Все це проявляється в основному економічному законі соціалізму, який виражає не лише сукупність усіх суперечних зв'язків економіки соціалізму (це витікає з відомих принципів матеріалістичної діалектики), але й основне, спільне, істотне — основну суперечність соціалізму.

Таким чином, формула основної суперечності соціалізму, як суперечності між досягнутим рівнем виробництва і безмежним зростанням потреб мас — цілком прийнятна. Ця суперечність діє або стихійно, або планомірно — в залежності від ступеня зрілості соціалізму в тій чи іншій країні.

Сила і життєвість комуністичної формації полягає саме в тому, що тільки така суспільна система здатна породжувати і задовольняти потреби людей, і суспільства і відтворювати на

новому, більш високому рівні інші, нові потреби, означатиме безперервний суспільний прогрес.

Про те, що реально існує вищевказана основна суперечність соціалізму, говорить піввікова діяльність Комуністичної партії, яка відбувається під девізом «все в ім'я людини, для блага людини». Партія користується безмежною підтримкою радянського народу тому, що її політика виходить з наукового аналізу життєвих інтересів народу, пов'язаних з подоланням основної суперечності. Саме тому всі зусилля партії і народу спрямовані на розв'язання головного економічного завдання — створення матеріально-технічної бази комунізму. З цієї суперечності витікає економічна реформа, яка проводиться в країні, і основне економічне завдання нової п'ятирічки, яке полягає в тому, щоб на основі всебічного використання досягнень сучасної науки і техніки, індустріального розвитку всього суспільного виробництва досягти найбільш повного задоволення матеріальних і духовних потреб народу.

Соціалістична дійсність наших днів підтверджує це положення. За останні п'ять років національний дохід зріс на 33% і становив у 1965 р. понад 190 млрд. крб. Майже три чверті цієї суми використано на задоволення потреб радянських людей. Виплати і пільги, які одержало населення з суспільних фондів споживання, становили в 1965 р. 41,5 млрд. крб. проти 27,3 млрд. крб. у 1960 р. Важливим соціальним заходом було запровадження пенсій для колгоспників. За останні 5 років в містах, робітничих селищах і радгоспах збудовано 393 млн. кв. м житлової площі. Більше 2 млн. нових будинків виросло в колгоспних селах [7, 53—54].

В СРСР в 1965 р., понад 15 млн. робітників, службовців та їх дітей відпочивали і лікувалися в здравницях, піонерських таборах, близько 8 млн. дітей знаходилися в дошкільних установах, або в 2 рази більше, ніж у 1960 р. Незважаючи на значне збільшення обсягу роздрібного товарообороту (за 5 років на 34%), все більше зростають вклади трудящих в ощадні каси. На кінець 1965 р. вони складали 18,7 млрд. крб., а на кінець 1966 р. 22,9 млрд. крб.

Показовим є також зростання виробництва предметів тривалого користування в країнах — членах РЕВ (в тис. штук); [9, 105].

Предмети споживання	Роки		
	1955	1960	1965
Телевізори	551	2716	5363
Холодильники	215	860	2840
Пральні машини	352	1997	4777

Між іншим, коли цих предметів не було, то не було і потреб на них. Цей приклад впливу виробництва на потреби, підтверджує діалектичний їх взаємозв'язок.

Розвиток комуністичного суспільства породжуватиме нові потреби (продовження життя людини, дослідження всесвіту, боротьба з хворобами та ін.). Всі вони при комунізмі стимулюватимуть рух виробництва.

Глибокий аналіз суперечностей в головних сферах суспільства показує, що всі вони тісно зв'язані з основною суперечністю. Наприклад, в галузі економічній — неантагоністичні суперечності в способі виробництва долаються шляхом усунення застарілих і своєчасної зміни відстаючих сторін виробничих відносин до рівня, який відповідає потребам розвитку продуктивних сил. В соціальній галузі — подолання існуючих відмінностей між робітничим класом і колгоспним селянством, між містом і селом, між людьми фізичної і розумової праці, також впливає з основної суперечності.

А з чим пов'язані такі явища як порушення соціалістичної законності, ігнорування принципу матеріальної заінтересованості? Гадаємо, що в першу чергу з ігноруванням основної суперечності соціалізму. Але досвід показує, що з ним рано чи пізно (краще раніше) доводиться рахуватись.

В постанові ЦК КПРС «Про підготовку до 50-річчя Великої Жовтневої соціалістичної революції» говориться: «За п'ятдесят років пройденого шляху партія і народ пізнали як радість великих перемог, так і гіркоту втрат, тимчасових невдач і помилок. З усіх випробувань наша партія виходила ще загартованішою, сильнішою, з непохитним революційним оптимізмом і впевненістю в перемозі великої комуністичної справи» [12, 2].

Це дійсно так. На це здатна тільки ленінська Комуністична партія. Однак, образно кажучи, цією скритою пружиною та імпульсом руху по цій траєкторії теж була основна суперечність соціалізму.

І, нарешті, про соціологічний закон прискорення суспільного розвитку. Цей закон, як передбачав В. І. Ленін, і підтвердила практика будівництва соціалізму, є необхідним законом для руху до комуністичної формації. Дії цього закону впливають з відпадання антагоністичних обмежень, які становлять у суспільному розвитку класові суперечності суспільства, з залученням в суспільний прогрес як активних сил основну масу народу. Хіба імпульсом руху, тією прихованою пружиною, що забезпечує простір цьому закону не є основна суперечність соціалізму?

Наочним прикладом того, до чого приводить небажання або невміння рахуватися з об'єктивно діючою основною суперечністю соціалізму може бути авантюристична діяльність нинішнього керівництва КПК. Щоб відволікти увагу китайського на-

роду від труднощів, які він зараз переживає, від численних помилок і провалів у внутрішній і зовнішній політиці, вони возвели в ранг державної політики антирадянськ, а в теорії повністю порвали з марксизмом-ленінізмом. Турботу про поліпшення життя народу вони оголосили «економізмом», буржуазною справою. Замість піднесення добробуту народу, що впливає з природи соціалізму, вони пустили обойму маоцзедунівських цитат: «У виробництві прагнути до високих показників, в житті дотримуватися низького рівня», «Бідність — це добре», «Страшно подумати про той час, коли всі люди будуть багатими» та ін. Не випадково, не зважаючи на середньовічні методи розправи з своїми противниками, маоцзедунівській групі, в руках якої знаходиться влада і значна частина армії, ось вже довгий час робиться серйозний опір. І тут діє прихований механізм основної суперечності соціалізму.

Таким чином, основна суперечність соціалізму реально існує. Вона діє у вирішальній сфері суспільного життя — в матеріальному виробництві, і виступає як внутрішня суперечність основного закону. Вона взаємодіє з усіма іншими суперечностями, вирішально впливаючи на них.

Великою заслугою В. І. Леніна є те, що він викрив методологічну основу наукового розуміння історичних епох. Він говорив, що головна помилка Потресова, як і Троцького, який також дав своє визначення епохи, полягає в тому, що він не виділяє, не бажає бачити глибоких суперечностей (в першу чергу основної), від яких залежить наукове розуміння епохи.

Оцінка суті сучасної епохи — це не тільки політична, але і глибоко філософська проблема. Діалектико-матеріалістичний аналіз сучасної епохи вимагає її розгляду як єдності і боротьби протилежностей. Цей аналіз розвитку сучасного життя показує, що основною (вона ж і головна) суперечністю сучасної епохи є суперечність між соціалізмом і капіталізмом, при цьому соціалістична система є провідною стороною цієї суперечності. Недооцінка або затушування цієї суперечності неминуче веде до грубих помилок в політиці і тактиці партії, до перекручення реальної дійсності.

Краткое содержание

На основе философского анализа практики строительства социализма и коммунизма делается попытка обосновать свою точку зрения по некоторым спорным вопросам теории противоречий при социализме.

Автор считает, во-первых, неправомерным «улучшать» формулы основных законов диалектики, так как они являются всеобщими законами; во-вторых, социальное единство при социализме, одновременно является и специфической, новой формой диалектического единства неантагонистических противоположностей; в-третьих, объективные противоречия социализма всегда являются источником развития; в-четвертых, тот, кто признает наличие и действие основного закона социализма, по логике вещей должен признать и существование основного противоречия социализма.

1. К. Маркс і Ф. Енгельс, Твори, т. 4.
2. К. Маркс і Ф. Енгельс, Твори, т. 20.
3. К. Маркс і Ф. Енгельс, Твори, т. 23.
4. К. Маркс і Ф. Енгельс, Твори, т. 25, ч. I.
5. В. І. Ленін, Твори, т. 38.
6. Ленинский сборник XI, стр. 357.
7. Матеріали XXIII з'їзду КПРС, Київ, 1966.
8. «Вопросы философии», 1966, № 10.
9. «Политическое самообразование», 1966, № 9.
10. М. Планк, Физические очерки, М., 1925.
11. Збірник «Особенности действия законов диалектики в период перехода к коммунизму в СССР», Издательство Ленинградского университета, 1963.
12. «Правда», 8 января 1967 г.

ЗМІСТ

Д. Х. Острянин. Корінний поворот в історії людства	3
В. І. Войтко. Великий Жовтень і становлення технічного базису нового суспільства	14
Л. В. Косолапов. Соціалістична революція і зміна структури робітничого класу	25
В. В. Колобков. Людина нового суспільства	32
П. П. Курочкин. Якісно нова роль народних мас в умовах комуністичного прогресу	42
Г. Д. Тригуб. Всенародна соціалістична ідеологія	53
І. Ф. Надольний. Риси комуністичної моралі в нашій дійсності	60
С. Г. Фіногеев. Вплив Великої Жовтневої соціалістичної ре- волюції на розвиток світового робітничого і комуністичного руху . . .	70
М. Г. Сирцов. Великий Жовтень і національно-визвольний рух	82
А. Д. Залевський, Г. І. Косенко. В. І. Ленін про підве- дення мас до соціалістичної революції	94
В. О. Муравйов. Великий Жовтень і деякі проблеми куль- турної революції	105
Д. М. Гринішин. Марксизм-ленінізм про роль насильства в класовому суспільстві	111
О. І. Погорілий. Проти спроб фальсифікації марксистського матеріалізму в дусі фундаментальної онтології М. Хайдеггера	125
З. Қ. Вигнан, М. В. Логінов. До питання про особу в бур- жуазній соціологічній концепції «масового суспільства»	133
С. М. Яновський. До питання про суперечності соціалістичного суспільства та їх значення	143

**Проблемы философии, вып. 6.
Межведомственный научный сборник.
(На украинском языке)**

**Редактор Дрожжин Е. В.
Художній редактор Єгоров В. А.
Технічний редактор Хохановська Т. І.
Коректор Луценко Н. Я.**

Здано до набору 26/VI 1967 р. БФ 13789. Зам.
№ 588. Тираж 600. Формат паперу 60×90¹/₁₆. Фіз.
і умов. друк. арк. 9,75. Обл.-видавн. арк. 10,4. Па-
пер. арк. 4,875. Підписано до друку 22/XI 1967 р.
Папір. друкар. № 3. Ціна 62 коп.

Видавництво Київського університету, Київ Ге-
роїв революції, 4.
Звед. Т. П. видавн. Київ., Львов., Харк. ун-тів
поз. 119.

Київська фабрика набору Комітету по пресі
при Раді Міністрів УРСР, Довженко. 5.

62 коп.

ВИДАВНИЦТВО КИЇВСЬКОГО УНІВЕРСИТЕТУ